

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BURÁNY NÁNDOR: DECEMBER (NOVELLA)
KONTRA FERENC, BÖNDÖR PÁL,
ALI PODRIMJA ÉS SLOBODAN KOSTIĆ
VERSEI

HERMANN HESSE ESSZÉJE
NÉMETH ISTVÁN: LÍRAI NAPLÓ
VUK KARADŽIĆ SZÜLETÉSÉNEK
200. ÉVFORDULÓJÁN —
BORI IMRE TANULMÁNYA,
VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ:
MINT A SZERB PLUTARKHOSZ
(ÉLETRAJZOK)

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1987

December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LI. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Burány Nándor: December (novella)</i>	1453
<i>Kontra Ferenc: Skatulyajáték (vers)</i>	1467
<i>Böndör Pál két verse</i>	1469
<i>Kosovói költők</i>	
<i>Ali Podrimja versei</i>	1470
<i>Slobodan Kostić versei</i>	1473
<i>Hermann Hesse: Világtörténelem (esszé)</i>	1478
<i>Németh István: Lírai napló</i>	1482
<i>Brasnyó István: Macula (regény, XIV. rész)</i>	1490

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Vuk Karadžić születésének 200. évfordulóján

Bori Imre: Vuk „emberi színjátéka” — avagy a szerb Plutarkhosz (tanulmány) 1500

Vuk Stefanović Karadžić: Mint a szerb Plutarkhosz (életrajzok) 1507

DECEMBER

BURÁNY NÁNDOR

— Jó meleg van itt — mondta, nyögte a hirtelen rázúduló, nehéz csöndben Köteles István továbbra is merev mozdulatlanságban ülve az ablak előtt álló, mély fotelben. Fiát nézte, aki a karácsonyfa előtt állt csillogó, nagy ezüstgömbbel a kezében, s a központi fűtés előnyeiről lelkendezett. Kemény ember volt az öreg Köteles, kiállt megszámlálhatatlan sok nagy csapást, de most nem tudott ellenállni, ellágyult, akarata megadta magát az érzelmeknek.

Ebben az élemedett korban nem mindenki merne már nekivágni ekkora nagy útnak, figyelmeztették is a szomszédok, naponta látni a tévében robbantások, összeütközések következtében széttroncsolódott vonatokat, de őt nem tudták megijeszteni, elszántan ült fel a vonatra, mint aki tudja, érzi (áhítozik is utána), hogy élete legboldogabb perceit, napjait éli majd át, amiért vállalnia kell (mert érdemes) a rettenetesen hosszú út fáradalmait; nincs tehát helye a tépelődésnek, rendezni kell a dolgokat, s aztán neki a nagy idegenségnek (nincs rövid út a boldogsághoz), hogy megkaphassa (s hogy minél előbb) azt, ami olyan rettenetesen hiányzik, s amire már olyan nagyon (a nélkülözhetetlen ivóvíznél is jobban) szomjazik; reggeltől estig döcög, robog, vágtazik az expressz, számtalanszor feláll, kimegy a folyosóra, vissza a helyére, s végül nem jó már se állva, se ülve (valamikor kapálás közben el nem hitte volna hogy az ülésbe is belefáradhat az ember), türelmetlen, nyugtalan, mintha a végtelenségbe száguldana a zsúfolt szerelvény, és sohasem érkezne meg a végállomásra; mégis mikor megérkezett, egy pillanat elég volt, hogy az út minden fáradtságát, kellemetlenségét elfelejtse.

Örül, hogy megérkezett, a fia talán még boldogabb, s egyre azt magyarázza, ennél jobb helye nem lehet, tavaszig ne is gondoljon a hazautazásra. Az öreg most, az ajánlatot visszautasítandó, felemelte a kezét, de (fia éppen akkor tekintett feléje) az erőtlenségtől, a ha-

tározatlanságtól, a fojtogató szorongástól félúton megbicsaklott az emelkedő keze. Hetvenöt éves, nagy idő ez már, de mégis, a keze, a rengeteg nagy dolgot elvégzett keze mintha fáradtabb lenne, mint más hasonló korú öregembereké, gondolkodik el a fia, s nem hallja (későn kapcsol), a feleségének el kell ismételnie, hogy akassza csak azt a gömböt arra a kiálló, alsó ágra. — Ide? — kérdezte vissza, s már hajolt is az ág felé, gondosan odacsíptette, aztán kettőt hátralepett, onnan nézte, hogy áll, hogy mutat.

— Jó lesz így? — fordult az asszony az apósa felé, az helyeslően bólintott, mintha a mosoly is megjelent volna az arcán, de egy pillanatra csak, a szája vonala gyorsan lekonyult újra, s a fiának észre kellett vennie, hogy nem szívből jövő, csak amolyan udvariaskodó, erőltetett mosoly volt az.

Köteles János lopva fürkészte az apja viselkedését, szeme rezdüléséből látta, valami nincs rendben: az öreg itt ül velük az ünnep előestéjén, együtt díszítik a karácsonyfát, mondhatni, mindene megvan ahhoz, hogy boldog elégedettség töltse ki ezeket a perceket, s a még hátralevő éveket is, s mégis, nem az öröm ragyogja be, inkább az aggodalom, a szorongás árnyékolja be az arcát.

Kinn dél óta nagy pelyhekben hullt a hó, eszébe jutott, hogy gyermekkorában hányszor mondogatták ujjongva ilyenkor, hogy fehér karácsonyunk lesz, s ennek már azért is örültek, mert az idő járása folytán a két héttel későbbi szerb karácsony gyakrabban volt fehér, s ezt nemegyszer irigységgel állapították meg, most úgy gondolta, ha ezt megemlíti, talán felvidítja vele az apját.

— Hallja, úgy látszik, nem tréfál az idő.

— Az idő? — eszmélt föl az öreg. — Esik?

— Esik ám!

— Hát, most van ideje.

— Fehér lesz a karácsony! S azt mondja — hivatkozott a délutáni tévéhíradó időjárás-jelentésére —, most legalább két-három napig esni fog.

— No, az jó lesz. A búzára (csak a bérlő nehogy nyitva felejtse a kaput) nagyon kell a takaró. Meg a föld is száraz.

— Akkor csak essen. Most eshet. Nem kell menni dolgozni.

— Hát nem. Nekem nem.

Fiának nem tetszett az egykedvű válasz.

— Valami baj van? — kérdezte egyenesen, kertelés nélkül.

— Áh, mi lenne? — állt fel fejét rázva, tiltakozón az öreg, féltelmében, hogy rajtakapják, a szokásosnál is serényebben. Aztán

lopva megtapogatta a hóna alját. Nem szakadt el mégsem, tapintotta ki megnyugodva.

Az asszony nem értette a nyelvet, amin az apa és a fia beszélgetett, de megsejtette, megérezte, miről folyik köztük a szó.

— Lehet, hogy csak fáradt — mondta halkan a férjének —, nem fiatal már, ez meg csak hosszú út, a fiatalabb is eltörődik. Meg az éjjel, nem a helyén aludt...

— Hát, igen, de... — aztán az apja felé, megint az anyanyelvére váltva: — Nem is örül, hogy itt van velünk?

— De. Dehogynem! Szép itt nagyon. Szép nagy ez a szoba. S így is milyen jó meleg. Mennyit kellett nekünk fűteni! Pedig a mi szobánk kisebb. Elnéztem ezt — s újra körülnézett ott, szemügyre véve a falak hosszát —, ez nagyobb, mint a mi egész házunk.

— Hát, nagy, nagy, de akkora azért nincs.

— Jó. Lehet, hogy nincs. De nem sok hibázhat ebből.

Az asszony hagyta, hogy férje az apjával foglalkozzon, de pár perc után figyelmeztette:

— Gyere, sietnünk kell, mindjárt itt lesznek a gyerekek.

— Persze, persze — fordult felé készségesen a férje, aztán az apjának magyarázta: — Mire jönnek, be kell fejeznünk, nem mintha titok lenne, de úgy megszokták már, elvárják tőlünk ezt a szertartást.

Az öreg Köteles — nem találja a helyét — újra visszaült a fotelbe. A világosdrapp bársonyhuzaat puha párnái közé süppedve gondolataiba mélyedt. Fehér karácsony, otthon hányszor áhítozott utána, hiába, itt ez az első karácsonya, s már ez is fehér lesz. Becsuktam-e minden ajtót, ablakot jól, a gangsaroglyát beakasztottam-e, vagy csapkodja a szél? Ha behordja a gangba, ki hányszor majd ki a havat az udvarra olvadás előtt? Mintha a szél is föltámadt volna, otthon esik-e vajon, rendszerint erről, nyugat felől érkezik az eső, a hó, két-három nap kellhet, mire odaér, kemény telet jósolnak, vastagon belep majd mindent a hó, a Rozi sírját is a temetőben, indulás előtt kilátogatott hozzá, két éve már, mi... Szép lesz a karácsonyfa, igazán szép, nézte a fiáék szorgoskodását, jól mondja Szabó tisztelendő, itt csakugyan sokat adnak erre, másként nevelik a gyerekeket is, az ajándékot is jól gondolta (csak a kéményt le ne döntse a vihar), mikor az aggályait előadja, készségesen nyújt segítséget.

— No, tata, szép lesz? — ébresztette révületéből a karácsonyfa-tól két lépésre álló menyé.

— Mit szól hozzá? — kérdezte a fia is. — Mondja már, hogy tetszik-e, ez most a maga karácsonyfája is!

— Az enyém is?

— Hát, ezt mindannyiunknak csináljuk.

— Nekem már... A gyerekeknek, az a fontos, hogy ők örüljenek neki.

— A gyerekek, jaj, hány óra is, mindjárt jönnek.

Áldott jó ember a fia, nemhogy hívta, de valósággal ráparancsolt levelében, hogy karácsonyra okvetlenül utazzon ki hozzájuk, pontosan megírta, mikor induljon el otthonról, melyik vonatra szálljon fel, mikor ér majd a határra, mikor a müncheni pályaudvarra, addig sehol sem kell leszállnia, átszállnia, kora reggel indul, éjjel körül érkezik, valami enni-, innivalót hozzon csak magával, útközben, ha megéhezik, hát legyen kéznél harapnivaló, semmi baja nem történhet, el nem tévedhet, a végállomáson biztosan várni fogja, a vonat nem megy tovább, tolakodnia sem kell a leszállásnál, biztos lehet benne, hogy nem viszi el, írja a fia, gondosan, mindenre kiterjedt a figyelme, az orvosságot se felejtse el, de ha ez mégis megtörténne, hát az sem baj, majd ír itt az orvos, az még jobb lesz, mint az otthoni.

— Na, most még csak a süjtás, aztán alá az ajándékok, és készen vagyunk — nézte elégedetten a karácsonyfát Jelena, János pedig közelebb húzta a széket, föllépett rá, csak így érte el a fal hegyében csillogó tornyot, ide akasztotta, s innen eresztette aztán lefelé az ezüstösen ragyogó szálakat.

— Nagyon szép, csakugyan — mondta elismerően előrehajolva a fotelben Köteles István.

— Na, látja, ezt most mi csináltuk magának, a maga kedvéért. Díszítettek maguk is a mamával nekünk eleget.

— Haj, de régen volt. Istenem, de régen.

— Egy-két év bizony elmúlt azóta.

— El.

— S nem is akármilyen.

— Nem. Hallod, éppen most negyven éve, a vonatban eszembe jutott.

— Negyven éve? Minek?

— Negyven bizony, te még akkor, nem is tudom, négy- vagy öt éves voltál, Mari kettő, Évi meg akkor készülődött világra jönni.

— A háború?

— A háború? Nem emlékszel, jobb is, hogy te nem emlékszel arra, amin akkor átestünk. Istenem...

Fölkelt, az ablakhoz lépett, a harmadik emelet magasából nézett le a szürkületbe merülő, az éjszakai álmhoz fehér lepedő terítő utcára. Nem lehetett messzire látni, a magas falak útját állták tekintetének. Csak a befelé forduló szem tudta akadálytalanul bekalandozni a határtalan messzeségeket. Homlokával megérinti az ablaküveget, mintha lázas lenne, jólesik az üveg lélektelen hidege. Hogy lehet csakugyan? Hogy lehet? Roppant nagy város, roppant nagy idegenség, s itt érzik jól magukat, itt, otthonuknak hiszik ezt a lakást, most ez a karácsonyfa teszi, kell hogy otthonossá tegye ezt a borzasztó nagy idegenséget. Földíszítették a karácsonyfát, várják a gyerekeket, s önfeledten tudnak örülni, mintha otthon lennének. Falun laknak, mikor János befejezi az elemit, nehezen élnek, de vállalja a távolabbi, a bentlakásos taníttatás költségeit is, csak-hogy az anyanyelvén tanulhasson a fia, nagyon meg kell nézniük (ínséges évek), hogy mire költik a pénzt, de erre nem sajnálja, ha csak egyszer ehetne naponta, a fia iskoláztatására akkor is félretenné. Amiken átesett, a szenvedések emléke nagyon fáj még akkor. S később is, tíz-tizenöt évre rá, a fia a fővárosból Jelenával, mikor hazaállít, bejelentve, hogy feleségül akarja venni (az egyik legnagyobb gépgyár megbecsült esztergályosa már), hát akkor úgy érzi, hogy éppen a fia, hogy az, akiért mindent megtett, hát éppen az szúrta szíven. Amennyire tudja, leplezi kiábrándultságát és keserűségét (ma is láthatja hogy jól megvannak és boldogan élnek), de sosem, azóta sem tudja megérteni, hogy lehet ilyen óriási különbség közte, s a fia között. akit pedig ő nevelt, s akiről sosem hitte volna, hogy cserbenhagyja majd, s éppen a legnagyobb fájdalmat okozó dologban. Tudta, hogy a gyerekek nem beszélnek az apjuk, nagyapjuk nyelvét, a személyes találkozás (a keserű igazság immár kérlelhetetlen bizonyossága) elviselhetetlenül fájdalmassá teheti a tudatát ennek; végül a félelemnél erősebb a vágyakozás, hogy karácsony estén együtt legyen a fiával, az unokáival, a fia családjával, felkészül a viszontlátás örömét megrontással fenyegető, keserű bizonyosságra, a fiától rámaradt kopottas utazótáskában ott lapulnak az ajándékok, amelyeknek a fenyegető veszélyt kell (remélte ezt) elhárítaniuk vagy enyhíteniük: ami itt fogadta, az, mint annyiszor máskor, most sem felelt meg a várakozásának.

Hátrább lépett, az ablak tükrében meglátta a háta mögött álló,

feldíszített s a menyezeti csillár mind az öt gömbjének fényében csillogó fenyőfát. Az erősödő szél megrázta az üveget.

— Na, jó lesz? — kérdezte Jelená kedveskedve a férjétől.

— Nagyon jó, talán még sosem sikerült ilyen szépnek — mondta János, s maga is elégedetten gyönyörködött a közösen végzett munka eredményében.

— Hozd csak most még az ajándékokat.

— Igen, hozom.

— Ide alá, sorba rakjuk őket, ki ne maradjon senkié se. A tatáé, az övét tesszük majd ide, előre.

Az ajándék. A tatának is. Most szégyenben marad. Ennyire becsapódott volna. S még Szabó tisztelendő úr is? Már előbb, utazása előtt két héttel megbeszélte vele a dilemmáját.

— Valami nagyon megható dologra van szükség, ami majd kiváltja bennük az apáik iránti tiszteletet, s aminek hatására rászánják magukat őseik nyelvének megtanulására. De nem okvetlenül szükséges, hogy ez sok pénzbe kerüljön — néz rá megnyugtatóan a tiszteletes, aztán mintha mentő ötlete támadt volna, föl villan a szemé: — Itt van ez a könyv, a Képes biblia, ez éppen a fiatalságnak készült — emel le egyet a háta mögötti polcra —, igaz, hogy ezt ott nyomták, nyugaton, de hát... Itt sok példányt eladtam már, mondhatom, nagy érdeklődéssel forgatják a fiatalok, Pista bácsi unokái is bizonyosan megörülnek neki. Igazi karácsonyi ajándék.

— Képes biblia? — veszi kézbe Köteles István a feléje nyújtott könyvet, összeráncolódik a homloka, ahogy belelapoz.

— Szentestére szentkönyvet több szülőnek ajánlottam itt is karácsonyi ajándéknak. Kapnak mást is a gyerekek, az egyik lemezt, a másik lemezjátszót, magnót vagy komputert, de jó, ha azok mellett ott van ez a könyv is.

— Jó, jó — sóhajt az öreg, s már mondja is, hogy igen, de van otthon is egy szentkönyv, valami régi, nagyon régi, a legbiztonságosabb helyre, a szekrény legmélyebb sarkába rejtve, ez neki eddig eszébe sem jutott, pedig talán ez, éppen ez lenne az igazi...

Szabó tisztelendő érdekesnek találja a gondolatot, s az öreg még aznap délelőtt visszamegy hozzá az előkeresett könyvvel. — Hát csakugyan, ez még jobb lesz — nézegeti a pap egyre nagyobb érdeklődéssel a kopott, öreg kötetet. Köteles István pedig türelmerlenül magyarázza, hogy nem is tudja, kitől maradt ez rájuk, titok, miként került az hozzájuk, s még nagyobb, hogy sikerült átmenteni

nemzedékről nemzedékre, de úgy gondolta, őriznie kell neki is, ahogy tették ezt elődei is. Sorra eszébe jutottak a szavak, s újra csak igazat adott a páternek, mi mást nyújthatna a messze távolba szakadt unokáinak a (már ki tudja látom-e még őket életkorban rogyadozó) nagyapa. Az indulás előtt is segít, szép, színes, fenyő-díszes papírba csomagolja (szalaggal is átkötve az öreg könyvet) a szülőföld szeretetét.

A könyv most ott lapul szégyenlősen az utazótáska alján, s félő, hogy ott is marad (nem kerül a nagytata ajándékaént a fenyőfa alá a többi csomag mellé), ő meg állt csak, ácsorgott töprengve, nem értette, hogyan történhetett meg vele ekkora balszerencse: az élete, az öregsége legboldogabb napjai lehetnének ezek, a gyötrő magány évei után végre együtt ünnepelhet szereteteivel, a ragyogó karácsonyfa előtt most mégsem (az Ausztráliába vándorolt gyerekei után készőülő sarki kovácsnak sikerült-e tegnap eladnia a házát), mégsem az elégedett öröm simítja ki arcának mély barázdáit, inkább a szorongás ült fénytelen szemében.

— Most már jöhetnek is — mondta Jelena.

— Minden el van rendezve — gyönyörködött a karácsonyfa hibátlan szépségében János. Az ablakot meg-megrázta az egyre dühösebben tomboló szélvihar, s az öreg aggódva kérdezte:

— A gyerekekért nem kellene? . . .

— Áá, nem — legyintett a fia. — Itt vannak közel.

— Csakugyan szép — lépett közelebb az apja, majd hirtelen összeráncolva szemöldökét: — De az a kék gömb, azzal a csillaggal, nem fordítva áll? . . .

— Ó valóban — kapta fel a tekintetét a fia, s nyomban meg is próbálta visszafordítani, de a gömb nem fogadott szót.

— Nem akar? — kérdezte a felesége.

— Nem.

— Pedig kár. Jól mutatna ott — sajnálkozott az öreg.

— Jól hát. S ez még a régi. Még otthonról hoztam.

— Otthonról? . . . — révedezett el az öreg.

— Majd én, no — akasztotta le Jelena, ám a dísz neki sem akart engedelmeskedni.

— Ha megjönnek, majd eloltjuk a villanyt, s meggyújtjuk a gyertyákat meg a csillagszórókat. Meglátja, olyan lesz éppen minden, mint régen volt, mikor maguk rendezték nekünk a karácsony estét.

— De János! — fordult hozzá a felesége már a honyhában foglalatalkodva —, a tata, amit hozott, tedd csak azt is ide!

— Csakugyan! A legfontosabb! A barackpálinka. Meg a tarhonyászacskó!

— Hagyd, ugyan már!

— Dehogy hagyom! Még a mézespálinkából is maradt még egy kicsi. Már csak nem hagyjuk, hogy elromoljon. Kész a fenyő, ihatunk rá — s máris indult, a konyhaszekrényben állt a félliteres üveg a mézespálinka-maradékkal. — Húzza csak meg! — nyújtotta. Maga a literes üveget meg a zacskót helyezte el a fenyő alatt. Hát ez is — nem állta meg szó nélkül —, ez a kék kockás, emlékszem rá, az anyám is ebben tartotta a tarhonyát, ott függött mindig fölakasztva a kamra falába vert szögön.

— Hát, szegény, ő . . .

— Ha most ő is itt lehetne velünk!

— Rengeteget szenvedett. Istenem, azt elképzelni nem lehet, hogy milyen fájdalmai voltak.

— Borzasztó ez a rák, hiába volt minden. Mondták az orvosok, az életét nem, csak a szenvedését lehetne meghosszabbítani.

— Ebben a korban már így van, sosem tudja az ember, megéri-e a holnapot, néha én is olyan rosszul . . . — meggondolta, jobb erről nem beszélni, visszaereszkedett a fenyővel szembeni fotelbe. Az üveg még mindig a kezében, megfélekedezett róla, csak most emeli a szájához. Nem kerülhette el, szeme le-föl sétált a fenyő csúcsába nyomott toronytól az alsó ágak alá rakott ajándékcsomagokig. Lehetetlen, hogy ne gondoljon a féltve őrzött kincsre (amilyet a felesége főzött valamikor jó bablevest meg mákoscsikot ezek a gyerekek már nem esznek soha de azt sem tudjuk már hogy milyen is az), a táskában hagyott bibliára. Nyugtalan, ideges. Az előbb, mikor a pálinkásüvegért nyúlt, érezte, hogy feszült, húzódik a kabátujja, eszébe jutott a varrás. Az indulás előtti héten meglátogatja a kisebb lánya, megnézi, megerősíti ezt a varrást is. Mint már előbb is többször, most is mondja: — Vegyen már egy másik kabátot! — de ő sem enged a maga igazából:

— Nem kell már nekem új kabát.

— Dehogynem kell!

— Elég lesz ez, kiszolgál ez már engem.

— Ugyan mikori, hány éves ez már! Mit szólnak . . .

— Hát nem mai, de jobb még, mint az újak — s nézi, mutatja, hogy micsoda jó anyag, nem sokat hordta, benn állt a szekrényben.

— Ez már az állásban ment tönkre.

— Nem ment ez! — nézett most is végig a kabátja elején.

— Nem veszik ez össze az orvossággal — célzott a fia a pálinkára. Utólag akarta megnyugtatni lelkiismeretét.

— Most nem. Mert nem vettem be. Így szoktam, tudod. Egyik nap az orvosság, másik nap a pálinka — tette hozzá hamiskásan.

— Gondolja, jó ez így?

— Jó hát, ebben a korban... mi a jó már...

— No, maga azért még nem panaszkodhat. Ez a kis érszűkület... Ennyi évvel ezt ma már majdnem mindenki összeszedi.

— Hát, össze. Vagy a szív, vagy a rák... — mondta, de közben csak a biblia motoszkált a fejében. — Ezek az ajándékok a gyerekeknek, én... — nyögte ki szégyenlősen. Nem tudta magába fojtani szorongását, kimondta anélkül, hogy tudta volna, lesz-e értelme, megkönnyebbül-e majd tőle, vagy éppenséggel fokozódik a keserősége. Megbeszéltek mindent Szabó tisztelendő úrral, a vonatanban is nemegyszer megfogalmazza magában (szerbül is), mit fog majd mondani az unokáinak, miközben megmutatja nekik a szentírást (becsuktam-e a kamra ablakát a szomszéd macskája nehogy bemásszon megint), bízik benne, hogy a gyerekek meghatódnak tőle. Előző napon ebben a tájban, talán már hat-hét órával az érkezés előtt türelmetlenül nézegeti az óráját, tekinget ki az ablakon az elsuhanó állomásokra, mintha ismerős vidéken járna, s a látott részletekből meg tudná állapítani, sokat kell-e még várni addig a régóta áhított pillanatig, mikor majd magához ölelheti az unokáit, csak gyorsabban menne ez a vonat, mintha nem is expressz lenne, úgy döcög néhol, olyan sok helyen vesztegel (holnap írni kellene a Szabó tisztelendő úrnak is de mit), aztán éjfél körül jár már, mikor végre begördülnek a müncheni állomásra (kétéves volt a nagyobb gyerek a második akkor született a keresztelőn járt kinn (akkor azt hitte csakugyan utoljára), fékez, lassít már, de mozog még a szerelvény, amikor meglátja, a beizzadt ablakon keresztül is felismeri a fiát meg az előtte álló két unokát; tudja, hogy ez a végállomás, nem kell félnie, hogy a vonat majd továbbviszi, mégsincs türelme megvárni, amíg a többi utas leszáll, ő is együtt tolakszik velük a kijárat felé, görög, török meg jugoszláv vendégmunkások lökdösődnek nagy csomagokkal a fülkék és az ablakok közötti szűk folyosón, s ügyel rá, ne kerüljenek eléje, akarja, hogy minél előbb, egy pillanatnyi késedelem nélkül magához ölelhesse a fiát, az unokáit (az ember öntudatlanul türelmetlenkedve siet a saját maga választotta vesztébe), a fia most, átvéve tőle a pálinkásüveget, mintha kitalálta volna gondolatát:

— Jó lesz itt magának, minek sietne haza, senki sem várja ott, hideg az a ház most, egyedül fagyoskodna, itt meg jó helyen van, együtt a család, itt vannak az unokái, jó gyerekek, látja, az a nagyobb mennyire hasonlít magára, a szeme, az orra tisztára a magáé. Még a tartása is.

— Az unokák... — dűnnyögte az öreg (mögötte az utcán a fagyosan dühöngő vihar szemben vele a békés családi otthon melegét árasztó karácsonyfa), s képzeletben újra megjelennek, mint napközben már annyiszor, a tegnap esti ölelkezés emlékei az állomáson. Nem volt, nem is lehetett talán boldogabb pillanata az életének, mint mikor lelépve a peronra magához szoríthatja, könnyező szemekkel magához szoríthatja a fiát meg az unokáit, akik (nem számítva azt a régi látogatását amire már nem is emlékezhetek) most találkoztak vele először, s ki tudja, talán (ez is benne lehet a meghatódottságukban) utoljára is.

— Mama nije došao? — kérdezi szokás szerint hibás szerbséggel, miután kibontakoztak egymás karjaiból, s újra meggyőződött róla, hogy a menyé nem jött ki elébe.

— Was sagt der Grossvater? — fordul a nagyobb fiú az apjához, mire az magyaráz neki valamit, ugyancsak németül.

— Nágytátá — fogja a kisebb az öreg kezét, hozzábújik, simogatva szeretgeti.

— Hát nem? ... — néz Köteles István a fiára, aki mindenekelőtt az előbbi kérdésre akar válaszolni:

— Jelena otthon maradt. Készíti a vacsorát. Az előbb telefonáltunk neki, hogy nem késik a vonat, mire hazaérünk, éppen tálalva lesz.

— Vacsora most? Éjfélkor?

— Éjfélkor hát. Maga úgysem evett reggel óta. Azt hitte, tudom, hogy a vonat is olyan, mint a kapálás, ha hozzáfogunk enni, akkor nem halad.

— Eredj már — mosolyodik el, de fél füllel azt figyeli, hogy a gyerekek, alig hallhatóan, németül beszélgetnek egymással.

— Ne is tagadja, hogy így volt. — Aztán a nagyobb fiúnak int, hogy fogja a nagytata táskáját. — Gyerünk, mert maga itt ebben a nehéz kabátban — öleli át az apját megtapogatva a fekete posztó télikabátot.

— De ezek ... a gyerekek csakugyan (amiben felnöttem a szülői ház megvan-e még), te nem gondolod ... no, hát, ezek magyarul se

beszélnek, meg (negyven éve a szülőfalumnak tájára se mentem) szerbül se? ... — tudakolja türelmetlenül.

— De tudnak németül is, angolul is. Meg franciául is tanulnak — mondja a fia, az apja kérdése nemhogy zavarba hozná, de amit elújságozhat, büszkeséggel tölti el. — Itt ez a fontos. Ma ez kell a boldoguláshoz. Mit kezdjenek itt a magyarral, mit a szerbvel?

— Na, jól van, itt, tudom, de ...

— Itt, ahol én is dolgozom, a Siemensnél kaphatnak majd ösztöndíjat is, állást is! Apám, tudja, mit jelent ez ma? Hol kapnák ezt meg otthon?

— Hát akkor ti? ... — a balsejtelem elszomorítja torkát, rettenetes melegség önti el, homlokán föltolja a fekete báránybőr kucsmát, kigombolja télikabátját. Jólesik az állomás huzatos hidege, élvezi, hogy hűti a megizzadt, a hirtelen forróságtól szinte párolgó testét.

— Mi? Ilyen melege van? — lepődik meg a fia.

— Nem tudom, most ...

— Meg ne fázzon. Egész nap bent volt a vonatban, most, hogy kilépett ...

— Áá, nem fádom én meg ...

— Csak ne legénykedjen. Csalós ez az idő.

— Jaj, istenem! — sóhajtás, aztán indulás a kijárat, onnan a parkoló felé. Ekkor már sejti, hogy hiába csomagolta be, hiába hozta magával a bibliát, számukra semmi értéke sem lenne; az úton hiába fogalmazta meg a könyv jelentőségének megértésére szolgáló magyarázatot, egyre úgy rémlik neki, hogy nemcsak célját nem éri el, de le kell mondani a próbálkozásról is (az a szerencse még hogy a prosztata békén hagyja), s azóta is, már itt, a fia lakásán akár-hányszor fontolgatta esetleges esélyeit, mindinkább szertefoszló reményekkel bele kellett törődnie életének (legboldogabb pillanatait gyorsan elmosó) legsúlyosabb, legfájdalmasabb kudarcába.

— Az unokák ... — dünnyögte csak szomorúan mélázva, s János, hogy felvidítsa (mert minek örülhetne jobban mint fia sikerének egy apa), szürke kis igazolványt vett elő:

— Nézze csak ezt a pecsétet — nyitotta szét középen —, tudja, mennyit ér ez! Hányan mit nem adnának érte! De nem kaphatja ám meg mindenki — magyarázta büszkén hozzáfűzve, hogy neki nem kell félnie, most, a válság idején sem fogják hazaküldeni, nem egy, nem is öt évre, de örökre megkapta a német hatóságoktól a munkavállalási engedélyt, ezzel pedig igazán csak a legmegbecsültebb ven-

dégmunkásokat tüntetik ki. — Egyszóval mindenem megvan itt, megbecsülik a munkámat, hova mennék akkor innen. Hát látja, nem hiányzik nekünk semmi.

— Látom, látom — bólogatott az öreg Kőteles, de már arra gondolt, hogy ha elmúlik a karácsony, vagy ha éppen . . ., hát, ha megérkezik a kikelet, s az is itt lesz egykettőre, akkor fel a vonatra, indulás haza, vissza az öreg könyvet, a fia nem is tudja, nem is fogja megtudni, mit rejteget (s milyen céllal) a táskájában, s aztán otthon majd megint egyedül a házban, céltalan ödöngés, a szobák kongó, hideg üressége, derékfájdító hanyatt fekvés, bamba bámulás a gerendás mennyezetre; még egyszer szájához emelte a pálinkásüveget, egy kortynyit nyelt csak belőle, megnézte (szokás szerint), mennyi maradt még, ekkor akadt meg tekintete az üveg német nyelvű címkéjén, egyszerre megkeseredett szájában a pálinka íze, összerázódott, tiltakozva csóválta fejét.

— Tán nem jó? — csodálkozott a fia. — Hát reggel még jó volt — nyújtotta kezét az üvegért, hogy maga is megkóstolja, már a pálinka csak nem romlik el.

— Nem, az nem! — legyintett feléje az öreg, hogy nem arra gondolt. Előbbi aggályai nem hagyták békén, s (mintha védekeznie kellene az otthon reá váró egyedüllét riasztó fenyegetésével szemben), előbb kénytelenül, aztán egyre meggyőzőbben bizonygatta magának, hogy hát lehet-e annál kínzóbb magány, mint mikor úgy van együtt unokáival a nagypapa, hogy egyetlen szót sem tud velük szólni, csak nézi (mert ki tudja látja-e még) őket, gyönyörködne bennük, de ha meg akar szólalni, örömet, ha meg szeretné osztani velük, hát akkor hiába, benne reked a szó, néma marad a boldogsága. Segélykérő tekintettel nézett a fiára:

— De ti — állította föl a tiltakozás, hogy aztán föltegye a már az állomáson kimondott és válasz nélkül maradt kérdést: — De ti, hogy gondoljátok? Sokan vannak, akik vettek már otthon telket, építettek, arra számítanak, hogy előbb-utóbb hazajönnek — az asztalról fölemelte, kiitta a megmaradt egy-két korty pálinkát. — A Halász gyerek, ismerted te azt, a sarok mellett (annak a gyerekei hogy beszélnek magyarul) micsoda emeletes házat emeltek annak! Nektek is összegyűlt már biztos . . .

— Össze, persze — állt meg vele szemben a fia, s csak most vette észre, mennyire hajlott, a hetvenöt éve mellett is szokatlan, hogy meggörbült már a háta az öregnek — beszélgettünk is erről számtalanszor magunk között is, másokkal is, de hát akármilyen

sokat latolgattuk, nem tudtunk határozni. Jelena azt szeretné, hogy ahol ő született, hogy azon a vidéken...

— Hol? Likában? — horkant fel Köteles István, soha erre az eshetőségre nem gondolt, annyira fejbe vágta, amit a fia mondott, szinte feljajdult tőle.

— Ott. Az ő szülőföldjén — folytatta János tétovázás nélkül. — Én meg, persze, hogy is lehetne másként, én is hazafelé húzok, valahol a Tisza partján érezném igazán otthon magam, az idegenben töltött, hosszú évek után arra vágyakozik az ember. Na, nem veszünk mi ezen össze, de egyezsége sem jutottunk, s mit lehet ilyenkor tenni, legjobb elodázni a döntést. Nem olyan sok maradt már a nyugdíjig, ha nem lesz muszáj, addig innen már nem megyünk sehova, aztán meg majd meglátjuk, milyen lesz a helyzet, mi lesz a gyerekekkel, arra is gondoltunk már, talán az lenne a legjobb, az Adrián venni egy házat, ott eltölthetnénk szépen a nyugdíjas éveket, s a tengerre a gyerekek is szívesen jönnének a családdal. Talán így lesz. De addig maradt még néhány év, jut elég idő a gondolkodásra. Most úgy látjuk, van értelme a takarékoskodásnak, nem kell sietni elkölteni... — amit vártak, megszólalt a csengő, János a bejárati ajtóhoz sietett, hogy beengedje a gyerekeket. Az öreg megállt az előszobaajtóban, onnan nézte a ragyogóan kipirult arcokat, ahogy egészséges jókedvükben kabátjukról, sapkájukról lerázva a maradék havat bekukucskáltak a nappaliba, s megilletődve állnak meg a karácsonyfa előtt; a konyhából kijött az anyjuk is, együtt volt a család, igazi szentestei hangulat, gondolta az öreg, s miközben hallgatta, micsoda könnyed, folyékony természetességgel beszélnek németül (szavaik értelmét nem értette), az arcukról, a hanghordozásukból kisugárzó, határtalan öröm azt a negyven évvel előbbi decembert juttatta eszébe, amikor győzelmi mámorban úszott a világ. Ő pedig... Elöntötte a forróság (ma nem vettem be a tablettákat), visszaereszkedett a fotelbe, gyöngeség fogta el, izzadságcsöppek lepték el homlokát (a szégyenteljes kudarcba végérvényesen beletörődve). Nincs itt nagyon meleg, ezt a központi fűtést nem lehet szabályozni? — akarta kérdezni, de csak nekidőlt a fotel támlájának (szerencsére most mintha megfeledeztek volna róla), a gyerekek már az ajándékcsomagokat bontották ki, János a gyertyákat gyújtotta meg, sorban mind az ötöt, aztán eloltotta a villanyt, a kisebb fiú kezében lobbant a gyufaszál, majd az első, a második, a harmadik csillagszóró szikrái röpködtek széjjel a félhomályban.

— No, tata? — lépett, guggolt mellé a menyé, majd észrevéve

homlokán az izzadságcseppeket: — Csak nincs valami baja? — a férje felé fordult, de nem szólt, tapintatból nem akarta a jókedvét elijeszteni.

— Nem — rázta fejét az öreg. — Ništa. Malo..., bilo... Semmi baj — jólesett neki, hogy a menyé letörölte a verejtéket, s a tenyerével megsimogatta a homlokát.

— Nincs láza — mondta megnyugtatóan.

— Áá — látta, hogy a gömb megint hátat fordított, de néma maradt, nem figyelmeztetett.

A csillagszórók gyorsan elvillogtak, fia fegyűjtotta a villanyt. Ekkor lépett az öreg elé a kisebb fiú:

— Boldog karácsony...

Ennyit mondott. Azután egy kis csomagot nyújtott át, átölelte nyakát, s arcul csókolta.

— Neked is... neked is boldog... — mondta volna a nagytata, de (elcsuklott a hangja) az indulatok nem fértek a szavak szűk burkába, átfogta az unokája derekát, fiatalos mozdulattal föl pattant és a magasba emelte.

— Jaj, ne, nem szabad már magának!

— Bírom én még! — eresztette vissza a kicsit.

— De nem szabad már — figyelmeztette a fia, s úgy tűnt neki, mintha egyszerre elsápadt volna az apja.

— Fölviszem én még a zsákot a padlásra!

Visszaült a helyére. Óvatosan megtapogatta a hónalját. Nem tévedett, most csakugyan kiszakadt az ujjá. Még jobban az oldalához szorította a karját, rejtegette titkát, nehogy felfedezzék, s már a legközelebbi munkanapon vegyenek egy új lajbit. Bütykös, nehezen engedelmeskedő ujjaiival az ölében tartott ajándékcsmagot próbálta kibontani.

— Na hát, ezt még én sem tudtam. Teljesen önállóan csinálták.

Csak mikor egy csöpp a csomag díszes papírára esett, Köteles István csak akkor vette észre, hogy eleredt a könnye. Az asszony a férjére nézett, mindketten elégedettnek látszottak, azt hitték, a boldogság könnyei csillantak meg az öreg szemekben.

SKATULYAJÁTÉK

József Attila emlékére

KONTRA FERENC

hetet ütött a falióra
 az inga aranykorongja meg-megvillanva járta
 monoton útját a fabordák mögött
 szokásos esti sétájára indult
 kongott a csend
 repedt harangok jöttek elé
 csengtek-bongtak a fejében erőszakosan
 hangjuk rámeredett a görcsös fákra
 törték a gallyak a lába alatt
 hiába nyitotta szemét a sötétre
 nem lelt kapaszkodóra
 kerestek álltak a játszótéren
 úgy tett mint a gyerek
 aki elhatározza hogy megismeri a bűvös lámpát
 de aztán nincs bátorsága szétszedni
 csorgott róla a verejték
 gőzölgött a háta akár a lónak
 a kocsin egymáshoz ütődtek a tejesüvegek
 szétömlött előtte a hold
 tojássárgája a fekete tálban
 csorgott lefelé a villanykarón
 bokáig járt a sárban
 valami madár csattogott fölötte
 megtorpant
 nem jött a cirenei ember hogy segítsen
 a fekete keresztben egy sas tárta ki szárnyait
 a vijjogás elől menekült
 a rácson túlra

ahol a kilincset vissza kell fordítani
barballyal szegezett álmok zárták dobozba
felfedezte magában ismét a kisgyereket
aki egykor szarvasbogarat fogott a gyufaskatulya elé
harsogva araszott a konyha kockakövein
nem ette meg az ételt
ami ott volt kihűlve az éjjeliszekrényen
a távoli fényes pontot fürkészte
egyedül haladt
lámpaüveg volt
melyre vizet freccsentenek
így darabolta a legyeket
a menhelyi gyerek
mikor elsül olyan mintha leharapták volna
másoktól tanulta szégyellni magát
mindig megtelik az ember szarral
kilométerekre
vagy csak két percnnyire járt
csikorgó hangot hallatott a szarvasbogár
tudta mint a kisgyerek
csak az boldog ki játszhat
láthatatlan terhét cipelte egy hatalmas skatulyában
benne mindenféle összedobálva
fagyott krumpii
döglött liba
véres vatra
kicsorbult baita
keserű imádságok csikorogtak a fogai alatt
térden állva hitte csak
hogy odaát majd hagyják játszani
térden állva
mert a lámpaüveg széttörött
térden állva
gőzfelhők fehér fodrai között
a tehervonat elé hajtotta fejét
csak játék
hideg fémszíve csattogott a síneken

BÖNDÖR PÁL KÉT VERSE

ÁLMATLANUL

Álom-szörnytől felriasztva
nem jön szememre az álom
befelé vérzõn virrasztva
fekszem csuromvíz az ágyon:

— Ha az életem álmodnám
napjaimat egy az egybe
hányszor riadtam volna már
szívdobogva és reszketve?

VERŐFÉNY

— Rendes ember a lányom férje
ott a városban szívesen látnak
az unokám sápadt zongorázik
a csupa ablak nappaliban.

Koszorú ablakain megszűrve
ver be a napfény az autóbuszba
vele szemben egy úr
újságot olvas és csúnyán köhög
a hátsó peronon
két kamasz évődik egymással.

KOSOVÓI KÖLTŐK
ALI PODRIMJA VERSEI
EMBERKERESŐK

Mondták elment a színek után
mondták elment a lepkék nyomában
mondták mi mindent mondtak istenem
a szakadék szélén találták magukat

mert azt mondták elment a nap után

aztán váratlanul megjött egy nap
a modern idők régészei
ástak ástak sok évig
egy nagy szem mélyén

hogyan megtalálják elveszett mosolyát

AZ ESŐ EGY LEGENDÁBAN

Ha követ dobok a folyóba
a hallgatás láza felszökken

ha eszembe jut egy régi dal
a hallgatás álmatlanságban szenved

ha játékba feledkezem
a hallgatás feje megfájdul

és az eső egy legendában
dobol dobol dobol

ÉLETEM JELKÉPE

Ha nem beszélek
életem nyugtalan kő

szavam légy énem

hallgatás ne öröljön
a malomkő
alatt

ha nem beszélek
életem nyugtalan kő

szavam légy énem

jusson
lélegzethez
a seb

HAMLET, A FEJEDÉRT

A fejedért Hamlet
ki tudja hány aranyat adott a szerencsen király

A fejedért Hamlet
fölemelem az igazság kardját

Túl kicsi a világ
a szellemedért az álmodért

HOL HULLOTT LE

Ütött az órá

orvoshoz megyek
kigyógyítatom magam
a világ bajaiból

igen megyek

csak előbb az órám felhúdom
a Tornyomat kiszellőztetem
kihordom a szemetet belőle

tisztaságot áhít
az én nagy hitem
az én szent napom

de
de a fejem
hol hullott le

SZÖVEG

Megálmodtam egy verset
árnyékom átszúrta földre szegezte

belefogtam egy új versbe
valami fatörzs kérgén
mondjuk úgy ezer év múltán
mikor már véget ért Odüsszeusz bolyongása
és Homérosz könyvvel a hóna alatt
belépett a könyvtárba
az árnyék fülét befogta szemét becsukta
önnön halálát
fekete agyarával
szétszaggatta
Moreából is
kiűzettem
nehéz ám bejutni az antikvitásba

ÁCS Károly fordításai

SLOBODAN KOSTIĆ VERSEI

EMLÉKEZTETŐ JELEK

Hiába kapkodsz össze ruhát, edényt,
ódon ingaórát.
Valami marad utánad:
palánkját vesztett udvar,
megroggyant sír,
öreges s eszelősök
megrovó tekintete.
Távozol, ki tudja, hová,
drótbá préselve, üvegbe;
éjjel, a temetőben,
elődök porát kotrod.
Marad a forrás, a birtoklevél,
kígyó a ház falában.

ELHATÁROZÁS

Hagyjatok itt engem, barátaim.
Ide tértem vissza Plutó bugyrából,
s örököltem a törzs tűzét,
az első világosságot.
Ebben az ezeréves odúban
ismertem meg az őszanya
melegét, mocskát.
Ezek a törzsek az őseim,
durván formált urnákba
gyűjtöttem csontjaikat.
Itt a végrendelet, a szerszám, az óra.
Itt dicsőítettek, ostromoztak.

Nem adhatom oda potom áron
a csalódásért, amit kínáltok.
Türelmes leszek vereségemben.

A REČANIAK FELTALÁLTÁK A SZERELMET

A rečaniak feltalálták a kereket,
a női test érintését.
Rávetették a szkítákat, hogy pározzanak,
mint a rovarok, baglyok.
Megmutatták nekik a villámsújtást,
a térképolvasást.
Tökéletesítették a parázs őrzését,
a törzs átkait.
A fémek olvasztását.
Megmérték a test neszeit,
a kígyólábak hosszát.
Fölfedezték a hús vereségét;
hogyan kell kísértetet
szíven szűrni,
bélyegzőt faragni.
Hogyan ad jelt a szerelem,
hogyan vágnak üveget.
A rečaniak továbbá felderítették:
az idő nem létezik,
világok sokasága
tűnt már el őelőttük.

MI MINDENT ALUDTAK ÁT A REČANIAK

A rečaniak mélyen aludtak,
s észre sem vették, hogy omlott össze
Nagy Sándor birodalma,
hogy zajlott le az avarok betörése.
Aludtak a kentaurók is meg a lusta cetek
a száraz folyómederben.
Szárnyas bölények, dinoszauruszok
oldalogtak ki a faluból
(évszázadok óta senki sem állított őriséget),

nagy, zöld madarak
szálltak el Račani fölött,
háromfejű viperák kúsztak szanaszét,
szem nélküli szfinxek támolyogtak.
A rečaniak megőrizték a ritka növényvilágot,
alvás közben születtek,
álomban vérezték be késeiket.
A nagy, szelíd barmok fekete patáikkal
eltiporták a homokórát.
A jótét kígyó elárulta a rečaniaknak,
hogy elalvás előtt mind meztelenek voltak,
vértelenek és átoktalanok.
Hiába gyűjtögetik a rečaniak a zöld kövületeket:
megmaradt agyukban a kemény, elfelejtett álom
a szökésről.

A CIGÁNYOK JÖVETELE REČANIBA

Minden tavasszal cigányok
törtek be Rečaniba, és egészen újjászülték.
Sötét bőrű ifjak és karcsú lányok
mindenféle szert hoztak,
papagájt, fehér egeret,
bűnös irományt, cinedényt.
Puttonyban ember-kígyót,
béka-asszonyt,
súly- és szerelem-állót.
Kakukkhangoztak fa szelencében,
élő hímtagot dinoszauruszbőrben.
Ízletes leveseket kotyvasztottak
rovarokból és csúszómászókból,
bódító italokat keverték.
A rečaniak ki sem mozdultak
koszos sátrukból.
Perpatvarok maradtak utánuk.

A CIGÁNYOK MÁSODIK JÖVETELE REČANIBA

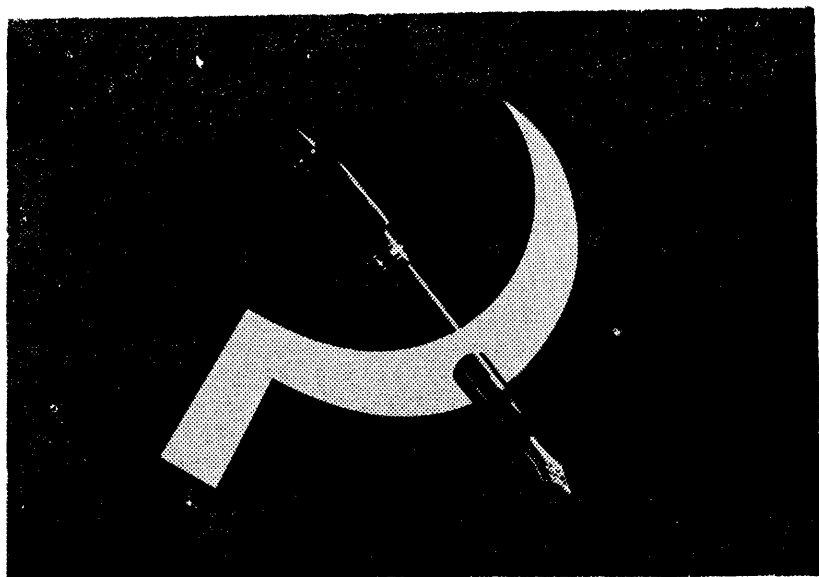
A rečaniak
kígyók és kutyák közt,
elszunnyadt testüket siratták.
A sátorosok kártyát hoztak,
pókpetét, féllábú varázslót.
A rečaniak leöldösték szarvas- és aprójószáguk,
a sátorosok meg kitanították őket, hogy koplaljanak,
és másképp párosodjanak.
A lányokat megtanították meztelen lovagolni,
s lubickolni a vízimalom kereke alatt.
Megmutatták, hogy birizgálják magukat,
s hogy dugjanak síkos halat a combjaik közé.
Bemutatták a paskolást, kitartást;
a testtartást, amittől a lélegzet eláll;
a szőrök élesztését érintéssel.
Ördögfület adtak nekik,
denevérszárnyat,
bőrdarabkát a démon tagjából,
amittől a legvadabb férj is
kezessé válik.
Nőuralom lett Rečaniban,
a sátorosok meg továbbálltak.

BOSZORKÁNY

Saját boszorkányuk van a rečaniaknak.
Bejáratos a viskóikba,
ajándékokat osztogat, vezeti a táncot.
Arany karmaival simogatja
a kis rečaniakat;
átváltozik tyúkká, egérré,
fürge menyétté, madárrá.
A gyerekek esküsznek rá,
reszketnek tőle; széttépik, feltámasztják.
Almafa lesz belőle, szent fa,
hintázásra és akasztásra.
A jó öreg boszorkány ölmos haját
pörköli, tépdesi hamis tollát,

kötőjén lovagol.
Faedényben főz
késpengét, somot.
Tollra vizel.
Meg is tud haragudni,
tréfát űz a részegekkel;
ígérget, koccint
méregpohárral.
A rečaniaknak semmi kifogásuk ellene;
puskacsőre várják és szertartásra.

ACS Károly fordításai

VILÁGTÖRTÉNELEM

HERMANN HESSE

Amikor még kisfiú voltam, és egy rossz gimnáziumba jártam, akkoriban számomra az, amit Világtörténelemnek neveznek, valami végtelenül tiszteletreméltó, távoli, nemes, hatalmas volt, olyasmi, mint Jehova és Mózes. A Világtörténelem egyszer, valamikor, korábban létezett, villámlott és dörgött, és mostanra már rég elmúlt, távolivá és tiszteletre méltóvá vált, könyvekbe került, és a diákok tanulták. A Világtörténelem utolsó felvonása, amiről mi, fiúk tudomást szereztünk, a hetvenes háború volt. Ez már csodálatos és izgató volt: ebben még apáink és bácsikáink is részt vettek, és csak néhány év hiányzott, hogy mi, magunk is megérjük. És milyen dicsőségesnek kellett lennie: háború, hősiesség, lobogó zászlók, lovagló hadvezérek, újraválasztott császár. Mint ahogy arról bennünket hihetően és szentül meggyőztek, ebben a háborúban csodák és hőstettek történtek, valóban hatalmas volt, és igazán világtörténelmien zajlott le, nem úgy, mint tegnap, ma vagy mint mindig. Férfiak és asszonyok hallatlan dolgokra voltak képesek, hallatlan dolgokat tūrtek el, az élmények mámorától elragadtatva a nép tömegei sírtak és nevettek, idegenek az utcán összeölelkeztek, bátorság és önzetlenség maguktól értetődően voltak jelen. Ūristen, ha ezt megérhettük volna! Az emberek, akiket ismertünk, nem voltak hősök, a tanárok sem, akik bizonyos időkben nekünk ezeket a fölemelő történeteket mesélték, apáink és bácsikáink sem voltak azok, akik közül oly sokan abban a nagy és hősies háborúban valóban részt vettek. De mégis kellett, hogy legyen benne valami, vastag képeskönyveket nyomtattak róla, minden szoba falán Bismarck függött, és minden őszön megünnepeztük a Sedan-ünnepséget, az év legszebb napját.

Csak tizenötévesen sápadt meg szememben ez a ragyogás. A Világtörténelem tiszteletreméltóságában kezdtem kételkedni, nem hithették el velem többé, a régebbi korokban mások voltak az emberek és a népek, mint ma, hogy azok akkoriban nem a mindennapo-

kat, hanem operákat és hőskölteményeket éltek. Tudtam, tanárainknak az a feladata, hogy bennünket lehetőleg minél jobban megterheljenek és lenyomjanak, érdekemet, erőnyemet követeltek tőlünk, olyanokat, melyeket ők maguk sem birtokoltak, és éppen így volt a Világtörténelemmel is, melyet ők nekünk bebeszéltek; a felnőtteknek egy olyan csalása volt ez, amivel bennünket degradáltak és kis-korúsítottak.

Annak, hogy én a Világtörténelemtől ilyen balgán és tiszteletlenül vélekedtem, megvolt az oka. A fiatal emberek nem kritikusan és tagadóan, hanem érzelmekkel és eszmékkel élnek. És bennem akkoriban történt valami, ami azóta is tart: a külvilág hangjaival szemben kételkedővé váltam, s annál inkább kételkedtem, minél inkább hivatalosak voltak azok. És tulajdonképpen érezni kezdtem, hogy az, ami valóban érdekes, és amiért élni érdemes, ami voltképpen kitölt és foglalkoztat bennünket, és ami izgatni tud, nem rajtunk kívül, hanem bennünk található. Nem mintha erről bármit is tudtam volna — de éreztem, filozófusokat kezdtem olvasni, szabadgondolkodóvá kezdtem válni, kedvenc költőimbe temetkeztem. Mindezt azzal a homályos érzéssel, hogy ez az én utam, ez az út vezet önmagamhoz, és egyetlen más út sincs, amire szükségem lenne, és nincs más, amihez tartoznék. Az kezdődött el bennem, amit a keresztény „magába szállásnak”, a pszichoanalitikus „introverzióknak” nevez. Nem tudom megmondani, ez az út, így létezni és élni jobb-e, mint valami más. Csak azt tudom, hogy a hívőknek és a költőknek szükséges, és nekik sohasem sikerül, még ha akarják sem, és ha törekednek elsajátítani, hogy megtanuljanak, mint ahogy azt az újabb hivatalos bölcsességtudorok nevezik: „történelmien gondolkodni”.

Sok éven át hagytam a világot, hadd menjen a maga útján, és ő is hagyott engem. Számomra az, amit a világban fontosnak tartottak és a beszédekben, vezércikkekben nagy szerepet játszott, csak játék és nagyképszerűsködés volt, a világnak pedig az, amit én csináltam és amit komolyan vettem, szentnek tartottam, hóbort és bolondozás volt csupán. És maradhatott volna így is. De egyszer csak újra itt volt a Világtörténelem! Egyszerre csak a vezércikkek, egyetemi tanárok és főtanítók mind azt kezdték bizonygatni, újra világtörténelmi napokat élünk, többé nincsenek hétköznapiak, „nagy idők” következnek. Mi, költők és más kívülállók, akik erre csak vállunkat vonogattuk, és mi, hívők, akik vezetőink örült önteltségétől és iszonyatos felelőtlenségétől óva intettünk mindenkit, többé már nem jámbor poéták voltunk, akiken nevetni lehet, hanem a haza ellenségei,

defetisták, sötéten látók — ahogyan ez a sok szép, új szó nevezett bennünket. Feljelentettek, feketelistára helyeztek bennünket, „jóérzésű” újságokban mérgező, becsületsértő cikkeket zúdítottak a nyakunkba. A privát életben sem volt másképp. Amikor 1915 tavaszán egy német barátomnak azt mondtam, miért olyan elviselhetetlen annak a gondolata, hogy bizonyos körülmények között Elzászt újra ki kell adnunk, megjegyezte: ő személyesen ezt megbocsátja nekem, de másoknak ha mondanám, azok akár csontjaimat is törhetnék.

Újra és újra „nagy idők” emlegettek, de nekem még mindig nem sikerült meglátnom őket. Azaz én jól értettem, korunk másoknak miért tűnt nagynak. Azért tűnt ilyennek, mert ezekben villant fel egy pillanatra a belső élet egy darabkája, a lélek csillanása. Aggszűzek, akik korábban csak mopszlijukat etetgették, sebesülteket ápolgattak, fiatal emberek bőrüket vitték vásárra, miközben velejükig megbor zadva először fogták fel teljességében azt, ami az élet. Ez bizony nem volt kevés; valami nagy volt, valami hatalmas, azonban csak olyanoknak volt az, akik történelmien gondolkodtak, és akik a nagy és más időkről tudtak. Számunkra, másfélék számára, a hívők és a költők számára, akik a mindennapokon is gondoltunk istenre, és akiknek a lélek jelenléte már korábban is ismert volt, számunkra a kor, melyben éltünk, se kisebbnek, se nagyobbak nem tűnt, mint amilyen volt. Mert mi önmagunk legbensőjében éltünk, nem az időben.

Most is így vagyunk vele, mikor újra Világtörténelmet írnak, és nagy színjáték az egész világ. Ma sok olyan megtörténik, amit mi magunk is akartunk, hatalmak buktak meg, melyeket ördöginek neveztünk, olyan férfiak kerültek le a színről, akiket veszélyeseknek és gyűlöleteseknek tartottunk, és ellenük harcoltunk.

De ennek ellenére sem sikerül nekünk ma sem a nagy események forgatagában feloldódnunk, és mámorosan az új, „nagy idők” átélnünk. Érezzük a föld remegését, az áldozatokkal együtt szenvedünk, együtt szűkölködünk és éhezünk, de sem ezekben a szenvedésekben, sem a vörös zászlókban, új köztársaságokban és a népek lelkesedésében nem látjuk az igazán „nagy” dolgokat. Mi most is csak azt ismerjük el és csak azt éljük át igazán, ami számunkra a történelemben valóban lelket lehel, az isteni felragyogását. A császárral, aki ellenességünk volt, mélyen együttérettünk volna, ha megadatott volna neki, hogy méltó módon távozzon. És a fiatal katona, aki kerge és elvakult haza- és császárímádatában életét adta, sokkal kedvesebb és fontosabb számunkra, mint a legokosabb demokrata szónok, aki őt

bolondnak mondja. Demokrácia vagy monarchia, szövetségi állam vagy államszövetség — számunkra ugyanaz, mert bennünket csak a hogyan és sohasem a mi érdekel. És ha egy őrült a legkergébb tet-tét teljes szívéből hajtja végre, kedvesebb nekünk, mint bármelyik tanár, aki valószínűleg most ugyanazzal a hajlékonysággal az új rezsim mellé áll, amivel korábban a hercegek és oltárok előtt hajlongott. „Minden érték átértékelődésének” vak követői vagyunk, de ez az átértékelődés nem másutt, a mi lelkünkben játszódik le.

Azoknak a hangját hallom, akik a mi történelmietlen és apolitikus gondolkodásunkban semmi mást nem látnak, mint az „értelmiség” fásult, öntelt közömbösségét. Ők úgy vélik, mi olyan emberek vagyunk, akiknek minden csak papírrá változik, akik számára háború és forradalom, halál és élet már csak szavak. Vannak ilyenek is, bizonyára. De hozzánk semmi közük. Mi nem vagyunk elvtelenek. Azonban nem ismerünk „jó” és „rossz” elveket, nem ismerünk jobb- és baloldaliakat, hanem kétféle embereket ismerünk: olyanokat, akik elveik szerint akarnak élni, és olyanokat, kik elveiket a mellényzsebben hordják. A német császárhoz hű hazafit, aki a dolgok átalakulását képtelen elviselni, és lovagi romantikájának megfelelően életét egy emlékmű talapzatán oltja, nem tartjuk követendő példának, de szeretjük és megértjük őt, míg az okosat megvetjük, aki nem a forradalmi zsargont éppen olyan jól beszéli, mint akár tegnap még a hazafias-régimódit.

Micsoda hatalmas dolgok történnek, hány szív dobban ezekben a napokban újra szenvedélyesen, odaadástól és reménytől fűtötten! Milyen világrengető események történhetnek most! Mi, különcök és pusztába kiáltók, nem állunk félre, nem vagyunk közömbösek, nem állunk mindenek fölött, de „nagyinak” mindig csak azt tartjuk, ami az emberi lelkekben lezajlik. A császárhitről a demokratikus hitre való áttérés számunkra nem több zászlócszerénél. Még ha ezek számára ez többet is jelentene!

A négyéves háború végét, ami ezekben a napokban a nyugati fegyverszünettel lépett életbe, sehol sem ünnepelték meg. Itt a despotizmus bukását, odaát a győzelmet ünnepelték. Az a tény, hogy egy bizonyos órától fogva az egész értelmetlen lövöldözés a borzalmak négy éve után véget ért, tulajdonképpen senkit sem indított meg. Különös világ! Mennyivel kisebb dolgok miatt törnek be újra kirkatok és koponyák!

(1918)

BATA János fordítása

LÍRAI NAPLÓ

NÉMETH ISTVÁN

AMI VÉGLEGES

Mi a végleges? — töprengek el a szón, ami az új személyazonossági igazolványból mered rám. Mennyit dobálózunk a szavakkal, különösen mi, firkászok, ahogy nálunk, odahaza nevezik az írókat. Is-ten-úgy-se, meg kellene őket válogatnunk s mindegyiket a lényegéig le kéne kopárítani; le csontjáig, sőt a velejéig. Hogy önmagában izzon mindegyik, mint most ez a *végleges*.

De a szó önmagában semmit sem mond. Még a legfontosabb szavaink se. Még a legszebbek se, nem is beszélve arról, hogy önmagában a szó, a legszebb sem lehet szép. Mindennek udvara, háttere, múltja kell hogy legyen; és hangtere.

Nem mindegy, hol és mikor mondom ki a szót: isten. Pedig hányszor kimondom ezt a legsúlyosabb s mindmáig talán egyik legelvonatottabb szavunkat. Meggyőződéses ateisták se tudják kimondani úgy, hogy ne maradjon lenyelhetetlen gombóc a torkukban. Kapcabetjárok se. Elvékonyodik, sziszegővé válik a hangjuk, ahogy káromkodás közben kiejtik a szájukon.

Ezt a szót, hogy végleges, ritkábban használjuk. Nem is való hétköznapi beszédbe. Egy kissé fennköltnek hangzik. Mi az, hogy végleges? Amin nem lehet, nincs módunkban változtatni.

Éppen ez adja meg a szó iszonyú súlyát. Mert az ember nem ismeri a lehetetlent, változtatni próbál, változtatni szeretne minden, ami őt körülveszi, amivel nincs megelégedve. Semmit se tart véglegesnek. Még az istenét sem.

És néha mégis kiderül, néha rá kell döbbernünk, hogy igenis vannak végleges dolgok. Egyet itt tartok a kezemben. Nagyon személyes dolog. Igazolás arról, hogy vagyok, s hogy azonos vagyok önmagammal. És ez az igazolás nem egy meghatározott időre szól, öt vagy tíz évre, hanem mindörökre, azaz egészen addig, amíg vagyok, az

utolsó órámig. Többé nem kell személyazonossági igazolványt kérem, ezt nem kell becserélnem, ez már végleges. És ehhez semmiféle kétség nem fér. Hiszen benne áll, bele van írva.

Tartom a kezemben a pehelykönnyű könyvecskét, ami arról próbál meggyőzni, hogy igenis vannak végleges dolgok, és ezeket akarva, nem akarva, el kell fogadnunk.

Úgy üt át a szó, a fölismerés döbbenete, mint egy puskagolyó. Nincs az a vers, amely úgy föl tudna kavarni, mint ez a szükséztű, hivatalos okmány. Nekünk, firkászoknak tanulni lehetne a Hivataltól. Ilyen könyveket, könyvecskéket kellene írunk; *ilyen* szükséztűakat, *ennyire* testre szabottakat. Ami csak neked íródna, Olvasó, csak hozzád szólna. És csak rólad szólna.

TEKNŐLÁB

Hátul, a kamrában, ahol egy élet limlomja halmozódott föl, pillantom meg a teknőlábat. Ebbe állították bele a fateknőt, és mostak, mosták a kifogyhatatlan szennyest. Mosták a nehéz ágyhuzatokat, lepedőket, alsószoknyákat, mosták a rékliket, az ingeket, s mosták a SZAROS GATYÁKAT. Teknő fölé görnyedve dörgölték a mosandók szennyfoltjait. Lúgos vízben. Az egész mosókonyhát elborító, nehéz vízgőzben.

A mosónők elázott, rongypuha, kifőtt, lúgmarta keze.

Itt nem alkalmaztak külön mosónőt, a háziasszony mosta a ház szennyesét, mosta egy életen át, saját két kezével, mosta egészen a közelmúltig, míg a teknőlábat, a fateknőt itt is ki nem „szorította” a mosógép. Azóta a teknőláb itt pihen a kamra limlomjai között.

— És hol van a teknő? — kértem a nénikét, aki újra akkorácska lett, úgy összezsugorodott, amekkora óvodás korában lehetett. — Hol a teknő? — kértem, mert sehol se látni a régi holmi között.

— Az elkopott! — mondja boldogan, szinte föllélegezve, hogy végre ezt is megérhette. Azt, hogy a mosóteknő, rabszolgaságának, gálarabságának legszomorúbb emléke nincs többé. Hogy ő koptatta el, hogy végül is ő győzedelmeskedett, nem az a borzalmas fateknő, aminek minden héten fölébe kellett görnyednie, nem számítva a kinszenvedések kinszenvedését, a nagymosást. De nincs többé, elkopott, azaz befoltozhatatlanul kilyukadt, eldobhatóvá vált, vagyis tűzrevaló lett belőle. És újjal se kellett fölváltani, mert jött a mosógép. Ide ugyan elég későn érkezett meg, de itt van, most is épp be van kapcsolva, zümmögése kihallatszik a fürdőszobából.

A fateknő elkopott, ez a nénike koptatta el, vagy már az ő édesanyja is ezt koptatta, végül kilyukadt, kilyukadt a rengeteg használatból, attól, ahogy dörgölték benne a mosnivalót, a nehéz ágyhuzatokat, a lepedőket, azt a rengeteg himihumit, azt a mérhetetlen sok SZAROS GATYÁT. Végül szó szerint elkopott. Csak a lába maradt meg, a teknőláb.

Miért nem vetették tűzre ezt is? Miért tették félre, mire vár? Kire vár? Csak azért nem vagdosták föl, mert még mindig jó állapotban, mondhatni kifogástalan állapotban van? Nemhogy megkopva nincs — mitől kopott volna meg? —, de kinyagdulva sem, hiába „ringatták” rajta évtizedeken, talán évszázadokon át a mosóteknőt. A bognár, aki faragta, igazi mesterember lehetett.

Persze hangosan nem merem megkérdezni, mért nem vetették tűzre a teknőlábat. Nem vetették, mert még mindig jó, kifogástalan állapotban van, használható. Igaz ugyan, hogy semmi másra nem alkalmas, csak teknőlábnak. Nem helyettesíthet, mondjuk, asztallábat, más egyébre se használható. Úgy van megszerkesztve, kifaragva, hogy kizárólag csak teknőlábnak jó.

De mint ilyenre egyszer még szükség lehet.

Leemelem a limlom tetetjéről, talpra állítom, s megkérem a nénikét, álljon oda mellé, úgy, ahogyan hosszú évtizedeken át nagymosáskor a teknőláb mellé állt, illetve a mosóteknő fölé görnyedt. Never az ötletemen, de megcsinálja. Azon még jóízűbbet nevet, hogy alig ér föl a teknőlábig. Hogy a teknőláb maradt, ő meg így összetöpörödött.

MICSURIN UTCA

Nem tudom, az utca, pontosabban a házszor egyetlen lakója is sejti-e, ki volt az a személy, akiről az utcát — akkor talán még teljes, szabályos utca volt — elnevezték. Ebből a szempontból, persze, nem ez az utca az egyetlen a világon. Példának okáért a jó temeriniek se konyították, pontosabban a *Percelova* utca lakói, hogy ki lehetett a *Perce* nevű ember, akinek a *lováról* az utcájukat elnevezték. Pedig híres ember volt. A szabadságharc honvédtábornoka. S akkor még Perczel Mórnak hívták. Nem biztos azonban, hogy ha a neve rögvést így kerül föl az utcanévtáblára, tudták volna az utca lakói, ki volt az a személy. De egy pillanatig se éltek volna abban a tévhitben, hogy az utcájukat nem egy híres emberről, hanem a lováról nevezték el.

Micsurin messzebből jött erre a vidékre, mint Perczel Mór, s amikor a háború után elkeresztelték róla ezt az utcát — akkor még jócskán városszéli, legfőlőbb kertvárosi utcát —, talán a keresztapa se tudta volna megmondani, miért épp ennek az utcának adta ezt a nevet. Vagy nagyon is tudta? Meglehet, hogy ennek az utcának egykori lakójától származott a javaslat. Micsurinnak ugyanis akkor még — közvetlenül a háború után — jó csengésű neve volt. Ő volt a nagy, szovjet almanemesítő, s mert szovjet volt, természetesen a legnagyobb almanemesítő is. Több száz almafajtát hozott létre.

Az a gyanúm, hogy Micsurint negyvennyolc után egyszerűen itt felejtették. Azóta már az utcának is csak az egyik oldala létezik. Vagy mindig is ilyen „egyoldalú” utca volt? Alig hiszem, hogy akkor, a háború után mertek volna egy féloldalas utcát olyan híres tudósról elnevezni. Szép, kertes házak lehettek itt akkoriban. A megmaradtak, a maiak is szép, kertes házak. Egyik-másik háznak a lakója az évek folyamán elszegényedhetett, a ház előtti kis virágoskertet veteményeskertté alakította át, ez bizonyára jobban jövedelmez mint a virág.

Ez a Micsurin utca a sétálóutcám. Van benne egy japán akácfasor, a fákat tavasszal megnyesik, teljesen lekopaszítják, szerencsére mindig újra hajtanak. Szép, sötétzöld héjú vesszőket nyomnak ki magukból a japánakácfajok.

Talán jó is, hogy épp a Micsurin nevet adták az utcának, amit negyvennyolc után tán csak azért hagytak meg, mert az utcanév-keresztelők néphősnek vélték. Így meglehet, hogy az egész országban ez az egyetlen Micsurin utca.

Micsurin kecskeszakállat viselt, küllemében jellegzetes, múlt századi orosz értelmiségi. Ő volt az első biológus, aki munkájában tudatosan támaszkodott a dialektikus materializmus filozófiájára. Persze, nekem halvány gőzöm sincs, mit jelentett, mit segített egy biológusnak a dialektikus materializmus. Én csak egy egyszerű, békés sétáló vagyok a Micsurin utcában.

Egy október eleji szeles estén váratlan meglepetésben volt részem. A séták mindig tartogatnak váratlan meglepetéseket, kis csodákat. Ez is egy ilyen kis csoda volt. Sütött a hold, s mondom, fújt a szél. Ez már önmagában szép volt. A Micsurin utca végén, az utolsó ház előtt, ott, ahol nyaranta a fejes salátát vásároljuk, ott a kis veteményes kert előtt — valamikor virágoskert lehetett — egyszerűen a földre gyökerezett a lábam.

A keskeny, frissen fölászott, elgereblyézett, fölágysított vetemé-

nyeskertet micsurini pillangók lepték el. Nagy, világoszöld szárnyú pillangók. Szárnyukat a közeli Park hotel lámpái világították át. Ellepték az egész kertet. De nem szabálytalan rajokban, mint az útszéli pocsolyát a szomjas nyári lepkék, hanem szabályos, nyílegyenes sorokat képezve. Nem tudtam megállapítani, hogy örömlükben csapkodnak-e nagy, világoszöld szárnyakkal, vagy vergődésükben, azért, mert lábuk a sárba ragadt, s nem tudnak fölrepülni.

Elbűvölten néztem őket. Lélegzetet is alig mertem venni, nehogy megzavarjam a pillangóknak ezt a csodálatos, esti szárnypróbálgatását.

Már amikor rájöttem, akkor se akartam tudomásul venni, hogy tulajdonképpen frissen leduggatott salátapalántákról van szó. Táncoltatta, lobogtatta, cibálta őket a szél. Alattuk a talajt elnyelte a sötétség, csak a nagy, világoszöld szárnyak világítottak és lobogtak, megannyi földből fölcsapó, zöld lángocskaként.

LENIN UTCA

Abban a faluban indulok esti sétára, amely nem túl rég még kubikosairól volt híres. Amikor elindulok, csak alkonyodik. Ősz van, de a fák még tartják a lombjukat. Az utcán véges-végig meggy, hárs és dió. Akad másfajta fa is, de csak elvétve. Akác és eper még elvétve se. Pedig a kubikosvilágban alighanem ebben az utcában is ez a két fa volt az uralkodó. Azóta azonban — lehet mondani — teljesen megváltozott az utca képe. Nemcsak a fák oldaláról. Az utca mindkét oldalán kényelmes, széles betonjárda, a kociút is véges-végig kibetonozva, a betonsávok köze gyöpesítve, de ráfoghatnám, hogy parkosítva, mert az az érzése az embernek, hogy egy parkban sétál: végig az utcán közkerti csend honol, csak nagyritkán robog el egy gépkocsi vagy egy traktor. Parasztszekér mutatóban sincs. Az egész faluban sincs már összesen annyi, amennyi gépkocsi csak ebben az utcában. Minden harmadik-negyedik ház előtt látok egyet vesztegelni, persze nem biztos, hogy a ház tulajdonosáé, lehet, hogy csak vendégségbe jött rajta valaki. A kocsik közt számos külföldi, pedig a vendégmunkások inkább a nyár közepén, karácsony és húsvét táján látogatnak haza... Nem is nagyon illenének ezekhez a házakhoz a parasztszekerek; sok az olyan új ház az utcában, ami elé éppen, hogy gépkocsi kívánczik. Persze helyel-közzel akad még olyan öreg ház is, amilyenben valamikor a kubikosok élhettek. Sőt egy nádfedelest is találok, de csak félig-meddig nádfedelest: a nád

hullámpalával van kombinálva. És persze mindegyikbe, még abba a nádtetősbe is, be van vezetve a villany. Az udvarok, ahogy a nagykapuk, kerítések fölött belesve látom, szintén kibetonozva vagy kitéglázva, tehát a sár mint olyan, a sár mint visszahúzó erő, a sár mint az elmaradottság kézzelfogható szimbóluma, az a híres-hírhedt vendégmarasztaló évszázadok kemény küzdelme után száműzve lett az utcából. Gyümölcsfák vannak, dísfák, pázsit, virágágys. Így eszténként ki lehetne ülni az utcára, akár egy parkba, az időnként elrobogó gépkocsik, traktorok nem verik fel a port, kellemesen el lehetne bandáztatni a házak előtt, úgy, mint régen, de bandáztatókkal nem találkozom sem az utca egyik, sem a másik oldalán. Mert egy teljes fordulót írok le. Végigsétálok a hosszú, egyenes, szép utcán. Az utca másik oldalán ballagok vissza. Akkorára már feljön a hold, a telihold: tiszta, égi mezőről világít le, a falura. Eszembe jut Petőfi és Arany János. A fák lombja csakugyan feketén bólogat, mint ama híres eperféa a *Családi körben*, de nem érezni a frissen fejt tej illatát, nem hallani az esti udvarok régi, olyannyira kedves neszeit. Nem hallani semmit, csend van, mint egy kiglancolt, előkelő kertváros előkelő utcájában. Már mindenki otthon ül, bezárkózva, bezárkózva önnön magányába. A sarkon megállok a lámpa alatt. Lenjino-va ulica, olvasom a háza falára rögzített tábláról. Lenin utca, olvasom magyarul is.

Lenin elvtárs, dűnnyögöm magamban, a forradalom befejeződött.

ÁRULÁS

Félrevon ismerősöm, gyere, karol belém, bemutatlak a feleségemnek. A felesége pesti. Kezet fogunk. Néhány szokványos szó. Már messze járok a színhelytől, amikor belém nyilall a fölismerés: ejnye, de udvariatlan voltam már megint! Még csak kezet se csókoltam a hölgynek. Nemcsak, hogy szó szerint nem, szavakkal sem. Mekkora paraszt! — gondolhatta magában. Valóban az vagyok. Mind a mai napig sem tudtam elsajátítani a kézcsókolás művészetét. Ha olykor mégis megcselekszem, gúnyt űzők belőle.

Sokáig gúnyosan se tudtam kimondani a kezét csókolomot. Inkább elnémultam, mintsem a számra vegyem a szót. Nálunk csak az úgynevezett úrfiúk köszöntek így. Én pedig az úrfiúkat a lelkem mélyéig lenéztem, sőt megvettem. Nálunk csak a jó reggelt, a jó napot, a jó estét, az isten áldja, a jó egészséget és a dicsértessék a Jézus Krisztus volt szokásban. Igaz ugyan, hogy a kisöregapánknak,

ha születésnapján vagy nevenapján fölköszöntöttük, kezét kellett csókolni, de az más volt.

Emlékszem életem első kezét csókolomjára. Váratlanul érintett, mint egy pofon. Bele is pirultam. Iszonyú zavaromban nem futotta többre, mint egy kezét csókolomra. A sarki péktől jöttem ki éppen, s ahogy kinyitottam a kiskaput, a tanító nénibe ütközöm. Nem szerettem ezt a tanító nénit, rettegtünk tőle. Most, váratlanul ott állt előttem a kiskapuban. Ő is megriadva: szó szerint beleütköztem. Olyan iszonyatos zavarban voltam, hogy csak annyit tudtam kinyögni: „Ljubim ruke!”

Magyar iskolába jártam a királyi Jugoszláviában. A szóban forgó tanító néni, akárcsak a Balaton környékéről származó férje, velünk, diákokkal együtt alig tudott valamit szerbül. Néhány dalocskát és a miatyánkot, az Očenašt. Esetleg még a tantárgyak nevét: zemljopis, istorija. De ezt is már csak a harmadik és a negyedik osztályban tanultuk meg, mert az elsőben és a másodikban még nem tanultunk se földrajzot, se történelmet.

Amikor ez az összeütközésem történt a pék kiskapujában, másodikos lehettem, nyolcéves. Nem emlékszem, hogy azelőtt vagy ezután egyszer is a fenti köszönéssel üdvözöltem volna a tanító nénimet. Akkor ott, a pék kiskapujában micsoda zavar, bizonytalanság lökte a nyelvem hegyére azt a kifejezést, amit igazából nem is értettem még? S miért a „Ljubim ruke” a „kezét csókolom” helyett? Hiszen az előbbi mindkettőnk számára egyaránt idegen volt.

Gyakran eszembe jut ez a jelenet. Ma is úgy hordom magamban, mint megcségyenülésem első emlékét. Hogy a váratlan találkozás egy végső soron ellenszenves személlyel olyan zavarba hozott, hogy „egészséges” reflexeim fölmondták a szolgálatot? A tanító néni nem rótt meg a „Ljubim ruke”-ért, mosolyogva, szó nélkül fogadta. De vajon, kérdeem ma, mit gondolhatott magában? ... Mondom, megcségyenülésem első emlékeként hordom magamban.

Volt még egy hasonló, mert ennek a mélyén is, azt hiszem, árulás lapul. Abban a pillanatban, amikor elkövettem, tudtam, hogy az. A szót akkor még nem találtam meg hozzá, csak a szégyen égetett.

Csak két szót ismertem, tudtam kiejteni: anyám vagy édesanyám. Hallottam, persze, hogy vannak *anyukák* is, de számomra ez, anyámra vonatkoztatva, elképzelhetetlen volt. Körülbelül úgy voltam ezzel is, mint a kezét csókolommal. Számomra idegen volt. Idegen még a világ is, ahol ezeket a szavakat használják. Azt hittem. Akkor következett a próbatétel. Szép, nyári nap volt, cséplés ideje. A

tanyán, ahol apám „részes” volt, megjelent a tulajdonos, egy selyemruhas nő, egy valódi „nagysága”, leült az óriási cseresznyefa árnyékába, s onnan nézte a cséplők munkáját. Amikor meglátott, magához intett. Talán az ebédhordó kocsival kerülhettem ki a tanyára, anyám odahaza előzőleg természetesen alaposan megszikált, s tiszta inget adott rám. Így a cséplőmunkások között én voltam az egyetlen, aki „szalonképes” volt. A selyemruhas nőnek nem kellett attól tartania, hogy ha megsimogatja a fejemet, poros marad a tenyere. Magához is vont annyira, hogy megéreztem az illatát. Nem emlékszem már, miket kérdezgethetett tőlem. Csak a kedvességére, világos, nyári ruhájának az illatára. Meg az egyik válaszmra. A válaszom egyik szavára. Ott azonnal belém égett az a szó. Valamelyik kérdésére ezt válaszoltam:

— Mert nem engedi *anyukám*.

Olyan finom jelenség volt az a nő, hogy szégyelltem volna *édesanyámat* mondani. *Anyukámat* mondtam. Amit addig soha ki nem ejtettem, ki nem ejtettem volna a számon.

A később elkövetett árulásaim sebhelyei rég behegedtek, vagy azt hiszem, hogy behegedtek, ez az első bűnbeesés forró emlékeként él bennem ma is.

MACULA (XIV.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

Avagy máris kezdetét vette volna haldoklásom?

Kár, hogy nem ismerem a kottát, úgyhogy képtelen lennék megállapítani, vajon szerepelnek-e azok a haldokló kürthangok Maszkot firkálmányaiban, amelyekért mostanában munkadíjat remélné; én ugyan nem tudom, hol rejtőzködik, Rókuszi azonban néha a nyomára jut, de nem igen beszél róla — a fene tudja, mintha szivaccsal lenne kitömve, mindent magába nyel, de ahhoz előbb alaposan meg kell szorítani, hogy valamit kifacsarjon belőle az ember. Méghogy én ezzel foglalkozzak! Akkor már inkább hóhérnak vagy pribéknek kellett volna állnom annak idején, ilyen kis gonosz féregként tökélyre vittem volna a szakmát, egészen elkápráztattam volna klientéliámat.

Am most Rókusziról meg a szemem körüli monokliról volt szó; ilyen képpel mégsem eredhetek a szerencsém nyomába, s ha még üstökön is ragadnám, elriadna tőlem.

Az említett kürtjelek nélkül pedig szinte lehetetlennek éreztem tájékozódásomat; hogy odavannak a térképeim és oda az iránytűm, ez még hagyján, de hogy utolsó tájékozási lehetőségemet is elveszítem, amely nyomokban némely zenemű tartalmában esetleg még megellehető, elkeserített; hogy a függöny mögött állva jegyzetdónekk álcazóttan várjam meg a bemutatójukat, hátha esetleg valaki egy óvatlan pillanatban hamisan kezd játszani a vadászkürtön — ha egyáltalán találunk egyetlen szál, nem valamirevaló, hanem akármilyen kürtöst —: amikor a magas hangok felé érve elkezdí hasítani a selymet, és nekem nem csupán a képeimen, hanem a hátamon is fölborzolódnak a sörték! Ez már háromszögelési pontját képezné fantáziám behatárolásának, vagy megzabolázásának, hogy egyenesbe rőföljem magamat elszabadult és szétzilálódott arányaimhoz képest. Mintha ismét a régi napokat élném, és illetlenül látogatónak ballagnék valahová, aminek, fájdalom, ki tudja, milyen következményei lesznek majd rám nézve, amire most aligha van időm gondolni.

No, nem Ülnök Mamát képzelem magam elé: az igazságszolgáltatásból a továbbiakig elegendem lett, sem menyasszonyomat az álmodott, hosszú nyakával, amikor majd a vállába kapaszkodva kibontom a kontyát — a hajtűt messze a hátam mögé dobálva, akár a lerágott csontokat —, hanem inkább a kis fakarót keresném föl újra, vagy lőteri ismerőseimet, amikor a korai estében a reflektorokat ráirányítják a céltáblákra, és olyan durrogást csapnak, hogy a verebek szinte visongatva menekülnek ki a lőállás eresze alól, ahová éjszakára némi biztonságl és védelem reményében húzódtak. Így lehet itt hinni akárkinek, akinek fegyver akad a kezébe!

Énbennem meg valami kísérteties szövetség áll fenn a régi meg az új közt, hogy most, mivel pusztán meggondoltam magamat, visszaballaghatok az egykori jó helyemre, valamelyik régi helyemen kötök ki ismét, és életem tovább azokat a viszonyokat, mintha az imént csupán a kelletténél nagyobb falatot nyeltem volna, s amíg azzal küszködtem, képtelen voltam szóhoz jutni.

Meglököm a cimborát, aki ott hasal a négyrét hajtott pokrócon, és fekvő helyzetből próbál kiadni magából egy sorozatot, összerándult arc-bőrrel és szinte üveges szemmel.

— Ha ideadnád, olyan lyukat lőnék a közepébe, amelyenre még az öregapád sem emlékszik!

— Hagysz nyugton? — mordul rám. — Mindjárt kapsz egy hangtompítót az üledpedbe!

— Ha ennyiből áll a jó modor! — emelkedek térdre mellőle. — Akkor majd máskor máshová hasalok...

— Ühüm — mondja —, ühüm. Csakhogy ott sem engednek tégedet lövöldözni...

— Azt most már majd én mondom meg!

A nagy óra ott van a fejünk fölött, az üvege, isten bizony, szét van löve annak is, a nagy kainozoikumi óra a félhaton áll, ez most lehet a valós idő is, vagy az, amit a geológiai óra mutat, s ez az ember a kezében ezzel az eolittal most énekelem óhajta kakaskodni, akár egy nagy testű ősmajom, masztodonvadász, illetve mindkettőnek a lezármazottja: csak a törekenységemet állíthatom vele szembe, habár a legszívesebben énám lövöldözne — ebben a tekintetben kifejezett fölényre tett szert, emlékezhet rám korábról.

Most elhagyjam a lőteret, egyetlen eddigi komoly szállásomat, amelyre a színház után már a magam erejéből tettem szert, és nem is volt olyan rossz dolgom itt mint próbabáunak, habár megkötöztek és lövöldöztek rám, de a bábszínházban sohasem volt ekkora szellemi szabadságom, ott az ilyesmi még mint elmélet sem merült föl — könnyebb volt ugyan, de sokkalta értelmetlenebb, már ha csupán a súlyát is mérlegeljük a kettőnek: színpadon alakoskodni — abban a hiszemben, hogy az művészet — vagy karóhoz kötve céltáblaként fityegni: az utóbbi mindenesetre hitelesebb bármiféle művészetnél, amennyiben a mű-

vésznek valaha is volt olyan célja, hogy hiteles legyen, és nem elsősorban a megélhetést szolgálta, ha bábszínházi szinten is. Hogy mennyit meg tudtak inni azok a bábosok!

Kikanyarodva a lőtér kapuján, alaposan bele kellett gázolnom a latyakba: habár erre szöktem meg innen valamikor, nemigen ismertem a járást, mert akkor jó nagy összetaposott hó volt itt, most meg nyavalya sem, nem hó, legföljebb füves árokszél, az árok feneke meg teli hideg, rosszindulatúan hunyorgó vízzel: eszem ágában sem volt a közelébe menni, nemhogy a partján haladni, mert ha beleesek, nyomban megdermedek, s ne adj' isten, bele találok fúlni; sohasem vesz ki senki engemet onnan, mert arra vél majd, hogy egy csomó rongy vagyok, s ha mumifikálódtam egy napon, akkor már ugyan kit érdekel ez a dolog: legföljebb odahajítanak játszani a kutyáknak! Azután felfedeztem, hogy halad előttem valaki, mert hatalmas, fehér betűkkel írta a hátán

SZÜRKE ÖNTVÉNY

— igyekeztem hát az ő útját követni, bizonyára gyakrabban végig kellett itt mennie, mint nekem, s olyan egyértelműen lépkedett, mintha hazafelé menne: nos, hát hadd legyen meg nekem is egyszer ez az illúzióm! Azonban hamarosan kisült, dehogyis hazafelé megy — bár ekkor én már birtokoltam az illúziót —, hanem a kocsma felé, mintha ő is bábos lenne, vagy netán maga is báb?

Hogy netán az új-állati-korban majd mértéktelenül el fog szaporodni a fajtánk? Esetleg magam vagyok képtelen átélni és nyomon követni a kainozoikumi hangulatot? Kizárólagos énközpontúságom képes annyira elfogulttá tenni önmagam iránt, mint egy költőt? Ó, de rossz lóra tettem én! El fog sodorni ez a folyamat...

Ám vigasztalódjunk! Egy napon magamnak is öntvénynek kell lennem, erre végeredményben ez a *Szürkeöntvény* fölírat emlékeztetett: hogy szükség esetén akár tömör vasból is készülhetne emlékművem. Látni ugyan nem láttam még, de hallottam szülővidékem egykori önttvas emlékműveiről. Madárként szállhatna fölébük vagy telepedhetne rájuk az ember esze! Mint valami mindentől függetlenedett, libegő, barázdasra kolnizott paróka! Elragadva vagy elragadtatva a történelem szelétől és vásott viharától!

No, de legalább egy főkött akkor is megérdemelnék, többszörösen bokorra körve az állam alatt, odvas fogaimmal nehogy rágni tudjam szalagjának végét...

Hogy nyálaznék közben!

Ez a rágás nyilvánvalóan valami kényszermozgás, mivel szoboralakok szája sarkában is láttam már zöldes tajtékot, mintha még eleven korukban agyarukon feledték volna a bagót!

BEGASZENTGYÖRGYI GYERMEK VAGYOK ÉN! - SZÓLALT MEG VEGRE SZÜRKEÖNTVENY *nyitja* 1982 ←

De egyáltalán mi más lehetne ehhez az egész kérdéshez a viszonyulásom, mint hogy magam is fölvessem a világon eddigénél legbölcsebbnek bizonyult kérdést: *Que sais-je?*

Így valahogy kezdtem megkönyékezni Szürkeöntvényt, csupán a zubonya alapján.

Poharamat odaállítottam az övé mellé, azzal a föltételezéssel, hogy valószínűleg nekem is fog önteni, vagy ha önteni akarna, kéznél legyen.

— Öntő? — kérdeztem tőle, feléje nyújtva két ujjamat, hátha megfogja, és ez akkor afféle kézfogás lenne.

— Nem, fűtő — mondta, és nem fogta meg a két ujjamat, talán azzal volt, hogy csupán órá mutatok, így nyomatékosítva a kérdésemet. És a poharamba sem töltött.

— Kár — mondtam neki —, mert szinte biztos voltam benne.

— Miért?

— A szakma miatt. Ez számomra ígéretes szakma. Ügyem akad még vele... — De nem akartam firtatni, hogy miféle ügyem, meg mi köze is hozzá. Ezenkívül valahogy fordítva is égett a láng ebben a Szürkeöntvényben, és nem az én dolgom volt meggyújtani a kanócának a másik végét. Jött még aztán két mészáros, ezekhez azonban már nem tudtam az iménti kedvességgel fordulni, hogy számítok a szolgálataikra meg ilyesmi: az asztalra dobva egy pillanat alatt széthasogattak volna, a bőrrömet pedig magukkal viszik. De ezek öntöttek a poharamba, biztosan azt gondolták, hogy Szürkeöntvénnel vagyok, pedig volt vele a fene, nagyon magának való volt. Emezek pedig nagyon vidáman jártak, lépésről lépésre megsörrent a gumicsizmájuk szárába dugott fenőkésük végén a karika, és ez nagyon emlékeztetett a sarkantyúpengésre.

Amikor még a sört hordókból csapolták, és az ember jókedvében fölpattanhatott a sörshordó hátára — váltott hordókon száguldani: hát ebben volt még fantázia! Ahogy a sarkantyú veri, csapkodja, vési és forgácsolja a dongát, és amit hiányolhat az ember, az a hintaló kantárja a kezéből, amelyiknek a másik végén ott van a zabla feszülő karikája!

— Begaszentgyörgyi gyerek vagyok én! — szólalt meg végre Szürkeöntvény, vagy Bögát mondott? Bögasantgyörgyöt? A két mészáros csak nézett.

— Forró víz! Az van-e? Arra gondolj! Azon járjon az eszed! — ilyesmiket mondtak neki, vagy ezzel nyugtatták?

— Van! Füled-farkad leviszi! — mordult rájuk.

— Ki ügyel a nyomásra? Arra is ügyet kellene vetni!

— Az is van! — jelentette ki a begasantgyörgyi, és nekem megint csak nem öntött.

— Van ám! A fejedben! Még mekkora! — és ezek öntöttek az én poharamba is. — De tégedet is fölismertünk ám, aranyos! — fordultak most hozzám. — Azt gondold, mi sohasem jártunk a bábszínházban?

— és nagyon jól vihogtak, mintha valaki számárfület mutatott volna a hátam mögött, hogy ismét kialakult fejemből az Ó betű. Most kezdjek ezeknek harmadik személyben beszélni magamról? Amikor ez nem is biztos, aligha látják, kivel van dolguk.

— Én a lőtérrel való vagyok — válaszoltam. — Pontosan egész mostanáig ott voltam szolgálatban. De olyan beképzelt, összeférhetetlen társaság — mondtam nekik őszinte képpel és becsületesen. — Most meg kifordultam a nagykapun...

— Megéri az, amíg el nem találják az embert! — mondták szinte irigykedve. — Egy-két gazdátlan töltény mindig akad, azt meg már a kapuban megfizetik...

— De mégis előbb-utóbb eltalálnának... És akkor az ember mehet Földvára deszkát árulni!

— Na, igen, na, igen! Olyan az, akár a háború... Rosszabb, mert ha még háború lenne! Akkor igen! De így? Semmiért? — Ez volt a nézetük a dologról.

— És a bábszínházban? — kérdeztem. — Mi volt az az újság a bábszínházban?

— A Valika! — súgták.

— A Valika? — ébredt bennem gyöngéd érdeklődés.

— Aki zsinóron rángatja az egész társaságot! Akkora csöcse van annak, mint a fejed!

— Az enyém? — pedig nagyon jól tudtam, hogy éppakkora. Életemben először ahhoz mértem magam.

— Te, azt nem lehet elmondani!

— Ó, nem lehet?

— Szavakkal, te!

— Az más, az más. Úgy érti a dolgot?

— Van, aki próbálta!

— Hu-hu! És?

— Nincs ám olyan más! Csak kár, hogy továbbmentek!

— Ha szabadna tudni, hová? — kaptam föl a fejemet, mert szokásom a dolgokat távolról nyomon követni.

— Mi az, tán begerjédél? Téged összemorzsolna! Másnap már ott táncolnál a zsinég végén!

— Dehogy táncolnék! Sohasem szoktam táncolni! — és sörtől megcsapott ésszel majdnem beszámoltam hülye szerepemről.

— Megtáncoltatna ő téged! — csapott öklével az asztalra egyikük.

— Meg ám! Még talán engem is! Világ csúfjára! — erősítgette a másik.

Szürkeöntvény csak hallgatott. Hallgatta ezt a sok zagyva beszédet.

— Cimbora! — lökte meg az asztal alatt a csörgős lábával az egyik mészáros. — Hát neked mi bajod? Te tán az öntőformát nyomorgattad eddig?

Feszültté tudták tenni ezek a helyzetet! Látszott, hogy örök életük-

ben kést forgattak a kezükben, ki tudja, hány állat vére szárad már a lelkükön!

— Ha szabadna tudni — tettem föl ismételten a kérdést, hadd felejtessenek addig is, amíg apasztják az eszüket —, hová mentek azok a hogyishívjakok?

— Nézd a, milyen rámenős! Mintha az egész ember talpig fasz lenne! — röhögtek össze a mészárosok. — Meglett ember létére bábszínházon töri a fejét!

— Töri a frászt! Csupán azt szeretném megtudni, kiről van szó — mordultam rájuk.

— Téged úgysem felejtett el! Szakadatlanul oda vágyakozik, a lőtérre! Látni kellene azokat a sorozatokat, amiket ott kapna!

— Álljunk meg, cimbora! — szólt közbe Szürkeöntvény. — Baszd meg, és kussolj! — Ilyen kemény volt a modora. Azután az asztalra csapott: az üvegek és a poharak mintha megéreztek volna a vészt, hirtelen szétugrottak, az asztal lapja pedig valami hihetetlen lassúságtól hajtva horpadni kezdett, olyan neszező roppanásokkal, mintha valakinek a fogát törnék ki. Azután úgy maradt, akár egy vályú, és összefutott benne a kiömlött sör.

— Ez az! — mondtam bele szinte a vályúba. — Baszd meg, és aztán kussolj!

En lettem itt már megint a legokosabb, habár még csak annyit sem sikerült megtudnom, hogy hová lettek a bábosok. Annyi biztos volt, hogy elmentek, és elvitték a sok szar acsarkodó kollégát, azok meg tehetlenségükben naphosszat rágcsálják a ládájuk födelét, amíg csak be nem tömi a szájukat a szű morzsaléka.

— Azért nem ártana megmérni — szólt vontatottan az egyik mészáros, amikor fölcusdott megszeppentségéből.

— Mit? — kérdezte szolgálatkészen a másik.

— A szavaknak a súlyát.

— Hol? — kérdezte Szürkeöntvény. — A trágádombon? Ahol a beleteket mossátok?

— Hagyják, kérem, hagyják abba! — indítványoztam hirtelen. — Nem illik az ilyesmi kultúremlerhez! — mondtam kissé orrhangon, mert ebben a pillanatban előretolakodott a fejében a tintahal. Már csak az hiányzott, hogy a lábait kezdje nyújtogatni az orrlikamon át. Hol lehet az ilyen szörnyű állatnak a szeme? Fölnyúlnék valamivel, és kiszúrnám!

De csak ültek és hallgattak, egyikük sem akart mozdulni. Olyan dombtetőféle hely volt ez, amilyen mindenfelé van, ahol a löszhátak leszakadnak a semmibe, s azután valakik mindig aláássák őket. Hát olyan aláásott magasság volt ez is, mi a fenének kellett nekem ide fölmásznom Szürkeöntvény nyomában? Inkább a lőtéren kellett volna újból egyezsége jutnom, hiszen nemsokára megint le fog esni a hó. Szép fehér karácsonyt tölteni puskaállványra akasztva a galléromnál fogva,

akár valami veszélyes fegyver! Így meg aligha érek többet egy üres töltényhüvelynél!

— Csak mit szalasztottam el! — kezdtem én is kalapálni az asztal lapját, amelynek vályújában apró hullámok rezdültek meg az összegyülemlett, habját vesztett sör felszínén. Amazok hárman pedig kimentek, bizonyára a trágyadomb felé vették útjukat. Gyorsan fölszippanítottam azt a kevéske sört az asztal horpadásából, és magam is indultam utánuk: én nem voltam megmalacozott értelmiségi, nem volt valami sok féltékenivalóm, vagy hogy később valaki valahonnan hiányolna, visítoznának a malacaim, és kétes színű foltokat hagynának maguk után a gazdátlan árkuspapíron, és csupán az orruk porckorongjába nyomott malacdrótok akadályoznák meg őket abban, hogy föltúrják a papír felszínét, és lehatoljanak mélységeibe.

Odakinn, a hirtelen sötétségben nem tudtam megállapítani, merrefelé is vehették az irányt, hiába kerestem, hol szivárog át a homályon a kettétört *Szürkeöntvény* fölirat, habár a fenőkések karikáinak csörgését világosan ki tudtam venni, szóval haladtak valamerre, hármasban, *Szürkeöntvény* bizonyára középujt lépdelt, a mészárosok meg jobbról-balról.

— Csak várj meg ott! — hallottam aztán a hangját, mivel a sötétség teljesen elvakított, akár a fáról lepottyant pulykát. — Várj egy darabig, amíg beleverem ezeket a ganéjba!

Azt nem tudom, mit csináltak, de *Szürkeöntvény* nemsokára jött is visszafelé, ugyanolyan csendben, ahogy elment, csakhogy most nem hallatszott a fenőcelak karikája: nem hinném, hogy összekapaszkodva, hármasban körtáncot jártak volna, amíg csak el nem szédült a két mészáros, kérdezni meg már nem akartam.

A hegyre most már nem mentünk föl, *Szürkeöntvény* nem is a hegy felé indult, hanem vissza, a lőtér irányába, én meg a nyomában haladtam ismét, el a lőtér drótkerítése előtt, amikor pedig a nagykapuhoz értünk, nem mondta, hogy menjek be, el sem köszönt tőlem, hátra se nézett — ezt most úgy értelmezhettem, ahogy akartam; nos, én úgy vettem, hogy vele kell mennem, csak van neki valami kuckója, vagy honnan az ördögből tüzelhetne, ha már fűtő. Úgy hallottam, hogy még a pokolban is vannak fűtők, és lehetséges, hogy most kimondottan jó helyen jártam, végre ráhibáztam az igaz ösvényre.

És ha belegondolok, volt is benne valami: jobbról a lőtér, sűrű sögesdrótja, mintha valami életbevágót őrizgettek volna mögötte, vagy talán épp emezen az oldalon volt az, amire vigyáztak: a látszattal ellentétben mi voltunk esetleg bekerítve, mi, meg az egész szürke horizontú és kontúrú világ, amely balfelől, valami sömjéken túl oly meredeken ugrott neki az égaljnak, akár a páرزó kuttyák háta: a szélről megnyomott nyárfák akként feszültek a sötétségnek, mint a kihegyezett fülük párja. Azt a részt, a lőtér környékét tehát elkerítették maguknak azok a szájtépők, minket meg mintha ezzel bekerítették volna — ké-

són jön rá a lényegre az ember, vagy nem is érdekli, miként Szürkeöntvényt, aki oly nagy lendülettel vágta a lágy sarat, hogy bizonyára még a képemre is jutott a fröccsenéséből, de azért én csak igyekeztem a sarkába érni, út- és irányjelzőm volt a zubbonyáról messzire világító, két, hősínben sütő betűsor:

SZÜRKE ÖNTVÉNY.

Azután a lőtér szögesdrót kerítése elkanyarodott, mi meg maradtunk ott, bekerítetten a sárban, anélkül, hogy tudtuk vagy sejtettük volna pontos helyünket, amíg csak egy másik szögesdróthoz nem értünk, ez volt bizonyára a vágóhíd, és eléggé kényelmetlen képzeteket ébresztett bennem, hogy lőtér és vágóhíd — bármennyire is elszigetelten — ily közelre esnek egymáshoz, és nem is akkora távolságra, hogy akármikor ne lehetne a kettőt egybekapcsolni, létrehozni egy olyan fúziót, hogy a büszkeségtől szikrázna a lakosság szeme.

Igaz, csupán nekem szoktak olyan ostoba elképzeléseim lenni, amelyek végül valóra is válnak, akár az álom, mintha télapót álmodnék, vagy álmomban kis Mikulást alakítanék.

Tehát a terület, ahová tartottunk, szintén kikanyarított része volt a világnak, vagyis a kerítését képezte: ilyen szigetek határolhatják a teljességet is, ezek zárhatják le, habár nem függenek össze, de a rendszerük logikája nagyon is összefügg egymással, és bizonyára ez bennük az egyedi közelség.

Az intézmény portása szinte hozzánk testközelben horkolt egy üveglap mögött: a tányérsapkája hátracsúszott, ritkás haja szálai közén kilátszott a piros fejbőre, szíjazata meglazult, talán még a nadrágszíján is engedett néhány hüvelyknyit, hogy ne nehezedjen akkora súly a diafragmájára. Revolvertokját egészen fura helyen tartotta, vagy lehet, hogy csak a nagy fészkelődésben csúszott vagy keveredett oda: ha a pisztoly elsül véletlenül, biztosan leviszi a golyó mindkét tökét. Ha erre ébredne! Egy életre kiábrándulna mesterségéből!...

De a fűtőházban!

Először is itt olyan hülye, fullasztó meleg volt, hogy Szürkeöntvénynek le kellett vetnie a zubbonyát, és engem is biztatott a dolmányomat illetően.

— Olyan vagy benne, mint egy gyászhuszár! Megijed tőled az ember, ha rád néz, meg el is szomorodik!

— Halálmadárnak mondják azokat! Hogy miért madárnak, azt magam sem tudom! De a csákójuk nagyon petyke! — gondoltam rájuk irigykedve, mert eszembe jutott a magam egykori csákója.

Azután szóba hozta, hogy azért hívott magával, mert kedveli a különönc holmit viselő embereket. Egy időben maga is majd megvesztett az ausztráliai hadsereg egyenkeijéért, azért, amelyiknek a karimája az

ember jobb füle fölött meredeken föl van hajtva. De az ilyesimből csupán egy zubbony jutott neki: a Szürkeöntvényé.

Ide mindig bejárhatok, azt is mondta. Itt nem folyik semmiféle munka, ez az egész egy formális üzem, és csupán a statisztika miatt kell fönntartani. Ehhez képest egészen jól lehet keresni, csak el kell tűrni, hogy a csarnokok tele vannak fantommal.

Megmondtam neki egyenesen, hogy fogalmam sincs, mi lehet a fantom.

— Az egy olyan nagy... No, semmi! — gondolta meg magát. — Inkább majd reggel elmegyünk valahová. Ott neked biztosan tetszeni fog...

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

VUK KARADŽIĆ SZÜLETÉSÉNEK
200. ÉVFORDULÓJÁN

VUK „EMBERI SZÍNJÁTÉKA” — AVAGY A SZERB PLUTARKHOSZ

BORI IMRE

Meglepő az a mohóság, amellyel Vuk egészen fiatalon, túl ugyan a húszon, de még innen a harminc éven mindent el akart végezni: a nyelv, a helyesírás, a tradicionális irodalom, a néprajz, a történetírás, de a szépirodalmi kritika, így az irodalomesztétika területén is, hogy a műfordítással — minden más munkája után — tegye fel a koronát később, már érett fejjel. E felsorolásból kitetszik, be akarta vonni figyelme körébe a mohóságnak csak őt jellemző eufóriájával a szerb nép életének és szokásainak, nem utolsósorban pedig erre alapuló kultúrájának egészét: az előbbieket megismerve és feljegyezve, kötetekbe gyűjtve, világ elé tárva, az utóbbit vágyva, hiszen az irodalmi, a kulturális élet több, mint amit az egyéni heroizmus meg tud teremteni. Ám hol van Vuk, a szépíró? Lehetséges, hogy ő, aki mindenre vállalkozott, „szépírni” ne akart volna? Annál is inkább jogos e kérdés, mert főképpen ifjúí, hősi korszakában az irodalom légkörében, literátorok árnyékában élt: a felkelés lázában égő Belgrádban Dositej, Karlócán s majd Šišatovacon Lukijan Mušicki, Budán Sava Mrkalj s Sima Milutinović Sarajlija, Bécsben Kopitar, háttérként pedig egy Goethe, s mindazok a német írók, akik figyelemmel fordultak felé. Belekóstitolt ő is a szépirodalomba, amikor egészen korán megörökítője akart lenni annak, amit maga is oly intenzíven megélt: a két szerb felkelés eseményeinek. 1813-ban már emleget történetírást, s nemsokára megtalálja sajátos, a felvilágosodástól örökölt műfaját, az életrajzot is. Elriasztott talán első történetének (egyben polemikusnak) szánt művének a Karađorđének címzett, a felkelés bukásáról szóló levelének sorsa 1813-ban, s elvehette kedvét a történetírástól, de megszerezte cenzorának, Jernej Kopitarnak, a barátságát, életre szóló támogatását. Ezután vág bele nyelvvformáló munkájába: 1814-ben Budán dolgozik szerb nyelvtanár Luka Milovanov segítségével, köz-

ben Bécsben nyomják már daloskönyvét, és 1814. szeptember 30-án megjelenik szerb grammatikája, 1818-ban pedig 26 270 szavas szerb szótára.

Ezek a tudós ambíciói, azé a Vuké, aki Karlóccán és Belgrádban, itt az éppen megalapított *Velika škola*n is alig kószolhatott bele a tudományokba. A szépíró — említettük már — az *életrajz* műfaját próbálja aktivizálni, a maga írói-emberi igényeihez igazítani. A modern kutatók messzebbre látnak, mint látott maga Vuk (a kezdetek idején mindenképpen), amikor első életrajzait írta. Ő Plutarkhoszra hivatkozik, terminológiája azonban csak közvetve görög, amikor *žitija*t mond, a pravoszláv-bizánci tradíció e tekintetben a terminusban (de nem biztos, hogy az ideológiában is) mindenképpen adva van. Elképzelhetőnek látszik, hogy a kérdést valóban Plutarkhosz felől közelítette meg (hadd jegyezzük meg e helyen, hogy a Vuk gyűjtéséből fordító Székács József 1847-ben ülteti át Plutarkhoszt!), Vuk ugyanis igen egyértelműen már 1821-ben a görög életrajzíró műfajára hivatkozik, amikor azt közli, hogy jövődő életrajzkiötetének a következő lesz a címe: „Žitija znatni Srbalja, da bude kao Srpski Plutark”. S valóban, a *Danica* 1829-es kiötetében, ahol több életrajza jelent meg, a következő címet írja a szövegek fölél: *Kao srpski Plutark, ili žitija znatni Srbalja u Srbiji našega vremena*.

A Plutarkhosz-analógia értésében természetesen magához Plutarkhoszhoz kell fordulnunk, aki fölöttébb tudatos írói programot adott, és abban az írói viszonyulásról éppen úgy szó esik, mint a műfaj karakteréről. Ezt írta: „Nem történetet írok, hanem életrajzot; nem is mindig a legfeltűnőbb tettekben nyilvánul meg az erény vagy a bűn, hiszen egy-egy jelentéktelen tény, mondás és tréfa sokszor nyilvánvalóbbá teszi a jellemet, mint a véres csaták, nagy ütközetek és városok ostromai. Mint ahogy a festők az archán és a szemek kifejezésében találják meg a hasonlatosságot, amelyekben a jellem kifejeződik, az egyéb részletekkel pedig vajmi keveset törődnek, nekünk is inkább a lélek jellemző tulajdonságaiba kell hatolnunk, s ezekkel megrajzolnunk kettőjük (ti. Nagy Sándor és Caesar életrajzát) — másoknak engedvén át a nagy tettek és küzdelmek megírását.”

Vuk pedig az 1829-es *Danicában* ezt írta: „Žitija pojedinih ljudi vrlo su skopčana s istorijom naroda njiova, je se u njima naznačuju uloge sitnice, koje se u istoriji ne mogu pomešati, a opet joj veliku svetlost daju.”

Pontosan nem tudni (legalábbis én nem találtam rá), hogyan jutott el Plutarkhoszhoz, illetve a *žitija*, az *életrajz* profán változatához. Talán megkockáztathatjuk feltételezni, hogy véletlenül, mert eredendően a *levél* műfaja érdekelte (amely a kor egyik jellemző, s ugyancsak a felvilágosodástól örökölt műfaja volt), mert — tudjuk —, hogy ő, aki jelene történésze akart lenni, ebben talált intim kifejezési-történetírói formát, hiszen 1832-ben is *levelet* ír — ez esetben Miloš Obrenovičhoz. Egy szerb hősdal hőségének életrajzát vetette papírra 1819-ben (a valódi

érdeklődés kétségtelen kezdeteként) a hősdal jobb megértése érdekében. Ivan Knežević életrajza tehát első ilyen természetű írása. Erdemes szemügyre venni ezt a hősdaljegyzetként íródott, tehát nem hosszú szöveget, mert belőle kitetszik, hogy az *emberi sors* az, ami Vukot alapvetően érdekelt, illetve hogy ennek látványától képtelen volt szabadulni. Ebben még a moralista hajlamának is engedett, mert abban a szerencse kérdésének is helye van. Azt mondja el Vuk, hogy Ivan Knežević Semberijában volt oborknéz 1802-ben Jadarba látogatott (Jadar vidékén van Vuk szülőfaluja is!), és ott Vuk, a tizenöt éves fiú saját szemével látta. 1806-ban vált ismertté, amikor a dobričkói népet megváltotta a töröktől. De azon nyomban Crnoborac Stanko a csapatával elfogja, és addig tartja fogságban, míg meg nem váltja magát. 1809-ben ő is a felkelők oldalán áll, hiszen a szerb seregek átkelve a Drinán behatolnak Knežević szülőföldjére is. Nem maradhat tétlen, ennek következtében a Niš melletti csatavesztés következtében a Drinántúl harcoló szerb csapatok visszarendelik, és neki is a visszavonulókkal kell tartania. Mint aki a honát veszti: „Tada je i knez Ivan *morao* (Vuk kiemelése) ostaviti svoju baštinu i sve imanje, i s mlogim drugim Prekodrinscima doći u Srbiju”. 1813-ig még jól élt Mačvában, 1816-ban (Vuk így tudja) egy Zimony melletti faluban, Grabovacon élt, volt egy gebéje meg egy taligája, és fuvarozással kereste kenyerét. De lehet — írja Vuk —, hogy már meghalt („otišao na istinu”), vagy visszament Szerbiába, ahogy most Miloš Obrenović uralma alatt a megnyugvás lett úrrá a világon. S itt jön az írás kommentárja: „Ime, Ivan Kneževićet így zavarta meg (az eredetiben „počerala sreća”), mint ahogy annyi más becsületes és nevezetes férfit e világon. — Ő Szerémségben az elmúlt években szegényebb volt, mint bárki az ő knežinájában, s ki tudja, éle még.” De az isten — kommentálja Vuk — majd megfizet végül mindenkinek érdeme szerint, és a szerb nép, míg szerbül beszél, énekekben emlegeti nevét, és a legnagyobb rokonszenzettel és hálával szól róla.

Kitetszik ebből a rövid ismertetésből is, hogy Vuknak a tehetsége volt az elsődleges, nem pedig a történetírói felkészültsége. S már itt felsejlik Vuk írói tehetségének „epikus oldala” is, amelyről Radovan Samardžić beszél Vukról szóló tanulmányában. Igazi elemében akkor lesz, amikor 1826-ban megírja Hajduk Veljko életrajzát, s az elkövetkező években körülbelül ötven kisebb-nagyobb rangú szerb vezérnek írja meg a történetét. A *szépirót* találjuk meg ezekben az életrajzokban, azt, aki 1829-ben tudja, meg is fogalmazza, hogy az életténybeli apróságok adják a fényt az elbeszélt történetnek. Az Ivan Kneževićről szólóban ott a mondat, amelyben a gebét és a taligát emlegeti, később a szegénységéről ott a hasonlat. Ilyen írói habitussal nyilván könnyebb Miloš Obrenovićről és uralkodásáról „különleges adalékokat” („osobna gradja”) feljegyezni, mint oknyomozásra vállalkozni. Ígéret marad tehát az, amit 1822. május 22-én írt Milošnak, nevezetesen, hogy megírja a „mi időnk szerb történelmét”, amelyet „jó régen kezdett” („i da na-

pišem Istoriju Srpsku naši vremena koju sam ja još odavno počeo...”). Igaz, hogy az 1820-as években foglalkozik az életrajzokkal legtöbbit, de még 1850 októberében sem kész, hiszen újra be szeretne járni és „látni” egy némely sáncot („gle koje sančište”), és újra ki szeretné kérdezni a szemtanúkat. Csak töredékeket, nagyobb egységeket tesz közzé, de kikerekített, kész, mindent egybefogó művet nem hagy hátra. 1828-ban megjelenik ugyan könyve Miloš Obrenovićról, ugyanabban az évben a *Prva godina Srpskog vojevanja na dahije*, 1834-ben a *Druga godina Srpskog vojevanja na dahije*, míg 1860-ban adja ki a *Praviteljstvo juščij sovjet serbskij za vreme Kara-Đorđijeva ili otimanje ondašnjih velikaša oko vlasti* című művét, kikerekítve az egész történelmi korszakot érintő szándékát. Am soha kedvezőtlenebb körülmények a kész mű elkészülésének a szempontjából! Arra kell gondolnunk, hogy Metternich Bécsben dolgozik az életrajzokon (őszint a szerb történelmen), míg Miloš Obrenovićnak és az uralma alatt élő szerbségnek szánja munkáját. Egy rendőrminiszter Bécsben, s egy tirannus Kragujevacon! De szívéhez nőtt műfaja is valójában a fragmentális jelleget kényszerítette rá. Életrajzot (amelyben benn foglaltatnék minden, ami 1804-től releváns volt a szerb nép és a Szerbia történetében) nem lehetett írni, de az életrajzok mozaikkockáiból az egészre következtetni lehetett: egy nagy dráma számtalan epizódját írta Vuk. Címünk pedig az „emberi színjáték” jellegét kívánja sugallni, ha elfogadjuk Golub Dobrašinovićnak azt az állítását, hogy Vuk képekben látó elbeszélő volt, s kiegészítjük azzal a megállapítással, hogy tulajdonképpen jelenetekkel dolgozik, mint-ha egy képzelt regény epizódjait készítené. A mindenkori jelennek amúgy is a regény az igazi történelemkönyve, az író pedig nemcsak festő és moralista, hanem *tanúja* is korának. A szemtanú pedig leginkább történelmi szereplőket lát, s nem okozati összefüggésekben gondolkodik, hanem következményeket észlel, ebből következően talán több és nagyobb jelentőséget tulajdonít — mondjuk — az emberi temperamentumnak, mint a társadalmi-történelmi körülmények kényszerének. Ez teszi érthetővé azt a Vuk-irodalom (újabbán Radovan Samardžić) emlegette tényét, hogy Vuk nem a két szerb felkelésről írt (mint ahogy a köztudat, s talán maga Vuk is hitte), hanem a felkelőkről — emberekről mindig és minden esetben.

Annál könyebben nyilatkozott meg a szemtanú. Első reflexét az Ivan Kneževićről szóló, rövid biográfiában találjuk. „A magam szemével láttam 1802-ben...” — írta („Ja sam ga očima mojim vidjeo 1802-e godine, kad je dolazio u Jadar Alibegu Vidaicu, bratu Kapitanpašinu...”). Az effajta tanúságnak pedig fokozatai vannak, s ezeket az anyaggyűjtő, az emlékezetét munkába állító, alapjában véve memoárírói mód jellemzi. A közvetlen benyomás a legéletesebb, a legerősebb koloritú, és az erkölcsi ítéleteket is az ilyen típusú közlések tartalmazzák. A *hallott* esetek már közvetettek, de még mindig a szemtanú életszerűségének körén belül vannak. Azonban az is jellemző, hogy ezek

az életet lehelő részletek az életrajzok jegyzeteibe kerülnek. Érzékelhető mindez a következő kis adalék segítségével is. A *Praviteljstvujuščij sovjet serbski*...-ben egy helyütt írja: „Biogradani su se i prije slabo radovali dolasku Kara-Đorđijevu u Biograd jedno za to, što je malo ko s njime mogao govoriti, a drugo, što su momci njegovi dosta puta činili po Biogradu šta im je volja...” Az ehhez fűzött jegyzetben pedig ezt írja: „Ja sam svojim očima gledao (godine 1808) kako su Kara-Đorđijevi momci povalili jednoga čovjeka u blato i istukli ga koliko su htjeli, što je projahao mimo njih na svome konju kad su oni sjedeli na klupi pred Kara-Đorđijevim (prije Mula-Jusufijem) konakom, pa ga okrive da ih je poprskao.” Azt is hozzáfűzi az elmondottakhoz, hogy ez a kellemetlen és sajnálatra méltó eset” („ovaj nepovoljni i žalosni posao”) annyira emlékezetébe vésődött, hogy mindig figyelmeztetni szeretné a lovaglókat. Amikor pedig más szemtanúkat szólaltat meg, a benyomás teljessége érdekében is teszi azt. Abban az epizódban mindenképpen, amelyet majd Vuk egykori kritikusi erősen kifogásolnak. Szó van Karađorđe könyörtelenségéről, vezérei iránti, félelmet keltő viszonyulásáról; s arról, hogy egyik vezérének Karađorđe a herezacskóját sérti meg lövésével. „Ja sam prije tako čuo i napisao, i sad se tako počelo štampati, ali mi u tom kaza sin istog Petra Jokića (...) kako otac njegov pripovedao više puta” — vezeti be a történetet, majd megállapítja, hogy ez megegyezik azzal, amit a belgrádi asszonyok beszéltek („zuccale” — mondja), tudniillik, hogy ez a nevezett Mladen a második feleségével mitsem bírt kezdeni („Mladen sa drugom ženom svojom nije mogao ništa raditi”). Tagadhatatlan, hogy az életrajzoknak *személyes* karakterük van éppen az ilyen veretű és szellemű megjegyzések következtében. Elannyira, hogy az önéletrajz bűvópatakját is kereshetjük ezekben az írásokban, hiszen a legfőbb tanú és a legmegbízhatóbb történeti forrás mégiscsak önmaga — a tények körüli viták esetében is! Oklevelekre tehát nem is volt nagyon szüksége (noha ezeket is gyűjtötte) — még élő részvevőket, szemtanúkat szívesebben idézett meg, mint oklevelet citált. Történetírói értékében éppen ezért szoktak kételkedni a forráskritikai beállítottságú historikusok. Holott Vuk valójában életrajzainak epikai, pontosabban emberi hitelét biztosította.

A Vuk-szövegeknek ez az emberi síkja, emberi szintje manapság talán a legizgalmasabb. A Shakespeare-opus embergalériájával felérő sorsképgalériát találunk Vuk történelmi életrajzaiban és a velük kapcsolatban már emlegetett műveiben, hiszen azok is életrajzokból tevődnek össze! Nem a gyűlölet, hanem az objektivitásra törekvés vezeti a tollát. Nem gyűlölet, hiszen kor- és sorstársait festette, de tárgyilagosságra való törekvés, hiszen szívéhez nőtt sorsok sötétségeiről, jellemük néha riasztó vonásairól beszélt. Mint akinek nincsenek illúziói, sem a népről, sem azokról, akik a népet harcba hívják és harcba vezették. Ő tudja, mi a nép — ha szabad a Miloš Obrenovićnak írott, 1832. április 24-i keltezésű levele egyik bókját parafrázálni („Vi bolje od mene znate, što je

narod...”). Így állít elénk két véres kezű, a halált oly könnyen-gyorsan hívó, könyörületet nem ismerő embert: Karađorđét és Miloš Obrenovićot. Karađorđe is, Miloš is szörnyeteg. Karađorđe még a felkelést megelőző időben, az osztrák–török háború idején, a török elől menekülőkben megöli apját, amikor az vissza akar fordulni. Hajdukmentalitása volt, és szinte rühellte a vezérkedést, s azzal próbálja elhárítani megválasztását, hogy „az emberekkel bánni nem tud, hogy gonosz és elvetemült, s nyomban ölni kíván”. Miloš Obrenović „titkos története” pedig halállal van tele. Az egész korszak Vuk interpretációjában hősi, de ebbe a, hősibe a félelem és a haláltudat, a szadizmusig érő kegyetlenség is beleépült. A vezérek (kisebbek-nagyobbak egyaránt) nemcsak a töröktől félnék (a töröktől talán kevésbé), hanem inkább társaiktól. Milyen lehetett az a világ, amelyben ha egy vezérnek megcsappant csapata létszáma, a szerbektől is félnie kellett. Abban a világban mindenki mindenkit ver: Karađorđe veri vezéreit, a vezérek pedig a népet. „Nije mi žao što me bije gospodin Jakov, nego žao da me bije i njegov sluga” — Így panaszkodott magának Vuknak Krsto Ignjatović radevinai kenéz. A halál ténye pedig talán a legközömbösebb motívuma ezeknek az életrajzoknak. Radić-Petrovićról szólva írja a következőket is azzal kapcsolatban, hogy őt, Petar Molert és egy aranyművest a szerbek Belgrádban kiszolgáltatták a töröknek: „Őket nem zsinórral fojtották meg, ahogyan a törökök fojtanak, hanem kötélből gúzszt kötöttek a nyakukra, abba éket húztak, amelyet azután addig csavartak, addig feszítettek, míg meg nem fulladtak. Így azután három halottra virradt a vasárnap: nyakukon a gúzs és az ékek, meztelenek (csak gatyában, térdük fölé gyűrve a szárjuk) a Kalemegdánon: Moler feküdt középpüti háton, Radić jobb felül, az aranyműves balról, mind a ketten hason. Ahogyan Radić félmeztelenül hason feküdt, egy török nő jött (...), és a halottba keresztcsont felett kést döfött. S miután egész nap így voltak közszemlére téve, este azután mind a hármukat eltemetik a templom bal oldalán, a temető szélén.”

Epikai képzelet festette meg ezt a valóságos jelenetet, mely tagadhatatlan bármelyik nagyregény ékes részlete lehetne.

A legegyszerűbb, tehát az ideálokat őrző életrajza mindenképpen az első igazi, az 1826-ban írt s Hajduk Veljkóról szóló. Bámulja hőst, aki az I. szerb felkelés parádés hajdukja volt, amilyen a Báthori Gábort megálmódó Móricz Zsigmond tollára kínálkozó *romantikus* hős, aki parádézni, asszonnyal, pénzzel, díszes ruhával, jó legényekkel (akár egy Balassi Bálintra is asszociálhatnánk) éppen úgy szeretett dicsekedni, mint ahogy örömmel csatázott a túlerővel szemben is. Vuk Hajduk Veljko-életrajza ennek a hetyke embernek a tündökléséről és haláláról szól. Ő az egyetlen Vuk-hős talán, akivel szemben nincsenek fenntartásai az életrajzírónak. Kissé a népi epika előadási és komponálási módjának megnemesített változatát teremti meg itt, mind az események leírásában, a szónoklatok megfogalmazásában, mind a sorsfelfogásban, amely-

ben a vitézség a fatalizmussal van szorosan összeforrva. A később írott életrajzokban az elemző kedv talán nagyobb, ám itt a festői ihlet az elsődleges. Vuk „emberi színjátékának” legszebb, a halálról szóló részletekben sem leverő jelenetét írta meg. Félelem nélkül szerethette hőst — a többiek esetében nem ez volt a helyzet. Miloš Obrenović fenyegető árnyékában kellett dolgoznia, éppen ezért igazmondásának korlátai voltak, a *szépiró* (a maga rendhagyó módján) azonban legtöbbször diadalmaskodott a hősök és a körülmények kedvezőtlen vonásai felett. A szerb Plutarkhosz nem volt méltatlan nagy elődjéhez az életrajz műfajában. S ezen a ponton már az sem döntő módon esik latba, hogy a *žitija* műfaja az ő kezén profanizálódott, az életnek a rajzai pedig a vallási szentség ünnepélyességét és kivételességét is megkapták.

MINT A SZERB PLUTARKHOSZ

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

KARAĐORĐE PETROVIĆ

(...) A Fekete Đordéről kerengő megannyi mendemonda után illő lenne elmondani, ki volt ő 1804 előtt. — Született Višnjevica faluban, s úgy nevelkedett, mint minden más, falusi szerb. A török háború előtt beállott hajduknak, s mikor a németek proklamációkat küldtek Szerbiába, társaival ő is segítette lázítani a népet. Mikor pedig a török katonaság a német előtt ért Szerbiába, s a nép kezdte megadni magát, a hajdukok meg szökdöstek át Németországba, akkor, társaival ő is szökni készülvén, rávette apját (Petronijét, nem pedig Petart, mint egyesek hiszik s mondják) s egész háznépét, hogy szökjenek; de apja, sajnálván elhagyni házát és szülőföldjét, lelkére próbált beszélni, hogy forduljanak vissza, s adják meg magukat a töröknek, ám őt semmi áron nem lehetett eltéríteni szándékától; útközben apja egyszer csak fejébe vette, hogy visszafordul, s beszélni kezdett hozzá: „Ne menj, fiam, ne kívánj élni ezután oly átkos kenyéren, hanem gyere, forduljunk vissza, s adjuk meg magunk a töröknek, mint a többi népek, s a török nekünk is megbocsát: én nem megyek Németországba” — azzal sarkon is fordult, Đorđije meg, miután szavakkal semmiképp sem téríthette vissza, s nem bírhatta rá a szökésre, így szólt: „Ha visszamégy, hogy a török fölakasszon vagy karóba húzzon, jobb, ha én öllek meg” — s elsütötte rá a pisztolyát, ám az nem ölte meg azon nyomban, hanem csak megsebezte, s ő földre rogyott; arra odaküldte egy legényét, ölje az meg igazán, hogy ne szenvedjen, majd az első faluban a parasztoznak adta az összes jószágot, amit magukkal tereltek, mondván: „Menjetek, s temessétek el amott azt az öreget, és igyatok a lelki üdvösségére!”

Mikor utóbb a németek átkeltek Szerbiába, ő strázsamester lett az önkéntes csapatban, és sebet kapott Šabacnál; akkor egy bajtársa, szintén szerb, aki ugyanott megsebesült, érdeméremben részesült, ő meg nem; ezért ő megnehezelt, s ismét beállt a hajdukok közé. Arra Mijaljević (az önkéntes csapat parancsnoka) kiadta a parancsot, hogy ölje meg, ki hol teheti. Majd utóbb valami módon ismét csak bevették Mijaljević csapatába. — Mikor a németek kivonultak Szerbiából, több más

önkéntessel s köznéppel együtt ő is átkelt Szerémségbe, majd mivel nem akart a franciák ellen menni, kilépett az önkéntes csapatból, s erdész lett a Krušedol kolostorban.

Midőn Szerbiában már békeesség állt be, s látni való volt, hogy a törökök senkit sem bántanak, visszatért ő is Szerbiába, s Topola faluban letelepedve disznókkal kezdett kereskedni, s így élt, míg nem lett fejedelemmé (1804). Feketének (Kara-) a törökök nevezték el hajának s bőrének színe után, amint szokásuk az embereket testi jegyeik alapján illetni névvel, pl. Kara-, azaz Fekete Musztafa, Kücsük-, azaz Apró Ali, Üzün-, azaz Hosszú Mehmed, Topal-, azaz Sánta Ahmed, Csolak-, azaz Csonkakarú Ibis stb. Azért nevezték el őt is még előbb Karađordijének, mert Đordije annyi akad Szerbiában, mint a pelyva, Petrović meg még több. Az első években Karađordije Petrovićnak írta alá magát, majd miután elkeveredtek az oroszokkal, akkortól fogva Csernyijnek írt alá, de hogy anyja adta volna neki ezt a nevet, az mebeszéd...

A HADVEZÉR

(...) Minthogy a nép közt az a szóbeszéd járta, hogy a törökök lekasabolják a kenézeket s minden fontosabb embert, félelem szállta meg az embereket, s rejtőzni és szökdösni kezdtek a török elől. Így azok csak azt koncolták föl, ki útjukba került vagy otthon érték; aki elrejtőzött, azt, nem lévén idejük keresni, békén hagyták, s mentek tovább utukra, embereket elfogni s lekasabolni, míg mások is meg nem hallották, s el nem szöktek. Elküldtek így egynéhány legényt a kragujevaci kerületben Topola faluba, hogy öljék meg *Fekete* (vagy *Kara*-) *Đordijét*, kit úgy ismertek, mint régi hajdúkot, s elvetemült embert, a nép körében pedig mint ismert kereskedőt. Đordije ugyanabban az időben kezdte meg összeterelni a disznait, hogy áthajtsa őket a réven, de hogy meghallotta, mit művelnek, szélnek eresztette az egybeterelt kondát, s utána a kondásokkal, akiket a disznók összeterelésére s felhajtasára fogadott, maga is elbujdosott, hogy őt is meg ne ölje a török. Azért a törökök, akiknek el volt rendelve, hogy megöljék, odaérve nem találták otthon, s dolguk végezetlen tértek vissza.

A nép meg, mely amúgy is megelégtelte a zsarnokságot, mind jobban s jobban lázongani kezdett: mert senki se tudta, miért öldököl a török, mindenkinek félnie kellett, hátha rá is sor kerül. Mikor már számolni kezdték: ezt lekasabolták, azt puskából lelőtték, amazt börtönbe vetették, megint mást nem találtak otthon, ez megszökött, az meg elrejtőzött, akkor ezek a szökevények elkezdték keresni egymást. Így lelt egymásra Fekete Đordije s *Janko Katić* (volt bulukbasi Hadži-Mustajpaša idejéből a belgrádi kerületből, Rogača faluból) és *Vaso Čarapić* (akinek bátyját ölték meg) sok más szökevényvel; majd még kutatni

kezdtek s maguk köré gyűjteni azokat a hajdukokat is, akik az év azon szakában rejtekhelyükön voltak, s egyre hányták-vetették, mitévők legyenek: „A török — mondták — új s újabb kegyetlenségeket fundál ki, s most legutóbb azt tette föl magában, hogy mind egy szálíg fölkoncol s legyilkol bennünket. Itt már most egyéb választásunk s mentsvárunk nincs, mint hogy védekezzünk, s mi is öljük őket: ha az rendeltetett számunkra, hogy gúzsba kötve, asszonyhalállal haljunk meg, hóhéraik s lovászinasaik keze által, akkor inkább haljunk vitézül, emberhez méltón, legalább fejünkért fejet vegyünk cserébe, s megbosszuljuk testvéreinket; s ha asszonyunk, gyerekiünk s házunk odavész, amúgy sem rendelkezhetünk velük.” Az ilyesféle beszéd senkinek sem volt oly kedve szerint való, mint a hajdukoknak s azok rokonságának, kiket a török megölt, de a többi sem mondhatott ellene semmit. Most tehát mit sem kellett egyebet tenni, mint az emberek szeme láttára megölni csak egyetlen törököt. Ez a kezdet is bekövetkezett a belgrádi kerületben, *Sibnica* faluban. Berontott a szökevényeknek és hajdukoknak ez a csapata, és fölgyűjtotta egyik délután a sibnicai török vendégfogadót, leöldöste mind a törököt, akit csak ott ért, s magához ragadta azok lovait, öltözékét, s fegyvereit. Beállt most már a viszály a nép s a török között: ha akadt is eddig, ki úgy hitte, a török csupán a kenézeket s fontosabb embereket szemeli ki s kaszabolja le, s tán csak nem fogja fölkoncolni mind a köznépet, az is most így szólt: erre már ránk fognak törni, és halomra gyilkolni s gyűjtogatni és foglyokat ejteni.

A szökevények (vagy most már mind egy szálíg hajdukok) *Sibnica*-ból maguk mellé vették mind a fegyverbíró férfiakat, s mentek tovább lázítani a népet, fölperzselvén a vendégfogadókat és sorra gyilkolva az albasákat a falvakban, s mindenfelé kihirdették a nép közt: „Ki puskát viselni bír, az álljon csapatba, vendégfogadókat gyűjtogatni és albasákat leölni s elkergetni; az asszonyok meg gyermekek pedig szökjenek az erdőbe s menedékhelyekre.” S így apránként néhány nap alatt szinte egész *Šumadija* fölkelt. Mikor a csapatok valamelyest megszorodtak, akkor már erőszakkal soraikba kényszerítették azokat is, akik nem akartak velük tartani, házukat rájuk gyűjtották, őket legyilkolták, s üldözték, éppúgy, mint a törököt. (...)

Miután már a szerbek lázadása elharapózott, s jócskán viszályba keveredtek a törökkel, akkor e csapatok vezérei beszélni s tárgyalni kezdtek egymás közt: „Ki legyen mármost a *parancsnok*? Egyetlen ház sem lehet meg családfe nélkül, hát még ennyi ember! Úgy van rendjén, hogy mindenki tudja, kit fog kérdezni, s kire fog hallgatni.” Többen közbekiáltották, hogy legyen a parancsnok *Stanoje Glavaš* harámbasa (a *smederevói* kerületből, *Selevac* faluból), mert ő volt az, aki az első közt kezdte, s eddig a legtöbb törököt leölte, a hajdukok is leginkább követik s hajlanak szavára. Arra *Stanoje* így felelt: „Rendjén, testvérek! Hajduk vagyok, s a hajdukok hajlanak szavamra, s majd hajlanának; de az egész nép nem hajduk, s holnap majd így szólnak az emberek:

»Mit kövessünk mi, hajdukot? A hajduknak sem háza, sem kenyere: holnap ha ránk tör a török, ő elinal az erdőbe, mi meg itt maradunk a harctéren, hogy rabsorba döntsön s fosztogasson bennünket a török.« Hanem tegyetek meg parancsnoknak magatok közül valakit, aki eddig is a néppel volt; én meg megteszem, amit tehetek, mint ennek előtte is.» Akkor egyik a másikára kezdte tuszkolni, s a kenézek és addigi vezérek mindegyike iparkodott eltasztítani magától ezt a tisztet oly ürüggyel, ki milyet talált, míg legvégül mind nekiestek a kragujevaci kerületből, Orašac faluból való *Teodosije* kenéznek, s majd az, félrevonva előbb néhány kenézt, rátapintott a való okra, amiért mind így szabódott, mondván: „Isten szerelmére, testvérek! Hogy is lehetnék én, a nép kenéze, hajduk-csapatoknak parancsnoklójává? Holnap, ha a török sereg itt terem Szerbiában, hogy tehetem én meg, hogy kiálljak a török elé? Mit mondok majd nekik, ha megkérdik: »Ki ölt le annyi törököt (mert holló a hollónak nem vájja ki szemét) s perzselte föl a török házakat s dzsámikat?« A hajdukokat s ezt a legénysereget mi könnyűszerrel kezükre adhatjuk, de ha most föl vesszük a hajdukvezéri titulust, minket nem adhat át senki. Hanem egyelőre legyen a parancsnok *Kara-Đorđije*, akinek a töröknél amúgy is hajduk híre van; s ha a török sereg most Szerbiába érne, s a török ismét kiterjesztené hatalmát országunkra, ő hajdukjaival szökjön csak az erdőbe, mi meg kiállhatunk a török elé, s őt tesszük bűnössé, meg a többi hajdukot, s majd utána könnyűszerrel elfogatási parancsot szerzünk ellene, s hajduk gyanánt átadjuk; ha bármi másként fordulna, s ez meg elhúzódik, mi leszünk, aki uralkodik és parancsnokol, a nép így is, úgy is a kezünkben van.» Hogy ezután mind Kara-Đorđijének estek, legyen ő a parancsnok, az is szabódni kezdett, hogy emberekkel bálni nem tud, s hogy gonosz és elvetemült, és menten ölni kíván, akkor *Teodosije* kenéz azt mondta neki: „Mit te nem tudsz, majd mi megmondjuk neked; ami meg azt illeti, amit gonoszságnak és elvetemültségnek mondasz, s hogy menten ölnél: hát épp ez az, amire most szükségünk van.» Így esett, hogy Kara-Đorđije magára vette a parancsnokságot, s nyomban úr módjára ítélkezve s parancsnokolva, és fenyegetés helyett pisztolyát elsütvén, Szerbia-szerte hírhedetté tette parancsnok voltát. (...)

A kenézek és más vezérek választása legelőször is azért esett Fekete Đorđijéra s tették meg őt parancsnoknak, hogy a szó szoros értelmében az ő szolgáljuk legyen; ám ő, hatalmat s erőt kapva kezébe, úr módjára kezdett uralkodni s mindegyiküknek parancsolni. Miután ezt a lázadást oly szerencsésen sikerült kiterjesztetni, s amazok látták, hogy a parancsnokság becsülettel s dicsőséggel és gazdagsággal jár, akkor mind bálni kezdte, hogy nem ő lett parancsnokká; s ha e nagyobb kerületi parancsnokok némelyike bárhol is munkába kezdett, úgy vélte, ha már nem lehet mind fölött vezér, legalább saját kerületében ne parancsoljon neki senki. Azért csak szapulni kezdték Fekete Đorđijét, hogy az hajduk, s hajduk földdel és néppel sohasem is bánt, se nem bánhat. De eme vezérek egyike sem neheztelt rá annyira, hogy ne rejtette volna véka alá

ellenszenvét, mint Teodosije kenéz; mert nemcsak hogy ő volt, aki a főparancsnokságot magától elhárította s Đorđijéra tukmálta, hanem tőle Đorđije lassanként a kragujevaci kerületet is, melyben annak előtte mindkerten parancsnokoltak, egészen hatalma alá ragadta. Emiatt Pećinében (Ostružnica fölött) Đorđijével hajba kapván, elsütötte rá puskáját, hogy megölje, ám a puska csütörtököt mondott, s akkor Đorđije sütötte rá az övét, hogy telibe találta, majd így szólt: „A mindenségedet, senkiházija! Ha nálamnál jobban tudtál volna rendet tartani s parancsnokolni, minek varrtad a nyakamba akkor ezt a tisztet?” A más kerületi vezérek közül pedig legveszedelmesebb volt Đorđijéra Janko Katić s Jakov Nenadović: Janko elméjével s virtusával; Jakov viszont (ki nem is volt jelen Đorđije megválasztásán) boldogult bátyja nevével s a valjevói kerülettel, mely Szerbiában a legnagyobbak közül való, s azonfölül még kiváltképp segített neki magát elbízni s elkevélyedni, hogy az első löszereket és az első ágyúkat ő kapta Németországból, s hogy Šabacot elfoglalta. S amint emezek a kerületi vezérek azzal becsmérelték Đorđijét, hogy hajduk, éppúgy a belgrádi pasák is csupán haramiavezérnek tartották őt, s a békességről és a nép más ügyeiről tárgyalni őt nem is hívták, s maga sem ment hozzájuk, hanem főként kenézek és fontosabb falubírók. Ám Gušanac vagy mert ebben elmésebb volt a pasáknál, tudván, hogy az a legnagyobb úr, aki hatalmat és erőt a kezében tudhat, vagy mert látta, hogy Đorđijét éppúgy gyűlölség övezi, mint őt — leginkább csak vele tárgyalt. (...) Kenyeres pajtásává fogadta Fekete Đorđijét, s majd néhány arabs paripát s mentét küldött neki ajándékul, akár tulajdon testvéröccsének, s szintúgy Jakovnak s Janko Katićnak is; a szerbek meg viszonzásul adtak neki szénát, árpát, fát, birkát, marhát, mézet, vaját s némi pénzt is, és váltig azzal hízelegtek neki, hogy vezír lesz Belgrádban.

EZERNYOLCSÁZTIZENHÁROM

Mind ez idő alatt, miközben országszerte oly rettenetes tusakodás folyt, Kara-Đorđije, minden készülődése a fogadkozása ellenére, szinte alig adott életjelt magáról. Csupán egy ízben szállt ki Mačvába és Jadarba, majd ismét visszatért, s titkárát, Janićije Dimitrijevićet hagyta ott legényekkel; az ő jagodinai tartalékából viszont mutatóba se maradt. Megesett, hogy a deligradi futárok a Drinán keresték őt, a drinaiak pedig Deligrad környékén; ő meg azalatt titkon Németországba szökni készülődött. Miután a törökök elérték a Moravát, ő szeptember 19-én Belgrádba ment, majd onnan másnap reggel Leontije metropolitával a Moraván fölvert szerb táborba. Egyesek úgy beszélnek, hogy ott megparancsolta Vule Ilijć smederevói vojvodának, akinek sánca közvetlenül a Morava dunai torkolatánál volt, hogy éjszaka lökdösse bele ágyúit a Moravába, katonáit meg eressze szélnek, ki merre lát; de maga Vule úgy

beszéli, hogy egészen másként mondotta volt neki, úgymint: „Maradj itt, s őrizd az állásaidat, amíg lehet, ha pedig a török átkel a Moraván, akkor húzódj vissza Smederevóba, ott gyújtsd föl a várost, s majd a zsoldosokkal s legényekkel vedd be magad a várba; Belgrádban én szintűgy elrendezem, hogy a várost fölgyútsák s a katonaság bezárkózzék a várba; magam pedig Šumadijába megyek; akkor aztán meujen a török Vračarra, hadd lássuk, mihez tud ott kezdeni.” — Aznap este Leontijével visszatért Belgrádba; ugyanaznap éjjel néhány török csapat átkelt a Moraván, a szerb sáncoktól följebb, ő meg pitymallatkor hajóra szállott, s átszökött Zimonyba. Mikor ennek híre ment Szerbia-szerte, a katonaság a félelemtől s a meghökkenéstől fölbomlott, s szertefutottak, ki merre látott. A török aztán az utolsó szálíg átkelt a Moraván, de három napig nem volt merszük bevonulni a fölperzselt Belgrádba, mert sehogy sem hihették, hogy a szerbek oly könnyű szívvel prédának hagyták azt. Ennek az eseménynek a rettentő híretől a Šabac-mezői szerb katonaság is szétfutott. A Száva s a Duna mentén tartózkodó vezérek Miloš Obrenović kivételével mind átszöktek Szerémségbe s Bánátba; akik meg benn, az országban rekedtek, azok utóbb vagy megadták magukat a töröknek, vagy hajduk módra áttörtek az arcvonalukon, s lopva csatlakoztak az előbbiekhöz. A környező kerületekből a köznép úgyszintén átszökdösött a Száván s a Dunán, az ország belsejében pedig a hegyekbe menekült; majd a török fölhívásra ezek is megadták magukat, s amazok is visszatértek.

Miután a törökök bevonulnak Belgrádba, nyomban követelni kezdték a németektől Fekete Đordijét s a többi szerb vezért, akik hozzájuk szöktek, azzal fenyegetőzve, hogy ha szép szóra nem adják át őket, akkor ők erőnek erejével fognak nyomukba eredni. Szintűgy parancsolólag s fenyegetve követeltek maguknak élelmet s ami egyébre szükségük volt. Am mire a török katonaság egybegyűlt Belgrádban, híre jött, hogy Napóleon csatát veszített Lipcsénél, s akkor a török menten megpuhult, bár akadt itt-ott pasa, aki még követelődött, hogy támadják meg a németeket.

BUJDOSÁSBAN

Mikor Kara-Đordije (Mladennal s Pljakóval) Pétervárott járt, s azon a reggelen, amikor a cár elé akart járulni, korán fölébredt, és (nem szólva Mladennak s Pljakónak) elment Ivelić grófhöz; miután Mladen és Pljako elkészült, utánamentek ők is. Midőn Ivelić házához értek, a szolga mondja nekik, hogy Đordije bent van a gróffal, s a gróf megparancsolta, hogy egyelőre senkit se engedjen (vagy jelentsen) be hozzá, de ismerve őket is Đordijével való gyakori jöveteleikből bevezette őket az előszobába, s ott leültek, míg Đordije s a gróf befejezi a maguk dolgát. A másik szoba ajtaja résnyire nyitva volt, de Ivelić és Đordije nem lát-

hatta, hogy emezek bejöttek az előszobába, Ivelić meg, nagyothalló lévén, nem hallhatta, Đordije pedig, ha hallotta is; azt gondolta, a szolga keres valamit, és rendet rak. Ahogy ott ül Mladen s Pljakó az előszobában, ezt a beszélgetést hallják a másik szobából:

Đordije: „Ha a cár kérdőre vonna: miért hagyta oda Szerbiát, mit felelek majd neki?”

Ivelić: „Feleld csak, hogy én mondtam neked.”

Đordije: „De ha követelné azt a levelet?”

Ivelić: „Mondd csak, hogy a levél nálam van, s ha szüksége lesz rá, tőlem fogja kérni, és én majd megmutatom neki.”

Ahogy Mladen s Pljako hallotta ezt a beszélgetést, egyszeriben egymásra tekintettek, majd fölálltak, és lassan kisurrantak, a szolgának meg azt mondták, hogy majd máskor visszajönnek, és elmentek a szállásukra. Ott Mladen mondja Pljakónak: „Pljako, istenedre mondd: hallottad te, hogy mit beszéltek? Ezek szerint nekünk halvány sejtelmünk sincs arról, micsoda balszerencse vár ránk, s fogalmunk sincs, hova vezet bennünket ez a szerencsétlen; hanem nosza, tűnjünk csak el mi innen, míg valami újabb csapás nem sújt le ránk: mert hogy ide nem jóban részeltetni jöttünk, az holtbiztos.” S készülődni kezdtek az útra; de mikor elmentek átvenni az útlevelüket, azt a választ kapták, hogy várniuk kell dolguk végeztéig. Arra Mladen azt felelte, hogy neki semmi dolga Pétervárotn, hanem csak azért jött, hogy lássa Pétervárt; dolga csak Đordijének van, s az maradni is fog dolga végeztéig; és így, meg is kenve őket némileg, ügyel-bajjal visszaszerezte az útlevelét, s elutazott Besszarábiába. Mikor Đordije Pétervárról megérkezett Otinba, közrefogta őt egy este Mladen, Pljako és Jakov: „Nosza, mondd csak most el nekünk, mi végett hoztál bennünket ide, s miféle titkokat rejtegetsz előlünk váltig az oroszokkal, amiket nemcsak hogy Szerbiában nem akartál nekünk elárulni, hanem még most is, miután tönkretetted a népet s mindannyiunkat, egyre titkolod, hogy miben mesterkedel és miben sántikálsz?” Arra Đordije magyarázkodni kezdett, hogy semmi különös titkolnivalója nincsen, de midőn Mladen és Pljako szemébe vágta, miféle beszélgetésnek voltak fültanúi, melyet ő Ivelićtyel folytatott, akkor sírásra fakadt, s mondta: „Nos, ha azt hallottátok, mást mit sem kell akkor már mondani.” S hogy emezek váltig firtatták: „Mi volt, s aztán hogy volt”, akkor nekifogott elmondani: „Emlékeztek, hogy mikor Ivelić Szerbiába jött, és abban a reánk s a szerb népre egyaránt balszerencsés órában fonákul, elhozta nekünk ezeket az ordókat, Szerbia már akkor összeomlott, s ő bevégezte, amin Rodofilnik néhány éven át fáradozott: levelet hozott számomra a cártól, miszerint öfélése akarata s parancsa az, hogy hagyjam ott Szerbiát, hadd vonuljon csak be oda a török, s majd utána a cár elküldi seregét, s ki fogja úzni a törököt Szerbiából, és akkor engem tesz meg valódi fejedelemmé, utána pedig úgy fog az a cím a gyermekeimre s családomra szállani: így viszont, mondta, a cár mit sem segíthet rajtad, hiszen magad

is látod, hogy Jakov s Mladen s Sima és Vuica kenéz meg még mások sokan emezek mögött nem engedelmeskednek neked, hanem ők akarnak uralkodni, s parancsolni; a cár meg most nem avatkozhatik közbe Szerbiában, ha seregével előbb nem ragadta el azt a töröktől.” Arra Mladen azt mondta: „S hol van most az a levél?” — „Elvitte ő magával, mert azt mondja, nálad még elveszhetik valahogy a levél, s kezébe kerülhet ezeknek a te vezéreidnek, azok meg téged menten megölnének, hogy ők maradjanak s uralkodjanak.” Akkor kérdi tőle Mladen: „S tudott-e még erről valaki Szerbiában?” — „Nem — mondja —, nem tudott senki, csak Janja és Nedoba koma, hogy fű és fa legyen cimborájuk!” Arra Jakov mondja neki: „Azt a nyomorult anyádat! Hát te nem vetted észre, hogy ez kelepce? Vagy mért nem szóltál valamelyikünknek? Ha tőlem féltél s mindig is ellenségednek tartottál, mért nem szóltál Mladennak vagy Sima kenéznek vagy bárki másnak?” — „Hogy vehettem volna észre — mondja —, hogy kelepce, ha rátok csupa olyat mondott, amiről magam is tudtam, hogy igaz; s meghagyták, hogy ne szóljak senkinek, amint mondták, ha még bárki tudomást szerez arról, ti megöltök engem, ami meg is eshetett volna.”

MILOŠ OBRENOVIĆ

A KORLÁTLAN KÉNYŰR

Miloš korlátlan uralkodó mindazok élete, vagyona, miként való élése és sorsa felett, kik Szerbiában az uralma alatt élnek. Ámbár Miloš bárki emberfiát mindennemű bűn híján maga is nyíltan megölelhet, vagy a Nagy Ítélszéknek megparancsolhatja, hogy legelvetemültebb bűnös gyanánt halálra ítélje, mégis többen voltak olyanok, akiket ő *titkon* ölelt meg. Én ezek felől senkitől sem érdeklődhettem, de mégis, *akaratlanul* tudomásomra jutott kilencük neve, akiket ő *titkon* megölelt, s ezek voltak: 1. *Melentije Nikšić* užicei metropolita; 2. *Gligorije*, a rudniki kerületbeli Boldogasszony-kolostor archimandritája; 3. *Pavle Cukić*, Kara-Đorđije korabeli vojvoda; 4. *Milić Radović*, Kara-Đorđije korabeli vojvoda; 5. *Marko Abdula* požarevaci kerületbeli főkenéz; 6. *Mladen Milovanović*; 7. *Pera*, a smederevói kerületbeli Selevac falubírája; 8. *Andrija Jokić* jasenikai kenéz; 9. *Aleksa Popovski*, Miloš titkára.

Érdemesnek és szükségesnek is mutatkozik külön-külön szólni egyet-mást ezek mindegyikének haláláról. Melentije Nikšić halálának lejegyzése már korábbról megtalálható.

Gligorije, a rudniki kerületbeli Boldogasszony-kolostor archimandritája Fekete Đorđije korában váltig kitanított Miloš mellett, s végül is azzal mint kenyeres pajtásával kezdett élni, és tanította őt, így megeshetett, hogy néhanap megfedtte is, és korholta; azért Miloš (valójában

nem tudom, Nikšić püspök halála előtt-e vagy utána) elküldött hozzá bizonyos embereket, akik a sötétség leple alatt megölték, miközben hajnali misére a templomba tartott. Ám Gligorije igencsak benne járt a korban, s azonkívül sánta is maradt a sebtől, amit a török ejtett rajta még a dáhik idejében, de mégis bátor volt; azért amint az első puskát elsütötték rá, s az nem találta el, menekülni ő sem a szobába, sem a templomba nem akart, hanem kiabálni kezdett s szitkozódni: „Ki az, ki éjnek évadján a baromfit riogatja?” — és így tovább. Erre ismét s egyszerre eldőrdült néhány puska, s azok már eltalálták, és azon nyomban megölték.

Pavle Cukić Molernak halála után fölcsapott hajduknak, de betegségbe esvén megadta magát Milošnak. Az idő tájt, amikor Moler is odaveszett, Miloš néhány emberfőt küldött Ali pasának, mondván, hogy azoktól a hajdukoktól valók, akiket a vilajetban elfogatott és lenyakoztatott; Ali pasa pedig megparancsolta neki, hogy előre egyetlen hajdukot se nyakazzasson le, kit élve elfogat, hanem küldje el hozzája őt magát, hogy lássa s megkérdeje tőle, miért csapott föl hajduknak; ezért hát Miloš nem ölette meg Cukićot nyomban, ahogy elfogatta, hanem gúzsban útnak indította Belgrádba; oda azonban mégsem vezették el élve, hanem csak fejét vitték a pasa elé, mondván: lebukott a lóról, s nyakát szegte. — Születésére nézve Cukić a kragujevaci kerületbeli Krčmar faluból való volt. A dáhik uralma idején mint suttyó legényke a török elől rejtőzve a Drača kolostorban némiképp megtanult olvasni. A dáhik elleni lázadás kitörésekor rögtön Kara-Đorđije szolgálatába szegődött, s a háborúskodás első esztendejében Kara-Đorđije felesége rávette, hogy megölje Kara-Đorđijének bizonyos ágyását, akit Kara-Đorđije férfiöltözékben Marjana néven maga mellett tartott, majd pedig Cukić néhány más legénnyel beállt a hajdukok közé. Kara-Đorđije, aki Marjanát sűrű könnyek között megsiratta, s maga is fölöttébb megrettent Cukićtól, meghagyta egy Petar Traka nevű, Brzan falubeli öreg hajduknak, mostani bulukbasinak, ejtené szerét, hogy titkon megölje, ám Cukić tudomást szerzett róla, s valahogyan meglepte Trakát délutáni alvásában a hálókamrája előtt, legott leszúrta, és ízekre kaszabolta. Arra Kara-Đorđije, belátva, hogy Cukićyal nem bánhatik el oly könnyen — mert nemcsak hogy a vele akkor viszályban levő Janko Katić barátsággal fogadta Cukićot, hanem Kara-Đorđije felesége s minden legénye is kedves pajtásai voltak — ismét kegyeibe fogadta őt, és bevette legényei közé. Kara-Đorđije legényei azután megválasztották őt valahol bulukbasijuknak, de mikor egyszer összekapott valami más legényekkel egy lovon, melyet a töröktől ragadtak el, Kara-Đorđije a lovat a legényeknek ítélte, s Cukićtól elvéve azoknak adta; ám Cukić éjszaka megragadta azt a lovat, fülét-farkát lemetélte, majd úgy ki is vezette a falu gabonaföldjeire, s ott hagyta, kihirdetve a 'parasztok között: „Ha ezt a lovat más, mint Kara-Đorđije, elfogja, annak házára üszköt vetek, őt magát pedig megölöm!” — azzal néhány legényt ma-

ga köré gyűjtve átkelt a Moraván a kruševaci kerületbe, s ott Župa-szerte a népet bujtogatta, s tusakodott a törökkel. Midőn a szerbek 1806 elején elragadták Kruševacot a töröktől, neki már teljes csapata volt, s kis híján vezérré üttette magát Župában. Ezért Mladen ismét hívévé fogadta őt, s megtette vojvodának Župában. Részint a régi el-lenszenv okán, részint mindenféle újabb panaszokért s elégedetlenség-ekért Kara-Đorđije elfogatta őt Kragujevacon az 1813-as újesztendei gyűlekezetben, és Belgrádba vitette, s ott vasa verve a vártömlöcbe vetették. Három veszettebb ördög nem akadhatott volna egy helyütt, amint akkor a tömlöcben találkozott Cukić, Petar Moler és Dimitrije Kujundžić, a három vojvoda. Miután a telet a városban töltötték ágyúk fúrással, húsvét előtt a Szenátus szabadon bocsátotta Dimitrijét, Cu-kić és Moler pedig húsvét után valami asszonyságnak, az lepénybe sütve ráspolyt vitt be nekik, s azzal ők elreszelték magukon a vasat, majd pedig kötelekkel leereszkedtek a falon, s hajduk módra Šumadija-szerte bujdosásra adták a fejük. Kara-Đorđije attól tartva, hogy a török szol-gálatába állnak, akivel éppen nagy háborúra készülődött, elküldi hoz-zájuk feleségét fiával, Aleksával, s Petar Jokić bulubašit, akivel Cukić szegről-végről atyafiságban volt, s aztán ismét hívévé fogadta őket, ők meg megadták magukat, és Cukić így visszakerült Župába, korábbi tisztébe. Mikor 1813-ban Szerbia odaveszett, Cukić átszökött Szerém-ségbe, s ott legelőbb a Száva mellett ütött tanyát, Jakovo faluban, de minthogy valami viszályba keveredett ott egy tiszttel, fény derül ko-rábbi viselt dolgaira, s talán egy s más rágalmakat is újfent a fejére olvasnak, s azok miatt száműzik Váradra, és ott kis híján esztendőt tölt fogságban; ahogy ott sikerül tisztáznia magát, s szabadon bocsát-ják, elköltözik Zimonyba, és ott rostokol mindaddig, míg 1815-ben, amikor Miloš fölkel a török ellen, ismét át nem jön Szerbiába Molerral, akivel édestestvéreknél jobban kedvelték egymást. Milošnak a Moler-al folytatott, nevezetes kličevaci beszélgetése és annak fejleményei után Miloš, Molert gyöngítendő, maga mellé veszi Cukićot.

Mikor Batočinában megadták magukat a törökök Milošnak, mondják, Cukić váltig követelte, hogy a megadottakat öljék meg egy szálig, s ezen összekülönbözött Milošsal, és csirkefogókkal egyetemben a Mana-sija kolostorba vetették őt; is; nemsokára érte ment azonban Vujica, hogy megnyerje s megbékítse, s miután azon az őszön megkötötték a békét a törökkel, a kragujevaci kerületben kenézséget adományoztak neki. Ma-gam nem tudom igazán, Moler s Cukić akarta-e úgy, hogy Cukić az 1816. esztendei György-napi gyűlésre ne menjen Belgrádba, jobbnak gondolva, ha egyikük rendre a vilajetben marad, vagy pedig Miloš in-tézte úgy furfanggal; hanem ha Cukić akkor a gyűlésen van híveivel, Miloš aligha vehetett volna oly könnyen erőszakot a gyűlekezetben. — Cukić termetre közepes, gesztenyés, szép férfi volt, sűrű, barna, fölfelé pödört bajusszal, nagy korhely és tréfamester, páratlan hős, de éppoly vérszopó (tirannus) is; számára embert ölni előbbre való volt, mint egy

pohár pálinkát fölhajtani, s hogy Molerral megismerkedett, attól azt tanulta, hogy semmi sem bűn e világon; mikor odaveszett, nem tudom, betöltötte-e már harmincötödik életévét.

Milić Radović Kara-Đorđije korabeli vojvoda az užicei kerületben bulukbasi volt, ám Miloš, hogy mi okból, nem tudom igazán, valami embereket szabadított rá, s azok megölték.

Marko Abdulát, a požarevaci kerületben volt főkenézt Miloš 1812-ben szabadon engedte fogságából, s megbocsátotta neki, hogy Dobrnjeczcel lázadást szított ellene; ám 1822 őszén valami embereket küldött hozzá, s azok otthonában megölték.

Mladen Milovanović, midőn Ypszilanti hadai vereséget szenvedtek a Havasalföldön, Bánátba menekült, majd a Dunán át Szerbiába. Miloš őt kezdettől fogva igen szívesen fogadta, s minthogy teljesen mezítlen volt, úrimód felöltöztette. S miután így udvarában tartotta és asztalánál vendégelte őt, végtére elbocsátotta, ő meg kiment a Szávához, s ott előásta kincseit a földből; azután nemcsak hogy fölbujtatta az embereket, hogy panasolja be, aki csak valamit követelhetni gondol tőle, hanem a kragujevaci udvar szokásai szerint mások által megfeddve magaviselése hibáiért, szidalmazta s a sárga földig gyalázta őt, majd végtére azt mondta neki: a török dúl-fúl az ő ittléte miatt és kutatja nyomát, menjen hát Szerbiából, amerre lát. Mikor azt felelé, hogy Crna Gorába menne, Miloš a György-napi gyűlés után útra bocsátotta Jovan Mićićtyel, az užicei kerületbeli előjáróval, hogy úgymond embereivel kísérije el, át a Limen, titkon pedig megparancsolta neki, hogy ölje meg, ahol teheti. Mint beszélük, Mladen megsejtve, mi sors vár rá, mondta Milošnak: „Miloš fejedelem, mi régtől fogva ismerjük egymást, s már látom, mi vár rám. Minek küldenél bárhová? Hanem amit kifundáltál, tedd meg azt itt — isten bocsássa meg neked —, hogy legalább sírom, lehessen tudni, merre van!” Arra Miloš így felelt neki: „Isten legyen veled, Mladen nagyúr! Mint juthat eszedbe ilyesmi? Ellened nekem semmi kifogásom sincs, hanem a török követel téged, mint mondtam. Menj csak békével, s mit se félj!” S úgy Mladen elment Mićićtyel, biztos tudva, hogy a halálba megy. Mićić kijelölt emberei elvezették Mladent Mićić házától, mintha a Limen át kísérnék őt, ám mikor odaértek a Zlatiborra, ott megölték: őt is, meg a fiút is, akit még Besszarábiából magával hozott; majd el sem temetve őket, csak úgy az út mellett behúzták őket a rönkök közé, s otthagyták, míg valami kalmárok rájuk nem akadtak a bűz nyomán, s Kragujevacba jöve azt el nem híresztelték, majd Mićić újfent parancsot nem kapott, hogy temesse el őket.

Bizonyos *Pera*, a smederevói kerületbeli Selevacból, a Miloje Đakféle lázadás idején érkezett Kragujevacra más falubírákkal, követ gyanánt, s mint ékesszóló s bátor ember korholólag szemére vetette Milošnak holmi törvény ellen való cselekedeteit, majd utóbb, a lázadás végeztével tanácsolta neki, hogy okuljon a történetekből, mert a mos-

taniaknál fordulhat rosszabbra is; azért Miloš, miután mindüktől elbúcsúzott, s teljesen lehiggadt, parancsot ad bizonyos Vak Đurának, s az Perát megöli valahol az erdőn.

A topolai illetőségű *Andrija Jokić*, Kara-Đorđije volt bulukbasijának, Petarnak öccse, disznókereskedő volt. Mikor 1825-ben lázadás tört ki a smederevói kerületben, Miloš, tudván tudva, hogy Andrija rátermett ember, s attól tartva, hogy Đak embereihez fog csatlakozni, nyomban elküldé érte legényeit, s azok őt Kragujevacra hozták; ez pedig a legnagyobb oka lett egy újabb lázadásnak, pedig Miloš öccse, Jovan már megbékítette őket Azanjában, de Đak s a lázadás más hangadói most elhíresztelték a nép körében, hogy Miloš nem tartja meg adott szavát, hanem most fűt-fát megígér nekik, másokat meg közben elfogat s becsukat, s holnap majd úgy tesz velük is. Hogy a Đak-féle lázadás elcsitult, Miloš az egész Jasenica kívánsága szerint Andriját tette meg Jasenica bírójának Milutin Garašanin helyett; ám egy idő elteltével kijelölt egy Saramanda nevű legényt, s a beršići Iliját, s ezek Vrbica faluban megölték őt palotája ablakán keresztül. Minthogy parasztok látták, hogy Miloš emberei ölték meg őt, Miloš Kragujevacon kivégeztetett egy bizonyos belosavaci embert, aki valami másban vétkezett, s arra fogta Andrija megölését is.

Aleksa Popovski születésére nézve bácskai volt, a Kula nevű faluból való; mint az újvidéki gimnázium ötödik osztályos diákja átszökött Szerbiába, s előbb írnok lett Šabacon Jefrem Obrenovićnál. Miután néhány esztendő eltelt nála, Milošnak megtetszett a keze írása, s majd 1827-ben Jefremtől maga mellé vette titkárnak, s kezdetben olyannyira kedvelte, hogy mások előtt saját fiának nevezte, arabs méneket ajándékozott neki, pisztolyokat s más egyéb adományokat. Amint szinte senki sem tarthat ki sokáig Miloš kegyében, csakhamar Popovskira is megharagudott, s végtére 1828-ban visszaküldte Jefremhez, elvéve tőle a természetben található ajándékok mindenikét. 1829 elején Popovski kikérte magát Jefremtől, majd elment Belgrádba betegségét gyógyíttatni, melyet ifjú legényként szerzett valahol, s mint ki most Jefremnek, azelőtt pedig Milošnak volt titkára, Belgrádban Miloš udvarában vehetett szállást. Mегlehet, már nagyobb udvaroknál is olyan szokás járja, hát még Kragujevacon, hogy az udvarbeliek mindenkit dicsérnek, akit az ő uruk dicsér, de ha az valaki iránt is haragra gyúl, s rárivall, ők is mind gáncsait keresik, s botlásait sorolják; most éppúgy Popovskinak is, főlemlegetve holmi régi (legfőbbképpen *nőszemélyek* körüli) ügyeit, s talán egy-két rágalmat is fejére olvasva, addig-addig, hogy Miloš legényeket küldött érte, azok Belgrádban a palotában leterítették, s jól ellátták a baját, majd elrabolták, s vasra verve elvezették Mićićhez, az užicei kerületbe, fogságba. Miután néhány hetet eltöltött ott Mićićnél, Miloš maga mellé vette őt ismét, amint előbb is volt, s visszaadott neki ezt-azt az öltözékekből s holmikból, amiket a legények Belgrádban elvettek tőle. Az 1830. esztendő őszén Milošnak Kragujevacon ke-

zébe jutott Savka nevű leányának Požarevacból Popovskihoz címzett holmi szerelmi levélkéje; azért Popovskit Kragujevacon hagyva elment Požarevacba, majd két legényt (Beketát és Šarengaát) menesztett Popovskihoz egy levéllel, miszerint tüstént jöjjön Požarevacba, a legényeknek pedig megparancsolta, hogy Svilajnicában öljék meg őt. A legények éjszaka érkezve Kragujevacra, ágyában osípték el Popovskit, s nyomban gúzsba kötve visszaindultak vele Svilajnicába, és kora reggelre érkeztek oda; ám Milosav Resavac, abban reménykedve, hátha még levél jön Miloštól, hogy megkegyelmez Popovski életének, valamiképp rábeszélte a legényeket, hogy ne öljék meg napestig, de amint besötétedett, azok kivezették valami bozótosba, ott késeikkel megdöfködték, majd elhantolták egy gödörbe, mely már pirkadat óta ki volt ásva. Így ölette meg Miloš Popovskit éppen akkortájt, amikor Belgrádba készülődött, hogy ott megtétesse magát Szerbia örökös fejedelmének, nem gondolva arra, hogy bűne oly módon csak még inkább kiviláglik, nagyobb szegényére leányának s egész családjának, mint ami Popovskinak bűnéről róható föl; s arra sem vetve, hogy Popovski egyetlen barátja azoknak az orosz tiszteknek, akik akkortájt Kragujevacon tartózkodtak, s hogy azok majd kérdezősködni fognak utána, s ha megtudják, mi történt, jelentést tehetnek udvaruknál, amelytől az ő tulajdon szerencséje s a népnek java is függ.

Úgy hiszem, ez az eset magában nyilvánvalóan mutatja, hogy Miloš nem ismeri, mi az isten előtt való bűn, sem azt, ami embernek szegény. Két-három nappal Popovski halála után Kragujevacra utazik Miloš, s fogadván őt Szasalszkij orosz százados, és Popovskit nem látva, s azt sem tudva, mi lett vele, kérdi: „A ggyi zsi goszpogyiny Popovszkij?” Arra Miloš elfordította a fejét tőle, és füttyögésbe fogott, s csak kíséretéből válaszolta valaki, hogy bizonyos ügyben elküldték valahova.

De amint Szasalszkij ellépett tőle, Miloš nyíltan így szólt: „..... apádat, azt kérde, hol van Popovski? Amott a Svilajnicánál a bozótosban, eredj te is utána, ha annyira hiányzik!”

Popovski természetre igen alacsony volt, s megöletésekor még be sem töltötte huszonötödik életévét; különös képessége volt kín és nehézség nélkül megtanulni mindent. Még az ötödik osztályt sem végezte el Újvidéken, de németül úgy írt, mint ki németnek született. Szerbül — helyel-közzel az óslávval elegyítve — úgyszintén igen kiválóan írt, értette módját a guzlicán, gitáron, tamburán való játéknak, a kártyának, a dámajátéknak, a sakknak, s végezetül értett az órajavításhoz is. Igen nyájas volt, s mindaddig, míg ütni nem kezdték, kedélyes és tréfálkozó, ám utána gyakorta lett gondolataiba mélyedő, és sok ízben mondotta barátainak, hogy inkább kívánja a halált, mint az életet. Különös vonzalmat érzett a tetszetős öltözékek s minden más ékszer iránt. Miloš nem röstellte egy köntösét, amelyet — mint mondják — Popovski csak egyszer öltött magára, lutrira tétetni (négyezer garasért) az idén ősszel, mikor leányát megkérték, s maga kényszerítette hivatal-

nokait, hogy aláírjanak. Popovskinak azokat a ruháit, amelyeket megöletésekor viselt, nyíltan hordják magukon a legények, akik megölték; s csibukjából maga Miloš sem áttal pipázni a mai napig.

Magam olyat nem hallottam, hogy Miloš világi hivatalnokai közül bárkit is megveretett volna, de beszélnek, hogy Đordije Parezanra, a volt lepenicai kenézre, a belgrádi kancellária Nagy Ítélszékének s a kragujevaci Magisztrátusnak tagjára 1831-ben száz botütést mértek. Ellenben a papi rendből megverettet mindenféle rangúakat, akár egyéb közönséges embereket is. Bizonyos Simon szerzetesre, aki megannyi csendőn át Milošnak papja volt, ötven botütést mértek, nem tudom, miért. 1826-ban Miloš megvádolta a karanovaci esperest, hogy a karanovaciakat fölbújtatta kenézüik, Petar Lazarević ellen, s azért ötven botütést méretett rá, majd másnap virradatkor az esperest fölakasztva találták az istállóban, és olyan szóbeszéd járta, hogy szegényében akasztotta föl magát. Nekem nem volt módom igazán megtudnom: valóban a szégyentől kötötte-e föl magát, vagy Miloš küldte el hozzá éjjel az embereit, s úgy azok kötötték föl.

A kragujevaci kerületbeli Mečkovac faluból való Radoje pópát azzal a váddal terhelte, hogy feleségének nővérével hált, s harminc botot méretett rá, s leberetváltatta a szakállát, de csakhamar ismét megparancsolta, hogy növeessen újra szakállat s paposkodjék, mint annak előtte. — A bogovadai kolostorfőnökre, Aćim Kneževićre, aki 1826-ban néhány hónappal azelőtt érkezett Szerbiába mint Athoszon volt zárdafőnök, s Miloš maga adott parancsot a püspököknek, hogy tegye meg őt kolostorfőnököknek, panaszt tettek a szerzetesek, hogy egyikükkel valami törvényteleniséget akart elkövetni; azért Kragujevacban úgy megverték, hogy utóbb, mikor átjött ide, bele is halt sebeibe (úgy hiszem, a Kobilj kolostorban).

1829-ben egy užicei kerületből való szerzetesre, aki Törökországból rabolt lányt vett feleségül, huszonöt botot mértek. Mikor a verésre elővezették, én mintegy tréfaképpen megjegyeztem Milošnak, hogy egyházfikat megveretni szégyen, s az nemcsak arra vet szégyenfoltot, akit vernek, hanem az egyházra és a törvényre is; Miloš akkor torokhangon nevetve odakiáltotta Pavle Radomirovićnak: Jer csak, apó, hadd halld, mit beszél Vuk! Azt mondja, papot s barátot nem való megveretni. Hogyisne veretném őket én, ha néhanap maguk is összeverekszenek egymás közt?” S így már gúnnnyal el is volt ütve. 1832-ben a pozarevaci kerületből való bizonyos pópára, aki hatvanadik éve körül járt, s fia a *tiszti gárdában* szolgált, negyven botot mértek, mert akaratlanul, a falubírótól félrevezetve, újaesketett egy embert, akinek első felesége élt még.

Egy pópa — most nem tudom, melyik faluból való — parókiájában elválasztott egy embert a feleségétől, s egyiküknek elbocsátólevelet adott; ahogy ez Milošnak fülébe jutott, a pópát Kragujevacba hívatta, s az *egész elbocsátólevelet megetette vele.*

Írnok és titkár nem számít hivatalnoknak, sem tanító; azért is verik őket, akár más köznépbelieket. Imént mondtuk, mint verték meg Belgrádban Miloš titkárát, Aleksa Popovskit, őt azonban mégis jószerevével suttyomban ruházták meg, a Nagy Népi Ítélszék első titkárát viszont, Đoka Protićot (ugyanazon ítélszék mostani elnökét) Miloš nyilvánosan deresre vonatta, és hatvan botot méretett rá, mert viszályba keveredett feleségével és apósával! Mikor Miloš nagylelkűséget tanúsítva Đoka Protić iránt, kárpótlásul megvertetéséért, megtette őt a Nagy Ítélszék tagjává, helyére titkárnak Mojsilo Janković került, akit szintűgy nyilvánosan deresre húztak.

Az elbocsátások s áthelyeztetések általában minden ok nélkül valók voltak, s csupán Miloš egyedüli akarata és parancsa szerint történtek; ha úgy tartja kedve, hogy még jobban megszegyenítse, akit kidobát vagy áthelyeztet, akkor rávesz valakit, hogy tegyen panaszt rá, vagy maga mond bármi indokot, és senkinek sem szabad firtatnia, igaz-e az indok vagy sem;

Hogy Miloš bármely hivatalnokát mindennemű indok nélkül kido-bathatja hivatalából vagy visszahelyeztetheti ugyanoda, számomra nem tetszik annyira különösnek, amennyire az, hogy akire csak választása esik, az *köteles* a hivatalt elfogadni, s hogy a hivatalt viselő semmiféle indokkal nem hagyhatja el azt önkaratából. S h ez nem így lenne, so-kan, látva, milyen üldöztetésben van részük a hivatalnokoknak, s mily keserű kenyér a szolgálat, kimentenék magukat olyan ürüggyel, hogy nem valók a hivatalra (kiváltképp a kerületi ítélszékeken, ahol a fi-zetség csekély, s az ember olyannyira a munkájához van kötve, hogy nem mozdulhat semerre — s még a Nagy Ítélszéken és Miloš udva-rában), más meg, nem tudva ezekről, fölvenné a hivatalt, majd nem tudván elviselni, otthagyná. A kerületi ítélszékeken akadnak emberek, akik szíves örömet fizetnének évente annyit, amekkora fizetésük ma-guknak van, csakhogy — ha lehetne — békén s szabadon élhessenek otthon, s a maguk dolga után nézhessenek.

Csakhogy ha bárki azzal az ürüggyel hozakodna elő, hogy nem való a hivatalra, Miloš van oly arcátlan, hogy azt mondja neki: „Hacsak tehetném, magam sem szolgálnék” — feledvén, hogy a nép látja, hi-vatalában ő mily felséges életet él, s amellott számlálatlan kincset hará-csol, másoknak meg, míg szolgálnak, pocsékba megy az is, amit előbb saját verejtékükkel szereztek, s akadnak — kivált a hozzá közelebb levők közül —, akik rabszolga módjára tengődnek, elátkozva életüket és azt az órát, amelyben születtek, és úgy is pusztulva el, mint a férgek.

Ahogy Miloš világi hivatalnokokat kidobát s áthelyeztet, úgy tesz a papsággal is. A kragujevaci kerületből, Zabojnica faluból való bizonyos Sima esperes legelőbb Zabojnícából Topolába helyeztetett, Topolából Šabacra, Šabacról Kragujevacra, Kragujevacról Požarevacba, Požarevac-ból Belgrádba, az ősszel pedig Belgrádból Smederevóba, ahol, úgy hi-zsem, most sem egyházmegyei kerülete, sem parókiája nincs, amint Kra-

gujevacon sem volt! Majd ennyi helyet cserélt Milosav kragujevaci es-peres is, aki most másod- vagy harmadízben van Belgrádban.

Nemcsak hogy Miloš a hivatalnokokat ily önkényesen kidobhatja a áthelyeztetni, hanem éppoly önkénnyel rendelkezik minden ember vagyona fölött is Szerbiában, olyannyira, hogy senki sem valódi gazdája sem-minek. Ő maga javára falvakat telepít el, mint például eltelepítette Rvatsko falvát Topčider fölü, hogy legelőt nyerjen a maga számára. Embereket elüldöz házukból, s más kerületekbe helyez át, mint például amint az ősszel elüldözte Živan Parazlamát Belgrádból Čačakra, csupán mert azzal vádolták, hogy olyasmit mondott, miszerint Szerbiában, ki-váltképp pedig Belgrádban nem élhet meg az ember, ha Oroszország vagy valamely más keresztény birodalom ezt az országot föl nem ka-rolja, s hogy *éjszakánként eljárt Koceb s Szasaljzskij orosz tisztekhez*.

Ugyanez idő tájt elűzte Belgrádból az akkori volt esperest, Jovan pó-pát a Branići nevű faluba, s nem egyéb okkal, mint hogy a püspökkel szeretetben élt! Hatvan-hetvenesztendős embert, aki Belgrádban élte le életét, házából s birtokáról feleségével s eladósorban levő leányaival akik Belgrádban születtek s nevelkedtek, elűzni falura!

Elvesz az emberektől a maga szükségletére vagy tönkretesz házat, vízimalmot s más ilyesmit. Így például 1821-ben Stanka nevű ágyasát bizonyos Mitrić nevű kragujevaci kereskedő házában szállásoltatta el; majd hogy Stanka valami rágalommal illette Mitrićet, akkor ő megve-rette azt, és egyszerűen elvette tőle a házat, s őt magát kiűzte belőle. Miloje kragujevaci esperestől még tavalyelőtt hallottam, hogy kragujeva-ci házában tizenegyen váltották egymást bentlakók gyanánt, s mint mondja, „egy sem kérdezett engem, mikor a házba jött, hanem mindegyi-küket a Fejedelem küldte”.

Belgrádban, palotái körül ki tudja, hány embernek vették el házat, csak mert ő úgy akarta. Így a nyáron azt is beszélte, hogy elveszi Toska vízimalmát Topčideren, amelynél palotáját megépíttette. Ilyen példa szám-lálatlan akad; íme, most, ezt írva, hallom, hogy a smederevói kerület-ben csak pusztá konokságból sorra leromboltatott bizonyos vízimalmok-at. Kragujevacban a palotája felső emeletére szolgáló árnyékszéket *a más udvarába* állíttatta föl, s az úgy közelíthető meg, mint holmi fő-lülről fedett s oldalról zárt hídon keresztül!

Bizonyos Bumbulović nevű belgrádi kereskedő halálos ágyán írásos végrendeletet készíttetett, amelyben testvéröccsére is hagyott ezt-azt; ám hogy holta után öccse Belgrádba jött a rátestáltakat átvenni, a végren-deletet semmi áron sem tárták elé, hanem csak úgy adtak neki valamit Miloš kénye szerint.

Szintúgy bizonyos belgrádi kereskedő, Laza Pančo gyermeke nem lévén, egész vagyonát feleségére testálta; ám ő meghalván, Miloš pa-rancsot adott a belgrádi Magisztrátusnak, s vagyonát átírták, és ami rancsot adott a belgrádi Magisztrátusnak, s vagyonát átírták, és ami Belgrádban panaszt tett bátyjára, Stefan Miloševićra, hogy az apjuktól

majd húszezer garast örökölt, s neki semmit sem adott belőle. A belgrádi Magisztrátus úgy ítélkezett, hogy Stefan ebből a vagyonból, amiről maga is elismeri, hogy örökölte, húgának köteles átadni egyharmad részt; de minthogy Stefan erre nem volt hajlandó, azért megjárta Kragujevacot, s Kragujevacból Miloš azt parancsolta, hogy ebből a vagyonból legelőbb vétessék háromezer garas a belgrádi eklézsának, majd a fennmaradókból Stefan adja át húgának a harmadrészt. Ugyanennek a Stefan Miloševićnak a felesége idő előtt szült gyermeket, s megállapították, hogy leányfővel vitte a házasságba; az okból Stefan elment Kragujevacra, hogy feleségétől elváljon, ám Miloš engesztelésül *nekiajándékozta apósának* tízezer garas ára házát, s megparancsolta a belgrádi Magisztrátusnak, hogy a házat írják át rá. A szerencsétlen apósnek, akinek még fiúgyermeke volt, sírva kellett a Magisztrátusba a ház okmányait elhozni, s a házat a vőnek átengedni. 1830-ban, éppen az idő tájt, amikor a törvényeken Kragujevacon az utolsó simításokat végezték, híre ment, hogy a Miloš által 1821-ben megöletett boldogult Nikola Nikolajević felesége pénzt birtokol; azért Miloš az asszonyt Kragujevacra rendeltette, odahaza pedig zegét-zugát fölforgatták, míg valahol egy agyagkorsóban rá nem letek mintegy négyszáz dukátra, s azokat Miloš mind egy szálíg elvette, nem gondolva azzal sem, hogy az asszonynak apró gyermekei vannak, sem azzal, hogy Nikolajević, ha bűnös volt is, bűnéért a fejével fizetett.

Két smederevói, Antonije Protić és Gavriilo Popović, akik hébe-hóba különféle hivatalnokok is voltak, mestert hozattak Bánátból, s az vett nekik s kiégetett hatvanezer téglát, hogy maguknak házat építsenek; ám Miloš a nyáron, mikor Topčiderban építtetni kezdte palotáját, hallván hírért ezeknek a tégláknak, parancsot ad és bármi kérdezés és alku s fizetség nélkül a téglát mind elszállították Topčiderbe, és palotájába beépítették.

Ha Miloš vendéget fogad valahol, azon helység mesterembereinek s kereskedőinek kölcsön kell adniuk hálókalkulátusait (derékaljakat, paplanokat, vánkosoakat s lepedőket) s egyéb bútordarabjaikat, s olykor még házukat is kiüríteni tartoznak. Van, hogy az így átadott holmik azonnal visszakérülnek, de megesis az is, hogy hónapokig elmaradnak, vagy odavesznek egészen.

Előbb említettük, hogy a főszolgabíróknak esztendőre két-két munkavégző van rendelve az adófőből, s hogy őket más helyt, azon kívül, ahol ő székel, semmilyen munkára sem foghatja; ezen a nyáron azonban olyan szóbeszéd járta, hogy ez is megszűnik; Milošnak viszont az egész ország dolgozni tartozik: amennyit, ahol, s amit neki kedve tartja.

Kragujevac, požarevac, batočinai, belgrádi, rakovici és topčideri udvartartásának a környező falvak vágják s szállítják az őlfát, hordják be a szénát a mezőről, kerítik a legelőt, szántanak, vetnek, kapálnak, aratnak stb. Még az užicei és sokói kerületből is jönnek emberek kaszálni Kragujevacra s Topčiderbe, a szénagyűjtésre pedig nemcsak a

mesterembereket és kereskedőket meg azok segédeit és inasait terelik ki, hanem az asszonyokat és hajadonokat is; *saját szemmel láttam* Kragujevacon 1829-ben, éppen mikor a törvények írása volt a legfőbb foglalatosság, hogy Miloš legényei lovakon lenyárgáltak a csársiba, botokkal kezükben, s kivertek, akit csak ott leltek, minek folytán a boltokat sorra be kellett csukni. Ezeken kívül művelik még a szőlőket is Topolában (amiket Kara-Đorđija telepített), Strgariban, Vračarban és Smederevóban; őszidőn egész hegyoldalakat kerítenek el, csak hogy a maga s kegyeltjeinek disznai kedvükre makkozhaszanak; egész hegyeket s völgyeket kerítenek el vadaskerteknek; ha palotát vagy bármi más lakot építtet, a nép vágja hozzá s szállítja helybe a faanyagot, s végzi mindazokat a munkákat, ami mesternek nem kötelessége; beszélik, hogy a belgrádiak az elmúlt két esztendőben két palotájára, a belgrádira s a topčiderire mintegy huszonkétezer garas ára robotot tudtak le.

Ha valahol Milošnak valamely legénye úton van sürgős küldetésben, s lova kidőlne, csak befordul az első faluba, s fölkap az első útjába akadó lóra, a sajátját pedig otthagyja a kocsmában vagy a falubírónál, hogy pihenjen, s viseljék gondját; s ha amaz is kidőlne alóla, elhagyja azt is, mást fölnyergelve, úgyhogy az ember olykor hosszan kénytelen utánajárni a saját lovát keresvén. Hogy az asszonynépség szalmát gyűjt és szilvát szed, arat és szüretel, s egyéb ilyen mezei munkákat végez, az mind férfirobotnak számít; de az asszonynépnek (városon, pl. Kragujevacon, Belgrádban s Požarevacban) megvan saját tulajdon robotja is, azaz lent tilol és gyapjút kártol, fon, sző, híméz, varr, takarít. Ünnepes vasárnap pedig a legszebb s legfiatalabb menyecskék reggel mind eljönni tartoznak a palotába, Milošt fogadni a kapuban, amint az megérkezik a templomból (Kragujevacon rendszerint nyilvános ágyasával), hogy kezet csókoljanak neki, majd a palotában, a szobában vagy az erkélyen (amint őt magát, úgy a többi városbeli hivatalnokot s kézművest is, akik őt a templomból hazakísérni szokták) kit édességgel s vízzel, kit pálinkával, kit frissítő falatokkal s egyébbel kínáljanak.

Eme menyecskék közül pedig a legszemrevalóbbaknak s legalkalmasabbaknak vagy akikkel Milošnak gúnyt űzni tartja kedve, ott kell maradniuk, hogy ebédnél is főltszolgáljanak az asztal körül. Egy ízben Miloš (1830-ban) nyíltan megfenyegetett bizonyos csinos Macát, egy kragujevaci céhmester feleségét, hogy a korhely természetű Moskov víz-hordót küldi el érte a vízhordó kordéval, ott fölülteti a hordó tetejére, Moskov meg énekelni fog, ahogy csak a torkán kifér, s úgy fogja a csársin át a palotába szállítani őt, ha magától nem jön el az asztal körül főltszolgálni.

Olykor Miloš ír Belgrádba, s onnan küldenek hozzá köszajhákat, hogy asztala körül felszolgáljanak, s amúgy a kastélyban egy ideig. S ha valamely különös lakoma adódik, akkor az első hivatalnokok asszonyainak is ott kell lenniük, hogy főltszolgáljanak az asztal körül, pl. Kragujevacon Davidović feleségének, Belgrádban s a Belgrád környéki palo-

táiban pediglen mindkét Simić feleségének. Ha Milošnak táncolni támad kedve, házról házra küldi a pandúrokat, és magához szólít vagy minden asszonyt és leányt, vagy csupán némelyeket név szerint, hogy táncoljanak vele, ahol neki tetszik, akár a templom előtt, akár az ő palotája előtt; ám ha bárhol a városban menyezgőn vagy holmi vigaságon éjnek idején énekszó s kurjongatás hallatszik, hányszor küld oda legényeket, s tiltja meg azt, mondván: nem alhat attól.

Sőt, ezt nemcsak ő teszi, hanem ágyasai is, ha ő maga nincs otthon: így egy ízben, 1830-ban, ősz előtt, énekszó hallatszott a fonóból, mikor épp Miloš Rakovicában volt; ez annak a háznak a közelében történt, amelyben a törvények befejezésén munkálkodtunk, majd két puskalövésnyire a palotától, mégis egyszeriben megjelenik Miloš legénye, s így szól: *Jelena úrasszony parancsolja, hogy hagyják abba az éneklést.*

Számosan házasodnak s számosan válnak el az ő akarata szerint. Stojan Simić nyíltan bevallja, hogy sohasem házasodott volna meg, ha ő rá nem kényszeríti; Avram Gašparević meg, gyermekeinek mostani nevelője, ha valaha is a maga akaratából megnősül, bizonyosan nem veszi feleségül azt, akit elvett, de ha már egyszer azt vette el, 1829-ben biztosan nem hagyta volna el, ha ő nem parancsolja úgy neki. Milošnak Trifun nevű *večil-arč*-a (ami olyasmit tesz mint a Haushofmeister) az ő beleegyezésével Belgrádból nősült, s asszonyát elhozta a kragujevaci kastélyba, ahol előbb maga is élt. Mikor Miloš látja, mi szép s ifjú is a menyecske, első nap ebédnél az asszony előtt, aki az asztal körüli fölsszolgálásban foglalatoskodott, nyíltan így szólt: „Nicsak, az anyja mindenségit...”, micsoda menyecskét sikerült törbe csálnia s elcsábítania! Mit kezdhet ő egy ilyen asszonnyal? Nézzétek csak, micsoda ruhát csináltatott neki! Pedig nincs egy árva fityingje sem, és azt is csak hitelre vette!” — s más ilyen szókkal szokta nap nap után férje ellen hangolni az asszonyt. Ahogy ez Trifunnak tudomására jutott, keresett a városban egy kis házat, amit bérbe vett, s asszonyát ki akarta vinni a palotából; ám amint erről Miloš tudomást szerzett, megparancsolta, hogy a férjre verjenek rá huszonötöt, majd száműzte Šabacra, az asszonyt pedig ott fogta a palotában.

VELJKO PETROVIĆ HAJDUK

Veljko Petrović Hajduk, a krajinaí vojvoda és negotini kommandáns 1780 táján született Crna Rijekában, Lenovci faluban. Midőn Pasmandžija zsoldosai a belgrádi sereggel verekedvén fölperzselik és kirabolják Lenovcit (amely később a Negalica nevet kapja), miként sok környező falut is, Veljko, a tíz-tizenöt éves gyermek, odahagyja apját, anyját és testvéreit, elmegy Vidinbe, s elszegődik valami törökhöz birkákat őrizni, vagyis voltaképp más juhászok cselédjének; majd egy idő után továbbáll Požarevacba, s ott elszegődik egy vojvodához, hogy étékkészítője

legyen. Miután itt is eltöltött bizonyos időt, húsvét napján a legényekkel késő estig a kólót járta, ezért nem készül el időre a vacsorával gazdájának, azért az űzőbe veszi, hogy helybenhagyja, ő meg kereket oldott, és beállott a *hajdukok* közé Stanoje Glavašhoz, s velük töltötte a nyarat (1803-ban). Midőn a tél beállta előtt a hajdukok rejtékhelyükre vonultak, Glavaš a smederevói kerületben, Dubona faluban talált számára helyet egy embernél, mintha annak juhait őrizné. S így a rejtékhelyén, juhórzó bérszolga gyanánt, megházasodott abban a faluban, elvéve házastul, mindenestül bizonyos özvegyasszonyt, Stanoje Glavašnak rokonát vagy fogadott nővérét, ki nem tudta róla, hogy hajduk, hanem valódi bérszolgának hitte. Mikor 1804 elején kitört a lázadás a dáhik ellen, egy este titokban felöltözött egykori gazdájánál hajdukruhába, s fölcsatolta fegyvereit, majd úgy, díszben megjelent felesége előtt a házban, mire az asszony, amint meglátta, döngetni kezdte kezével a mellét: „Jaj szegény fejemnek, hajdukhoz mentem hát feleségül!” Ő azonban megvigasztalta, és megfenyegette, hogy senkinek se áruljon el semmit, majd elment, hogy társait megkeresse. A lázadás kitörésekor legelőbb Stanoje Glavašhoz csatlakozott, majd átpártolt Đuša Vulićevićhez, a smederevói kerület fejéhez, s vele tartott s küzdött majd két eszten-deig; mikor pedig Đuša (1805-ben) elesett Smederevóban, ő ott marad annak öccse, Vujica mellett; ám időközben maga is szert tett egynéhány legényre, s megtétette magát bulukbasinak. Azon a télen, kis- és nagykarácsony között egypár legényével részegen bement Smederevóba, s elrabolt bizonyos törököket, kik előbb már megadták magukat a szerbeknek; azért a szerbek ítélszék elé idézték, ő azonban nem merészkedett oda, hanem ismét hajduknak állt, s legényeivel úgy rejtőzködött és bujdosott mindenfelé Krajinában, míg valahol, midőn a szerbek arra készülődtek, hogy bevárják a törököt, elő nem állt szép számú legényseregével, s meg nem adta magát Fekete Đordijének, s úgy minden meg-bocsáttatott neki.

1807 elején, midőn a szerbek elfoglalták Belgrádot, Veljko kérlelni kezdte a szerb Tanácsot, adja hozzá beleegyezését, hogy a paraćini kerületből átmenjen Krivi Virbe, s ott föllázza Crna Rijekát vagy a Kis-Timokot, hogy majd elragadja őket a töröktől, s ehhez a vállalkozáshoz mit sem kívánt egyéb segítséget, mint egy lobogót s egy nyílt levelet, hogy ama vidék minden bujdosója vagy jövevénye közül, kinek csak úgy tartja kedve, az mind szabadon velük tarthat arra a vállalkozásra. Az ottani szerb tanácsnokok jószerével azt sem tudták, mi fán terem a Krivi Vir vagy Crna Rijeka, mert még nevüket sem hallották addig, csupán most az ő szájából; azért előbb mind elutasították őt, de mikor már nap nap utáni kéréseit végre elunták, így szólt Mladen, ki rangidős volt a Tanácsban: „Ugyan, küldjük el, emberek, ha már ennyire köti az ebet a karóhoz, s ha isten is úgy akarja, ha mit elragad, az csak jó: országunk terebélyesedhet általa; ha odavész, s kudarcot vall, a mi lelkünkön nem fog száradni, hisz ládd, hogy nem nyug-

hatik, s engedély nélkül is el fog menni.” Így hát megadták neki a lobogót, s a nyílt levelet, melyben bulukbasinak nevezték ki, s megengedték, hogy ama vidék bárki jövevénye, kinek úgy tartja kedve, szabadon csatlakozhat hozzája; s adtak még hozzá pár száz garasnyi pénzt s némi lőszert is. Veljko most a lobogóval s a levéllel közel száz mindenféle szökevényt s csavargót gyűjt maga köré arról a vidékről, s átvág velük egyenest Krivi Viren, betör Podgorac faluba, majd ott, a toronyban foglyul ejt egy béget. Igaz, a béggel nem volt tíz-tizenöt léleknel több, de a torony szilárdan állott, azért napvilágnál semmit sem tehettek vele; napszállatkor viszont Veljko lelt a faluban néhány hordót s dézsát, azokat megtöltötte szalmával s szénával, majd odagörgetve a torony tövébe, meggyújtotta őket, s úgy lángra kapott a torony is. Hogy a torony égni kezdett, a bég megadta magát. Veljko ott, a bégnél talált a tüzszöben nyolcszáz dukátot, s még annál a két kalmárnál, kik marhavásárlás végett jöttek hozzája, s ott rekedtek, két, ezüstpénzzel dugig tömött zaboszsákot; azonkívül elszedte a törököktől minden fegyverüket; a ruhaneműekből pedig, ami a törökökön jobb volt, azt elcserélték a maguk hitványabbjára (Veljko a béggel, legényei pedig a többi törökkel), úgy Veljko magához vette a bég paripáit is, annak pedig odaadta a maga lovát, s majd másnap a többi törökkel szépen elkísérte őt Törökországba. Ezt követően Veljko parádéra összegyűjtötte mind a legényeit, s az egyik iszák ezüstpénzt egyenlően elosztotta mindőjük között; úgy osztogatta szét a bég embereinek fegyvereit is; amit pedig a bégtől s a két kalmártól vettek el, néhány szépminű pisztolyt s töröket, azok közül a legjobbakat magának választotta, a többit meg fontosabb legényeinek ajándékozta, mondván egyiknek: „Fogd, te bimbasim leszel”, másnak: „Te bulukbasim leszel”, harmadiknak: „Te zászlósom” és így tovább. Azután meg a másik iszák pénzt lepecsételte, s bimbasija által elküldte a Tanácsnak, s megírta neki, hogy isten segedelméből nyerte el azt, s *bimbasija által* küldi nyereségének ezt a részét a népi kasszába. Midőn a bimbasi ezeket a pénzeket a levéllel elhozta s átadta a Tanácsnak, a tanácsnokok azt sem tudták, azon képedjenek-e el előbb, mint juthatott Veljko menten annyi pénzhez s küldhette el nekik, vagy hogy honnan kerülhetett bimbasija, ha ő maga is csak bulukbasi! Végteére behívták a bimbasit, s kérdik tőle: „Ki vagy te?” S ő feleli: „Veljko nagyúr bimbasija.” — „Ha te bimbasi vagy, mi akkor Veljko?” — „Ő — mondja — nagyúr.” Nos, ha a nagyúr s a bimbasi követeltek volna a Tanácstól, akkor több beszéd is eshetett volna, de minthogy éppen adtak, a Tanács szíves örömet átvette az iszák pénzt, s megköszönte mind a bimbasinak, mind a nagyúrnak.

Amint hallják a más albasák és bégek Crna Rijeka-szerte, mint járt ez a bég Podgoracban, menten mind Vidinbe s más környező várakba s városokba szöttek, Crna Rijekát pedig Veljkónak hagyták; ám az nem akarta az egész népet mindenestül seregbe szőlítani (mint szokás volt), hanem egybegyűjtött még valamennyi zsoldost és önkéntest, a

népnek meg meghagyta, hogy végezze mindenki a maga dolgát, s „majd megvédi őket a töröktől, csupán seregét lássák el rendben élelemmel; majd utána valami faluban ütött tanyát télire, mert bár még korán volt, már leesett a hó. Midőn a töröknek eközben tudomására jutott, mi folyik Crna Rijekában, s megszimatoalta, hogy Veljkónak nincs nagy serege, fölkerelkedett Vidinből pár száz török, és elindult ellene; hogy utolsó szálláshelyükre érkeztek a másnapi rajtaütés előtt, akkor maga köré gyűjtötte minden legényét, s mondta: „Testvérek! A törökök itt nem várhatjuk be, mert ők sokkalta számosabbak, mint mi; hanem gyerünk, isten nevében, üssünk rajtuk ma este mi, s ha valahogy meglepnénk s szertezúznánk őket: jó; ha meg mit sem bírnánk velük, akkor az éj leple alatt: irány az erdő!” S majd fölkerelkedve elindult legényeivel, s közel lopóztak, és besurrantak a török táborba; akkor aztán egyszeriben mind tüzet nyitottak puskáikból, és kiáltozni kezdtek törökök: „Meneküljünk! Sztétver bennünket Veljko hajduk!” A törökök a lövöldözésre s kiabálásra fölriadtak álmukból, a lovaik meg, eltépdesve kötőfékeiket, hanyatt-homlok vágattak át a táboron s tiporták rajtuk magukon is; így a törökök szertefutottak, ki gyalogosan, ki meztírláb, ki fedetlen fővel, s az egész tábort otthagyták a szerbeknek. Akkortól fogva Veljko legényei, bimbasijai s bulukbasijai előtt megmaradt *nagyúrnak*, a Tanács és Fekete Đordije előtt *bátor vojvodának*, az egész vidék törkjei előtt pedig *rettenetes ellenségnek*.

1809-ben a kamenicai összeomlás után Banját őrizte a töröktől, s a Tanács elküldte hozzá Stefan Živkovićot intézőnek vagy tanácsadónak, attól tartva, hogy túlságos vintusában és vakmerőségében seregét bele ne űzze bolondul holmi kalandba, hogy odavessen. Banja körül a törökkel tusakodtában sebet kapott ő s Živković is. Miután a törökök bekerítették, s néhány hétig vesztegzár alatt tartották őket, helyzetük napról napra szorongatottabbá vált, mindaddig, míg Mladen és Vujica segítségükre nem sietett seregével. Amint észrevették s fölismerték a szerb sereget, Veljko, aki Živković előtt kapta sebeit, s már lábadozott, legott lovára kapott, s a török seregen át kitört a szerbekhez, majd utasította őket, hol emeljenek sáncot azon az éjszakán, s honnan ütnék majd rajta a törökök; aztán az ellenségén keresztül ismét visszatért Banjába seregének sorait rendezni, hogy kellő időben az is rajtaüssön, ahol szükséges. Midőn emezek a kinti szerbek este arra a helyre érkeztek, ahol Veljko mutatta, hogy ássanak sáncot, akkor az egyik szerb katona puskája szerencsétlenül elsült magától, mire a szerb sereg egyszeribe megzavarodott és visszahőkölt, Veljko meg a puskadördülést hallva azt gondolta, hogy a szerbek megtámadták a törököket, s támadásba lendült ő is belülről, ám a török visszavetette. Hogy megvirradt, s a szerbeknek a megbeszélt helyen nyoma sem volt, hanem lobogóik amott lengedeztek a távolabbi hegyeken, akkor Veljko, nem tarthatva tovább magát Banjában (mert a törökök még vizét is elrekesztették), s nem lévén több reménysége sem a szerbekben, arra az elhatározásra jutott,

hogy seregével kitör a török gyűrűből, s ki átjut, átjut, ki meg ott marad, az maradjon is. Amint szobájában a szükésre készülődik, kérdik tőle a legények, mitévők legyenek Živkovićtal, aki a szomszédos szobában sebesülten hevert; ő nagy hangon, hogy Živković is hallja, így válaszolt: „Mitévők lennétek? Ha járni bír, hadd jöjjön, akár a többiek; ha meg nem bír, vágjátok csak le a fejét, s vigyétek magatokkal, hogy ne jusson a török kezére.” Ahogy Živković hallja e szavakat, azt gondolja: „Nofene! Amilyen bolond ez, még képes megtenni!” — Azzal már talpon is termett amúgy sebesülten, s az elsők között eredt futásnak.

Midőn a török azon az őszön megszállta a Moravát, zsoldosaival Veljko a környező helyekről nagy pusztításokat vitt véghez a soraiban, nyugtalanságban és rettegésben tartotta őket. Mikor meg Belgrádban tartózkodott az újesztendei gyülekezeten, panaszt tettek rá holmi aprókenézék s ilyen-olyan bulukbasik azokból a kerületekből, amelyekben ő parancsolt, hogy egy s más leányokon erőszakot tett, legényei meg valakiktől marhát s juhot loptak, és törököktől származóként adták el őket; azért őt a Tanács várfogságra ítélte, de szerencséjére aznap nem vetették tömlőcbe, hanem azt reggelre hagyták, ő meg estére egybegyűjtötte legényeit, s azt mondta nekik: „Testvérek! Úgy hittem, avégett hívatnak Belgrádba, hogy megtudakolják tőlem, hány sebet kellett kihevernem ezen a nyáron, hány emberem veszett oda, hány maradt nyomorék, hány bombarda süvített el a fülem mellett, hány lovat lőttek ki alólam, s van-e miből zsoldot fizetnem a legényeknek; erre ők azt kérdik, hány leányon vettem erőszakot; s holnap a várba akarnak zárni; hanem szedjétek a sátorfátokat, s menjünk innét!” Azzal fölkerekedett minden legényével, s még az éjszaka megszökött Belgrádból. Ahogy reggelre Smederevóba értek, ott leszálltak lovaikról, majd megpihentek s megébédeltek, ésmondotta mindannyiuknak, hogy Belgrádból szöktében egyenesen Milenkóhoz tart Porečba: „Eddig — mondta — szöktem, de innentől komótosan megyek tovább; aki kész küzdeni és halállal szembenézni, az tartson velem!” Ebéd után Smederevóból átkelt a Moraván, s le, a požarevaci kerületen át egyenesen Porečba, ahol Milenko tárt karokkal fogadta, s ötszáz garast ítélt neki hónapjára, bimbásijai és bulukbasijai közül kinek kétszázat, kinek százat, a legényeknek meg, mint a többi zsoldosnak.

Amikor 1810-ben az oroszok átkeltek Krajínába, legényeivel kivonult ő is eléjük, s majd egész nyáron át velük együtt vitézül csatározott a Duna s a Timok környékén, és bátorságáért végül aranyordót érdemelt ki; a tél beállta előtt aztán Varvarinba vezette az orosz sereget, s ott ama dicső ütközetben bal karján megsebesült, s utána a keze kissé nyomorék maradt (ujjait sem jól begörbíteni, sem kinyújtani nem bírta). Azon a nyáron valahol a töröktől igen szép mívű kardot kapott, ezüsttel s arannyal kivetret s kövekkel ékesített, s majd az orosz sereg ottani feje által elküldte azt Kamenszkij tábornagnak ajándékba, ám az visz-

szakúldte neki, szabadkozván, hogy ő nem érdemesült oly kardot viselni, hanem viselje azt az a vitéz, ki a töröktől kapta; s kétszáz dukátot küldött neki ajándékol.

Jóllehet azon a nyáron találkozott s megbékélt Fekete Đorđijével, őszre csak ismét Milenkónál s Petarnál maradt, s azok újesztendőre (1811-ben) magukkal vitték Belgrádba, hogy embereivel segítségükre legyen, ha összeütközésük adódna Mladennal s Fekete Đorđijével. Fekete Đorđije s Mladen meg, látva, hogy Milenkónak és Petarnak ő az egyetlen reménysége s támasza, körülhízelegték őt, s levették lábáról, majd még holmi hamis levelet is eléje hoztak, mintha a török megtámadta volna Banját, s olymód elküldték őt Krajinába a török elé, megígérve, hogy nyomban utána küldik a vojvodai oklevelet, s az úgy is lett.

Ugyanazon esztendő nyarán ismét fölkeltek ellene a banjai és Crna Rijeka-i kerületbeli ilyen-olyan bulukbasik és aprókenézek, akik azóta az utóbbi gyülekezeten vajdává lettek, de tőle nem gyakorolhatták vojvodai hivatalukat, bepanaszolták őt Mladennál és Fekete Đorđijenél, s Fekete Đorđije írnokát megvesztegetve elmozdították őt, nagy bánatára, Banjából, és áthelyezték Negotinba, Miša Karapandžić helyére, aki éppen azon a nyáron meghalt. Amint így Negotinba érkezett, más egyéb vagyona, mint lovai s úri öltözéke és fegyverei, nem volt; mert katonáskodván, ha valahonnan bármit is kapott, megosztotta azt mind az övéivel; de itt aztán 1812-ben bérbe vette a Tanácstól ama vidék révjeit és vámjait, s szerencsésen igencsak meggazdagodott, de még azt a nyereséget is szinte teljesen megosztotta a bimbasikkal és bulukbasikkal.

Midőn 1813-ban kitört a háború a törökkel, a Tanács és Fekete Đorđije még három kenézséget rendelt alá segítségül a požarevacai kerületből, hogy védelmezze azt a vidéket a töröktől. Miután más asszonyokkal és gyermekekkel együtt saját feleségét is elkísérte Negotinból Porečba sógorasszonyostul és gyerekestül, egy barátja látogatta meg, aki, látván szobájában a különféle ezüstből való paripadíszeket s más mindenféle drágalátos holmikat, kérde őt este, mikor magukban voltak: miért nem küldte azt is asszonyával Porečba; ő meg így válaszolt: „Hadd vigyék csak az asszonyok s őrizzék az ingüket és harisnyájukat, a vásznukat, fonalukat s kötéseiket; ezek itten vitézi holmik, amiket én kardon vettem, s most karddal illő őriznem is; mert ha valaki nem alkalmas azt karddal őrizni s megvédeni, az nem is érdemi, hogy ilyesmit bírjon. Röstellhetném, ha a török idejön házamba, és oly hírem s nevem ellenére mit sem lelne benne.” Barátja tovább akart menni Belgrádba, de ő tartóztatta s marasztalta, így beszélvén: „Jó néhány víg napot töltötünk itt együtt, maradj most is, míg letörjük a kapitány-basát (kiről azt beszélték, hogy seregével támadásra készül Negotin ellen), s hadd osztozzunk dicsőségben is.” Barátja megkérdezte, mint gondolja letörni most a törököt, s ő azt felelte neki: „Hogy hogyan? Kiállok elébük katonáimmal s zsoldosaimmal, és a jó édes anyjukat!” Összesen akkor nem volt parancsnoksága alatt háromezernél több fős serege, s az

sem volt mind ott Negotinban, hanem egy része Brza Palankában állomásozott, a másik Veliko Ostrvóban, a törökről meg tudni való volt, hogy több mint tizenötezen vonulnak Negotin ellen; azért azt mondta neki barátja: „Igen ám, de most nem csupán albasák támadnak ellened, hanem a szultáni sereg jön feléd, magával vonván gyilkos ágyúit s bombardáit; azért talán jobban tennéd, ha nem vennéd be magad Negotinba, hanem megépítenél még egy apró sáncot valahol az erdőn, s ide csupán annyi gyalogost rendelsz, amennyi a sáncok őrzésére kell, s jó előjárókat állíttatsz fölédük; majd ha a török megtámadná Timokot, te vonulj ki, és várd be ott zsoldosaidal s katonáiddal, s ha szétvered őket: nosza, rajta, vissza Negotinba; de ha a török ver meg téged, ne menj többé Negotinba, hanem minden lovassal s egyéb seregeddel, mi fölös a sáncokban, menj a hegyekre; s a török jobban fog tartani tőled, míg a hegyekben vagy ezer emberrel, mint ha bírnál ugyan tízezerrel, de itt bekerítene.” Erre ő hangos hahotára fakadt, s így válaszolt: „Ejnye! Ugyancsak inadba szállott a bátorságod a török előtt. Kérjed csak az istent, hogy támadjon ránk a török, s majd mikor megjönnek kozákjaim a Timokról, s mondják: »Itt a török!« — akkor felkötöm oldalamra a kardom, fölkapok Csutám hátára, s kimegyek a mezőre eléjük, te meg kiáltls a kulcsár Petarért, hogy hozzon neked egy flaska ürmösbort, aztán ülj ide, s igyál, közben meg fogd a távcsövet, és nézzed, mint meg a jó édes anyjukat.” Néhány nappal később ez a barátja szerencsésen eljutott Porečba s onnan Belgrádba, ő meg ott maradt Negotinban továbbra is.

Midőn Redzsep törökjei Ada Kalehból első ízben kijöttek Ključba, hogy ne engedjék Szerbia belsejébe szökni a népet, hanem visszaszorítsák Ada Kalehba, s ott megütözköztek Veljko öccsével, Milutinnal, akkor Veljko fölkerekedett pár száz fős seregével, átkelt a Timokon, s a gyalogosokat ott hagyta a vidini mező fölött a hegyekben, ő meg a lovasokkal leereszkedett egészen Vidinig, és zsákmányul ejtett minden jószágot, mit a vidini mezőn talált, s leölte a törököket, kiket váratlanul a mezőn ért; majd még ugyanaznap néhány ezer birkával s marhával éppen s egészségesen tért meg Negotinba.

Ahogy a török sereg összegyűlt Vidinben, fölkerekedett néhány ezer török lovas, és átkelt a Timokon, csak hogy lássák, hogy s mint van odaát; ám Veljko bevárta őket Bukovča táján, és szerencsésen visszavetette őket. Ez után harmadnapra az egész török haderő támadásba lendült ágyúkkal és teljes felszereléssel, s úgy átkelt a Timokon. Ő, meg kell hagyni, azzal a seregével, mit a sáncokból kivihetett, kiállott ismét a török elé, s mondhatatlan bátorsággal rájuk támadott, hogy újból visszavesse őket; ám három-négyszáz lovasával és mégannyi oláh zsoldossal sík mezőn mit kezdetett volna tizenöt-tizenhatezer fős török sereggel? Amíg egy sereggel tusakodott, kentő-három kerülgette, hogy hátába kerüljön; így meghátrálni kényszerült, s a török elől egerutat nyerve Negotinba menekült. Azon az éjszakán aztán ismét kivonult Negotinból.

s rajtaütött a törökön; ám az tartotta magát. S így pár nap múltával nap mint nap rendre kiszállt a mezőre, s mondhatatlan vitézséggel verekedett a törökkel, ám az megerősítette állásait, és sáncokat emelt Negotin köré. A töröknek segítségére sietett Ada Kalehból Redzsep és Karadzsa, a havasalföldi kenéz sőt maga a nagyvezír, Rusik pasa is; neki meg abból a csekély seregből is, amivel bírt, legjobb vitézei estek el s váltak harcképtelenné. A török éjjelente közelebb s közelebb férközött a földön át a szerb sáncokhoz, és végtére olyan közel kerültek, hogy már furkósbotokkal egymást üthették. Akkor már ott egyéb ütközés nem volt, mint a sáncokra állított ágyúkból s bombardákból és puskákból. A török ágyúival és bombardáival Negotinban minden tornyot ledöntött s porig rombolt; maga az a torony is, hol Veljko székel, leomlott, s ő a pincébe húzódott le. Végtére elfogyott a lőszer, kivált az ágyú- és puska-golyói, azért hát egybegyűjtött minden ónmécsest és kanalat és tányért, majd puska-golyót öntetett belőlük; az ágyúba meg, ha valahol a török rohamra szánta el magát, legvégül tallérpénzt is tömetett.

Még annak előtte, hogy lőszerét fogytán lenni látta, levelet menesztett a Tanácshoz Belgrádba, hogy küldjenek lőszer; s fedtte őket, hogy előbb nem gondoskodtak arról, s több lőszer nem küldtek; majd végül megfenyegette őket, mondván: „Ha isten segít ezt a sebet kihevernem, mely most rajtam van (tudniillik, ha elevenen kikerül Negotinból), lesz okunk azt kérdeni a télen, hogy s mint áll a birodalom.” Belgrádból nyomban küldtek egy hajóra való ágyúgolyót (ugyanazon barátja által, aki azt tanácsolta neki, hogy ne vegye be magát Negotinba), s elrendelték, hogy Porečban gyűjtsenek össze löport és puskatöltényt, s küldjék el valamiként, ha csak egy mód van rá; de mindez számára késve érkezett Porečba, s a többiek sem juthattak be Negotinba. Úgyszintén írt Mladennak is, hogy küldjön neki segítséget, ahogy megegyeztek; Mladen viszont, Veljko vitézségében bízva, úgy gondolta, Negotin nem eshet el oly könnyen, ha meg Veljkónak kissé jobban meg is kell kínlódnia, arra ügyet sem vetett, hanem még így beszélt: „Békesség idején csupa dal és tánc a háza tája, s tíz muzsikusz húzza az ebédje mellett: csak tantsa magát most is.” S így napról napra halasztva, végül nem küldött neki segítséget.

Most már, hogy a török olyannyira közel férközött, s nem lehetett a síkra kiállani velük verekedni, Veljko éjjel-nappal a sáncokat járta, s az embereit bátorította és utasította, hogy őrizkedjenek jól. Így egyik reggel (augusztus havának első napjaiban) kiszállt egy kisebb sáncba, s ágyútalpon állva rendelkezni kezdett, és mutatta, mint kerítik majd el s állítják helyre a sáncot, ahol a török ágyúk lerombolták; aközben a török tűzmester, észrevéve őt, elsütötte rá az ágyút, s az hátulról telibe találta őt odaátrol, félbeszakítva és szentevetve őt, hogy mit sem mondhatott többet, mint: „Tartsá...” — s ezzel a félbeszakított igével az ajkán holtan hullott a földre. Hogy ő így odaveszett, legényei, akik ott körülötte álltak, nyomban holmi szénát kerítettek, ami a lovaknak volt

odahordva a közelbe, s azzal betakarták, hogy az emírek ne lássák; s napszállatig úgy ott feküdt holtan, este aztán öccse, Milutin, legényeivel megragadta, kiemelte a sáncból, s elhantolta a templomnál. Hasztalan titkolták úgy a halálát: a sereg mind egy szálig még aznap megtudta, hogy Veljko nincs többé soraiban; legelőbb valaki azt kezdte beszélni, hogy sebet kapott, s fekszik, más, hogy átsurrant a törökön, és segítségért ment; s hamarosan mind megtudta, hogy odaveszett. Míg ő legényeivel szakadatlan sáncról sáncra járt, senki sem mutathatta jelét félelemnek s balsejtelemnek, hanem mindenkinek bátornak és vígnak kellett lennie, ha nem volt is az; s amint ő nem volt többé, a sereg nyomban azt kiáltotta, hogy nem tarthatja többé magát Negotinban, hanem hogy menekülnie kell, bármi áron is. S úgy halála után ötödnapra a szerbek odahagyták Negotint, s visszavonultak Porečba. Utána az egész vidék s rövidesen egész Szerbia tudomást szerzett Veljko elvesztéről.

Veljko termetre karcsú s magas volt, haja barna s bajusza igen csekély, arca megnyúlt, szikár, ajka húsos, orra hosszú, kissé hajlott; s nem sokkal volt harminc évnél idősebb, mikor odaveszett. Szíve s testi virtusa szerint első volt nemcsak Szerbiában, hanem bízvást állítható, egész Európában is a maga mindenütt háborús korában. Akhilleusz és Miloš Obilić korában ő bizonyly ezek társa lett volna, a maga korában meg isten tudja, egy sorba állhattak volna-e amazok vele. Ám e mérhetetlen bátorságával Kara-Đorđije és Mladen ebben az utolsó esztendőben nem éltek úgy, amint kellett volna. Negotint, éppúgy, mint bármely más várost, nála sokkalta kisebb hős is, de jó előjáró, jobban őrizhette volna; ő meg a mezőn, válogatott lovasok élén ezer mással fölért. Azonkívül *mindenkor* vezérre volt szüksége, aki megmondja neki, mit tegyen; ezt ő maga elismerte, s még hozzátette, hogy minden szerb vezér közül, kiknek oldalán hadakozott, legszívesebben Vujicának és Miloje Teodorović kenéznek hallgatott szavára (Mladenről meg nyíltan beszélt, hogy nem való sereg élére, s a szerbekre megveretés és balszerencse vár, ahol csak ő parancsnokol és vezérkedik). Miként számos nagy ember ismeri a maga erényeit, akként volt tisztában Veljko is a magáival, s gyakorta dühöngött, hogy holmi apró vojvodáknak, kik vojvodaságukat csekélyebb virtussal vagy pénzen s hazugságon szereztek (mint például Džoda Vražogrnacki, Jovan Porečki, Živko Kladovski, Milisav Zaječarski), éppoly nevük s tisztességük van, mint neki; s azt szokta beszélni: „Adja isten, hogy a szerb ne vesszen török kezétől, míg csak én élek, mert ha a török rajtunk üt, engem nyomban különbnek vesz némiképp ezeknél a tyúkászoknál; ha meg török kezétől veszünk el, akkor még az asszonyok is meg fognak ítélni engem; s ha én meghalok, isten adjon nekik békét, hogy soha többé háborújuk ne legyen.” Igaz, hogy Fekete-Đorđije szinte jobban félt tőle, mint ő Fekete Đorđijétől, de a parancsnak jobbra engedelmeskedett, kivált, hogy Negotinba költözött. Valódi hajduk volt, s ezzel a névvel haláláig büszkélkedett s kérkedett. Miként valódi hős, ahol kellett volna is, nem tudott hazudni. Oly őszinte s nyílt-

szívű volt, hogy semmi titkot nem bízhatott rá az ember. Igaz, csekély volt benne az istenfélelem s a lelkiismeret, de mégis, mint igaz hősre, éjszakának kellős közepén mindenféle tanúsítvány nélkül kincset bízhatott volna rá az ember számlálatlanul. Jellemével leginkább ellenkezőt talán csak akkor cselekedett, mikor Belgrádban elárulta Milenkót s Petant. Amennyire sóvár volt pénzre s más, egyéb zsákmányra, harc közben, annyira semmibe vette a holmikat, ha azoknak bővében volt, s akkor bőkezűen másoknak ajándékozta, s nem is csupán saját katonáinak, hanem más mindenféleképpen is: „Ha nekem van — mondta —, akinek csak kell, jöjjön hozzám, hogy adjak neki, de ha az enyém elfogy, attól ragadom el, kiről tudom, hogy van neki.” Az oroszokat mondhatatlanul kedvelte s számos szokásukat átvette, például az asztalról evést, a hajvágatást, a kendőviselést a nyaka körül, a puncsivást, a zsíros ételeket, a kártyázást stb. Csak azt nem akarta átvenni tőlük, hogy asszonyát inaga mellé ültesse az asztalhoz, hanem annak sógorasszonyaival vizet kellett öntöznie a vendégek kezére, hogy mosakodjanak, étkeket előhordania, felszolgálnia és tányérokat váltania. S minthogy az orosz sereg is igen tetszett neki, azért néhány kozákot állított ki ő is, kopjákkal s kardokkal, éppen mintha oroszok lennének, gyalogosait pedig naponta gyakorlatoztatta reggel, este. Az orosz verhetetlenségben olyannyira bizonyos volt, hogy sehogy sem hihette, hogy a franciák Moszkváig juthattak, és senkinek sem volt szabad azt említenie előtte, míg azok vissza nem vonultak. Midőn 1812-ben úgy hírllett, hogy a bukaresti béke értelmében a szerbek leteszik a fegyvert a török előtt, ő azt beszélte, hogy legényeivel Havasalföldön át elmegy Oroszországba. Az oroszok igen jól ismerték ezt a vonalmát, miként a bátorságát is, és ők is kedvelték őt s tisztelték; Markov generális neki ajándékozta Pelivan pasa kifordított-befordított bíborköntösét, amely egyik felől piros, másik felől kék volt, földíszítve ezüst- s aranyozott lemezekkel s pillangókkal.

Veljko kétszer nősült, vagy pontosabban szólva két felesége volt. Első feleségével előbb igen szépen élt, majd utóbb összezőrdültek, amiért az nem akarta kiszolgálni a legényeket, ha telente magával hozta őket a harcból. Mikor az asszony egy ízben dühösen kijelentette, hogy nem szolgálja ki a hajdukjait, Veljko így szólt: „Ezek az én testvéreim, akikkel hírt és becsületet szereztem, s mindent, amivel bírok; azért te szolgálni tartozol őket s megbecsülni, akár engem; ha azt meg nem teszed, én elűzlek téged, s más asszonyt veszek magamhoz.” Ő erre azt mondta: „Míg él Kara-Đordije s bátyám, Stanoje Glavaš, el nem űzöl engem.” Ezt már ő sem hagyta annyiban: „Az anyád keservét Glavašsal együtt! Kara-Đordije meg ítéljen s parancsoljon tulajdon feleségének; te pedig meglásd, meg merem-e azt tenni vagy sem.” Utána, 1809-ben, mikor a török megszállta a Moravát, ez a felesége Jagodinából Belgrádba költözött, s ott maradt azután is, hogy Veljko Porečba menekült. Porečban Veljko lelt egy igen takaros leányt, Stana nevűt, aki Krajnából, Sikole faluból csatlakozott a zsoldosokhoz, akik kifosztották. Sikolét s

még néhány krajinai falut, és Porečba jött panaszt tenni Milenkónak s más főembereknek, hogy adják vissza kelengyéjét s ruháit; ezt a leányt Veljko legelőbb Stojan Abraš krajinai főszolgabíró házában látta, s nyomban megkedvelve őt, elcsábította palotájába, mintha felesége kívánna szólni vele, s többé nem eresztette el magától, hanem városi ruhákba öltöztette, s mint feleségével kezdett élni vele. Amint feleségének Belgrádban fülébe jutott, hogy már úgyszólván megnősült, fölkerekedett, hogy elmenjen hozzá Porečba, ám Veljko azonnal üzent neki, hogy a Dunába vetteti, ha oda merészel jönni. S miután azon az őszen találkozott és megbékélt Kara-Đorđijével, adott a püspöknek ezer garast, s ugyanannyit Kara-Đorđije írnokainak is, és engedélyt kapott, hogy elvegye Stanát; így másodízben is megházasodott, s az első feleségének házat ajándékozott s még bizonyos telkeket is Jagodinában, és az asszony utána ott élt. Ámde ő, akár sok más híres vitéz is, inkább kedvelvén a női nemet, mint feleségét, Stanához sem maradt hűséges; olyanaira, hogy nemcsak másokkal csalta meg, hanem első feleségéhez is, kit egyszer már elbocsátott, újból vissza-visszatért, s 1812-ben az gyermekeket is szült tőle. Másik asszonyával nem volt gyermeke egy sem, az elsővel viszont emezen kívül, aki 1812-ben született, még első éveikben volt egy fia, Raka (Radovan vagy Radojica), akiben, ha isten élteti, Veljkónak igaz mása születhetik újjá. Veljko rokonságából Szerbiában még két édestestvére akad: Milutin és Milojko. Milutin Homoljban kenéz, Milojko Pekben. Igaz, arcra egyikük sem igen hasonlatos Veljkóhoz, de hősiességükkel mindketten bizonyítják kilétüket.

Érdemes még egynéhány szót szólni Stanáról. Veljko, mint mondtuk, családja egyéb tagjaival s más negotiniakkal még idejekorán Porečba küldte őt; ám miután első ízben szétverte a törököt Bukovčában röstelleni kezdte, hogy Porečban rejtegeti feleségét; azért érte küldetett, s azt Milutin feleségével egyetemben ismét Negotinba hozták. Mikor a szerbek Negotinba menekültek, Milutin a legényekkel magával vitte Stanát és saját feleségét is, ki másállapotos volt, és Negotinban az ágyú- és bombardadörgéstől elvetélt. Bujdosásukban Pancsova alatt találkozott Stana Marijával (Veljko első feleségével), s Marija mondta Stanának: „Mivé lett az uram te szajha? Te emésztetted el az uramat!” Stana erre azt válaszolta: „Eredj, néném, isten hírével! Ne tetézd te is kínjaimat; hisz elegendő az én kínom s bánatom. Míg élt, enyém is volt, s tiéd is, most meg egyikünké se már.” Stanát utóbb Bánátban megkérte egy gazdag kereskedő, de ő nem akart hozzája menni: „Én, monda, hősnék voltam felesége, s ha még egyszer férjhez megyek, ismét hősnék adom kezemet.” S valóban megtartotta szavát: *Jorgac* arnauta kapitányhoz ment feleségül, aki 1821-ben a Havasalföldön bizonyosságát adta, hogy méltó volt Veljko hajduk feleségének férjévé lenni.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

LAPMONOGRÁFIA

Hornyik Miklós: *A Délbácska története (1920—1929)*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1987

A folyóirat- és lapmonográfia-írásnak sokféle célja, rendeltetése és módszere ismeretes. Ezúttal csak a feldolgozásnak kétféle alaptípusát említjük. Az egyik a pozitivista, adatfeltáró és -rögzítő, az illető sajtóorgánium minden részletére tekintettel levő, analitikus eljárás. Ez gondosan számba veszi s leírja a lap megjelenésének, formájának, szerkezeti és szerkesztési sajátosságainak, továbbá tematikájának, személyi, anyagi, terjesztési vonatkozásainak, valamint ezek változásainak minden mozzanatát, minden konkrét elemét. Az effajta bemutatás mintegy fizikai valóságában akarja rekonstruálni a tárgyat. E formális jellegű, részletkutató módszerrel szembeni másik típus alig törődik az imént említett tényekkel, s elsősorban a vizsgált anyag szellemi oldala a belső világa, tartalmi mibenléte érdekli. A szerző az ilyen esetben az *állapotrajz* helyett *fejlődésrajzot* ad, az *analízis* helyett *szintézisre* törekszik, a *részletek* helyett az *egészre* irányul a figyelme. Aligha kell hangsúlyoznunk, hogy a helyes történelmi megközelítés megköveteli e kétfajta módszer egyensúlyát, mert csak így lehet elkerülni a történelmietlenség veszélyét és az interpretáció egyoldalúságát. S itt mindjárt mondjuk ki azt is, hogy Hornyik Miklós munkájának egyik legnagyobb érdeme éppen az, hogy harmóniát teremtett e két, látszólag ellentétes módszertani eljárás között. Elég, ha könyvének tartalommutatójára tekintünk, s rögtön látjuk, hogy az említett elvek és módszerek arányosan vannak képviselve. Ezáltal érte el, hogy a szoros értelemben vett sajtótörténeti követelményeknek is eleget tudott tenni, ugyanakkor azonban a lapmonográfia feltáró és leíró feladatait és kereteit meghaladva képet adott egy nemzetiség (illetve akkor még csak kisebbség) tudatvilágáról és léthelyzetéről. Meghozta egy olyan korszakban, amikor ez a kisebbség még csak tapogatózva kereste önmagát az új viszonyok között. Megváltozott helyzetének fizikai valóságát már észlelte ugyan, de tudata még nem volt képes az új feltételekhez alkalmazkodni, még a régi fogalmi készlet élt benne,

a régi reflexek működtek reagálásaiban. Ennek a létállapotnak a megragadása és tudatosítása Hornyik munkájának legalább akkora érdeme, mint a lappal kapcsolatos könyvészeti adatok felkutatása és pontos leírása.

Jó húsz évvel ezelőtt, a hatvanas évek második felében, amikor már egyre határozottabb körvonalakban bontakozott ki a Hungarológiai Intézet megteremtésének a gondolata, többünk tapasztalata összegeződött abban a felismerésben, hogy a jugoszláviai magyar kultúra bennünk élő képe nagyon egyoldalú és igen szegényes. Persze, nemcsak a kép volt halvány és bizonytalan, hanem az örökölt műveltség is, amit a két világháború közti polgári korszak hagyományozott ránk. Tájunk korábbi magyar műveltségéről pedig úgyszólván az alapvető ismeretek is hiányoztak, ami nem is csodálható, hisz a húszas-harmincas években szellemi-irodalmi életünk legtekintélyesebbjei is szinte programszerűen tagadták történelmi kultúránk valamikori meglétét. A leendő intézet koncepciójának kidolgozói önismeretünk e fehér foltjait kívánták megszüntetni azzal, hogy már a közzétett tervzet első fogalmazásában hangoztatták az ezzel foglalkozó témakör beiktatásának a szükségét. Folyóiratunk első, 1969. szeptemberi számában rámutattunk: „A programban egyetemesen művelődéstörténetnek nevezett témacsoport és kutatási feladatkör tudományos életünk legelhanyagoltabb területe. Jóllehet a múltban nem egy tudományos társulat vagy egyéni kutató foglalkozott a kultúrtörténet valamely részfeladatával, az eredmények mégsem mondhatók kielégítőeknek a feltárt anyag elégtelensége s az alkalmazott módszerek és követett szempontok elavultsága miatt. Ide soroltuk mindazokat a teendőket, amelyeket a művelődési intézmények, a nyomdászat, a sajtó-, színház- és iskolatörténet, a szellemi néprajz, a képzőművészet, a zene stb. terén kell elvégeznünk. A felsorolt ágazatokban már korábban is folyt bizonyos gyűjtő-, feltáró- és kutatómunka, elég csak a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulatra, Dudás Gyulára, valamint Iványi István, Erdújhelyi Menyhért, Kálmány Lajos s mások munkásságára gondolnunk, de a tudományos kutatás mai szempontjai és módszerei megkövetelik mind a régebbi eredmények felülvizsgálatát, mind pedig kiszélesítését más, itt nem érintett ágazatokra is.”

Rendszeres, tervszerű kutatások a hazai magyar sajtó történetének a feltérésében csak 1972 óta folytak, noha már korábban is megjelentek olyan értékes feldolgozások, mint pl. Kek Zsigmond: *A Híd története* (1945), Bori Imre: *A Szervezett Munkás irodalompolitikája* (1966), Kolozsi Tibor: *Örtűz fényében. Szabadkai folyóiratok és könyvek* (1966) vagy pedig Triva Militar és Božidar Kovaček munkái, amelyek a jugoszláviai magyar sajtó történetének bizonyos fejezeteit is magukban foglalták. Itt csak néhány címre és névre hivatkozhattam az Intézet megalapítása előtti időkből, csak jelzésként annak a ma már impozáns méretű kutatásnak, amelynek egyik eredménye Hornyik Miklós *A Dél-bácska története (1920–1929)* című monográfiája. A szerző sikeresen

valósította meg azt a talán legfontosabb elvet, hogy a jelenségeket nem szabad önmagukban és önmagukért vizsgálni. Könyve azt is bizonyítja, hogy az életnek egyetlen szegmentumával nem lehet képet rajzolni az adott korszakban egy adott emberi közösség kultúrájáról. Ezért a lap eszmei, politikai és társadalmi tájékozódása mellett foglalkozik a gazdaságpolitika, a földosztás, a kivándorlás, az egyház, a pártok témáival is, kellő és helyénvaló kritikai észrevételekkel kísérve a lap ez irányú írásait. A tanulmány egyik legfontosabb tételét mondja ki a bevezető fejezetben: „A jugoszláviai magyar sajtó központi szerepet játszott a jugoszláviai magyar irodalom kialakulásában, irodalomtörténeti szempontból tehát csakugyan elsőrangú a fontossága. Adatainak számbavételét, közleményeinek elemzését, jellegének (jellegváltozatainak) leírását mégsem emiatt tekintjük sürgető feladatunknak. Hírlapirodalmunk társadalmi, gazdasági, politikai és közösséglelektani adalékai hasonlíthatatlannul fontosabbak az irodalomtörténetiekénél. A jugoszláviai magyar kisebbség mindennapjaiban, politikai és társadalmi harcaiban nem az irodalmi művek és mozgalmak, hanem a napi- és hetilapok töltötték be tudatformáló szerepet. Különösen így volt ez az államfordulat évétől kezdve a királyi diktatúra kikiáltásáig terjedő időszakban. Szentelcky Kornél kisebbségi öntudatú irodalmi programját a korabeli magyar lapok — elsősorban a Délbácska — kisebbségvédelmi ideológiája készítette elő.”

Úgy vélem, ebben ott van a kisebbségi kulturális szemléletre oly jellemző magatartás és felfogás bírálata is: annak a szemléletnek a felülvizsgálata, amely megelégszik a szépirodalmi tevékenység „szabad” gyakorlatával, s beéri a társadalmi történésekre, az életre való szubjektív reagálás lehetőségével. Bármennyire intenzív, lényegét megragadó és személyileg döntően fontos, sőt a maga módján teljes a környező világ átélésének szépirodalmi megfogalmazása (s éppen az átélés révén megismerésének lehetősége is), aligha elégíthet ki bennünket a valóságról ily módon szerzett ismeret és az így alkotott tudat. Egy kisközösség életfolyamatainak és mindennapjainak krónikáját jegyző napilap a kisebbségi létezés konkrét formájáról tudósít, s hogy divatos szóval mondjuk, e *hírháttér* értelmezésével, elemzésével, összefüggéseinek megvilágításával, meggyőződésem szerint, Hornyik legalább oly éles fényt derített hat-hét évtizeddel korábbi múltunkra, mint mondjuk, a korszak egész lírai termése. Még ha tudjuk is, hogy — mondjuk így — a „tükröztetésnek” nem azonos formáiról és funkcióiról van is szó.

A munka egyik erőssége az, hogy a szerző önállóan, a konkrét újságszövegekre hagyatkozva alakítja ki a képet erről a lapról. Fenn tartásokkal és kritikailag tekint a korabeli cikkek értelmezéseire, a jelenségek interpretációira, de nem polemizál forrásaival, nem korrigálja, hanem megítéli ideológusait. Önálló koncepciója tengelyében az ún. „kisebbségi” státus polgári ideológiájának a vizsgálata áll. Rámutat, hogy a lap felelősei nem találták meg, még csak nem is keresték természetes szö-

vetségesüket a munkásságban, a baloldali erőkből, amelyek pedig a húszas években jelentős tényezői voltak Vajdaság politikai életének. De még a toleráns magatartású liberális demokrata szerbséggel sem vállaltak közösséget, ahogyan ezt az azonos osztályhoz való tartozás alapján várni lehetett volna. Az elzárkózás, a szigetpolitika tüneteit ismeri fel szerzőnk pl. abban is, ahogy a lap a szociális problémákról nyilatkozik. Magáévá teszi a szociális igazság *elvi alapjait*, de amint azok konkrét formában is felvetődnek, a lap ismét a maga csigaházába húzódik, ahogyan az újvidéki grafikai dolgozók sztrájkja esetében tette.

A tanulmány szemléletesen, több cikk elemzésével mutat rá a *Délbácska* állásfoglalására az ébredező fasizmus kérdésében. E cikkeik elemzéséből kitűnik, hogy a lap éppoly szigorúan utasítja vissza ezt a torz ideológiát, mint ahogyan az SZHSZ Királyság leghaladóbb orgánumai: elítéli a német nemzeti szocializmust, a fajelméletet, az olasz fasizmus imperialista törekvéseit, különösen az 1926-os olasz—jugoszláv incidens kapcsán; Mussolinit teszi felelőssé a bolgár és görög revansgondolat erősödéséért, s e tekintetben egyfajta jugoszláv patriota érzésének is hangot ad. E szemléletileg pozitív álláspontja azonban nem gátolja abban, hogy hevesen ostromozza a Szovjetunió és a Magyar Tanácsköztársaság politikai ideológiáját. A jugoszláv munkásmozgalom iránt már némileg enyhébb és differenciáltabb nézeteket vall, mert úgy véli, hogy az kedvező irányba befolyásolhatja a jobboldali nacionalista pártok és szervezetek programjait. Ezekből a megállapításokból Hornyik helyesen vonja le azt a következtetést, hogy a *Délbácskának* nincs átgondolt, kimunkált politikai álláspontja, még kevésbé filozófiaiilag megalapozott világnézete. Ezt nyilván a sokszor emlegetett „kisebbségtudat” jelszava mögött is hiába keresszük. — A lap orientációjára a történelem kérdéseinek a megítélésében is az eklektikusság jellemző: a történelem főleg arra jó, hogy a „nemzeti önvédelem” lap által hirdetett téziseit igazolja, tehát napi politikai törekvésekhez adjon támasztékot. A szerkesztők gyakran viszik olvasóikat hosszabb kirándulásra az elmúlt századokba, egykorú törvényparagrafusokat, alkotmánycikkeket, kiváltságleveleket stb. idéznek, amelyek az etnikumok, a kisebbségek, a vallásközösségek és hasonló csoportok jogi helyzetét és státusát szabályozták, hogy aztán föltegyék a kérdést: Hogy állunk ezzel napjainkban?

E sokféle kitekintés és széles körben végzett tájékozódás után ér el a szerző a szorosabb értelemben vett művelődéstörténeti kérdésekhez: tehát az iskolák, a műkedvelés, a könyvkiadás, a képzőművészet stb. terére. A kulturális-művészeti érdeklődésű olvasót természetesen a *Délbácska* irodalmi anyaga érdekli leginkább. Erről aránylag keveset olvashatunk, de tegyük hozzá mindjárt azt is, hogy nem a szerző mulasztásából. Politikai napilap lévén a *Délbácska* az irodalomnak csak szűk teret biztosított, s akkor is többnyire politikai elgondolásainak és céljainak rendeli alá a közölt verset, tárcát vagy novellát, s csak elvétve tisztán esztétikai célzattal jelenteti meg. A lapnak saját írói köre nem alakult

ki, mindössze egy-két többször előforduló név jelzi a vele való szorosabb kötődést. Pontosnak látszik tehát Hornyik megállapítása, hogy „Az úvidéki magyar napilap szinte minden számában közölt verset, tárcanovellát, kroit. E közleményeiből ítélve a szerkesztőség hosszú évekig kísérlet sem tett arra, hogy valamiféle irodalompolitikát folytasson”. S abban is igazat adhatunk neki, hogy „A közlemények a korszak irodalmi termésének átlagához mérve is szürke átlagot jelentenek. A Délbácska irodalmi ízlése kifejezetten konzervatív volt, irodalmi közleményeinek többsége legföljebb ha ízléstörténeti szempontból érdemel figyelmet.” Különösen bizarr és kevert ízlésre vallott, hogy a múlt századi és a kortárs klasszikusok (Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád) versei és prózája mellett Petri Ádám temerini vagy Ipacs István maradéki fűzfapoéták verseit kínálta az olvasónak. Persze a befutott polgári írók is szerepelnek: Herceg Ferenc, Kosáryné Réz Lola, Csathó Kálmán, Bársony István. A hazai magyar szerzők közül a színvonalat Fekete Lajos, majd Csuka Zoltán, Debreczeni József, Laták István képviseli néhány verssel.

Sokkal érdekesebb kép tárul fel előttünk az irodalmi vitákból, amelyből a *Délbácska* is kivette a részét. Hornyik éber figyelemmel kíséri könyvében a lap álláspontjainak a módosulásait az irodalmi avantgárd, a modernizmus kérdésében. 1925-ig a lap egyértelműen utasítja el az újszerű törekvéseket, gúnyiratokat jelentet meg Kassákról, az aktivistákról, az *Út* című úvidéki aktivista folyóiratról, s írói sorra veszik az expresszionista, konstruktivista, futurista, dadaista és egyéb irányzatokat is. 1925 márciusában váratlanul pozitív értékelés jelenik meg az *Út*-ről, s a továbbiakban megszűnik a támadó és szatirikus hangú cikkek közlése is ezekről az irányokról. S ha távolabbról ugyan, de összefügghet ezzel a *Délbácska* egy másféle hangváltása is az ún. „vajdasági irodalom” körüli vitákban. Hornyik nem mutat rá közvetlenül e két jelenség összefüggésére, de azzal, hogy egymás mellett tárgyalja őket, mintegy felkínálja az olvasónak a következtetés levonását. Az eszmei ingadozás a vajdasági irodalom kérdésében még feltűnőbb, mint az avantgárd tekintetében. A lap a kezdetekben még nem adta fel a magyar irodalom egységének az elvét, s több cikkében is *A magyarság kultúrfrontjának egységéért* száll síkra, ahogy egyik cikkének a címe mondja, a „magyar jövő akarásának” a jegyében. Szinte gyermeteg naivitással, reálpolitikai érzék híján hirdeti *A magyar kultúrmozgalmak egységesítése* eszméjét, ahogy egy másik címben olvashatjuk. A lap azonban e kérdésben is csakhamar kénytelen takarodót fűjni, s megbékélni azzal, hogy a magyar irodalom egysége csak fikció, s ideje a hazai irodalommal való nagyobb törődésnek. A húszas évek végén, 1927-ben és 28-ban eljut odáig, hogy szinte propagálja a hazai magyar szerzőket, támogatja az irodalmi pályázatokat, s kifejti azt az óháját, hogy a „jövőben több helyet juttatunk a fejlődő jugoszláviai magyar irodalomnak is. Ezek a megfontolások készítették arra is, hogy lapunkban az IFJÚSÁG rovatot bevezessük. Ebben a rovatban nevelni akarjuk ifjainkat, közvetlen

érintkezésbe akarunk jutni velük, s meg akarjuk egyúttal teremteni a jugoszláviai magyar irodalom utánpótlását is”.

Az itt említett problémáknak a felvetése s aránylag kevés időt igénylő — olykor többszöri — átértékelése nem áll ellentétben Hornyik Miklós megfigyelésével, nevezetesen, hogy „Fennállása során nem módosultak a lap szerkesztési elvei. Első számának megjelenésétől kezdve jellegzetesen kisebbségi öntudatú újságként működik — a meglepő csak az, hogy ezt irányvételét a királyi diktatúra kikiáltásáig meg is tudta óvni”. Pedig hogy milyen gondokkal járt e „kisebbségi egység” megteremtése, arra bizonyíték lehet a főszerkesztő, dr. Szlezák Rezső programcikkének kissé nehézkes, sőt helyenként homályos gondolatmenete: „Nem politikai érdekeket és célokat értünk itt, mert az a meggyőződésünk, hogy egy államban élő különböző fajok és nemzetiségek felett álló általános és egyetemes közérdekek és közcélok köré a csoportosulás nem történhetik nyelvi különbségek szerint. Bár ugyanazon nemzetiséghez, de más és más társadalmi rendhez vagy osztályhoz tartozó egyedek ugyanazon politikai pártban össze nem férnek, mert a tömörülés politikai célok köré osztály- és rendi érdekek szerint történik.” Talán ez az egyetlen olyan hely a szövegben, ahol nem egészen tudok egyetérteni Hornyik Miklóssal, aki az itt idézett szavak előtt azt írta, hogy „A szerkesztőség már első programcikkében világosan kifejti, milyen szerepet szán az újvidéki magyar lapnak, milyen szerkesztési elvek irányítják munkájában”. A fenti idézetben azonban szó sem lehet valami „világos” irányvételről, mert valójában nem (csak) a stílusban, az előadás megformálásában rejlik a nehézkesség és a homály, hanem a gondolati tartalomban, amely tagadja, hogy az eltérő nemzetiségek közös célokat tűzhetnek maguk elé. Nem szólva a főszerkesztő „osztály és rendi érdekekre” való hivatkozásáról.

Hornyik Miklós dolgozatának egészéből azonban ettől eltekintve hátrározottan kitűnik, hogy világnézeti megalapozottság és intézményesített szervezési formák híján, olyan eklektikus polgári gondolatkörben, mint amilyen a *Délbácskái* is volt, a kisebbségi kultúra ügye teljesen ki volt szolgáltatva az egyedi ambícióknak és spontán erőknak. A lap „kisebbségvédelmi ideológiája” pedig csak egy keskeny gyalogösvényt tudott járhatóvá tenni, amely redukált irodalmi szellemhez vezetett.

SZELI István

ÖNÉLETRAJZ VAGY TÖRTÉNELEM

Beder István: *Nagyböjt Abbáziában*. Forum Könyvkiadó, 1987

A műfajköztség modern, értékhardozó jegye lehet egy műnek. Beder István regénye viszont azt példázza, hogyan válhat a műfaji (meg)ha-

tározatlanság negatívummá, hogyan bontódik le ennek következtében egysíkúra, modorosra egy értékes, érdekes nyersanyag.

A szerző azt állítja, hogy Bóka Imre valóságos (vagy fiktív) élettörténete riportként került birtokába, s vált regényének alapszövegévé. Csakhogy erről az élőbeszédszerű rétegről minduntalan lepattog az író szövege, az irodalmi máz, úgyhogy végül is mondatról mondatra helyreáll az eredeti elbeszélő eredeti meséje, jellegzetes szófüzésével, fordulataival, mondat- és történetszerkezetével, összes magában hordott lehetőségeivel. Száraz, redukált, alig részletezett elbeszélések ezek, az egyszerűsítő emlékezés törvényserűségeit, zsákutcáit, az asszociációs folyamatok irányait mutatva fel: „Nekem elég ránézni egy kiflire, és máris Brassó jut az eszembe. Mert ahogyan ott sütik, az már művészet. Egy csöpp víz nem sok, annyit se lát. Csak bivalytejet és moldovai mézet. Attól olyan jóízű. Arad után és Brassó előtt azonban volt egy közbeeső állomása is vándorutannak. Kolozsvár. Elég cifra eset történt ott velem. Majdnem lépre mentem.” Az egyszerű, többnyire tömondatok a riport, riportregény esztétikumának hordozói közé tartoznak. Összetetté, irodalmiassá válnak ezek a mondatok, mihelyt a szerző veszi át a szót: „Órák múltán ebbe a mindent feladó reménytelenségbe kürtől bele egy karcsú testű jacht. Partközelen siklik Lovrana felé, a víz fehéren pezseg utána.”

Az író jóváltából bonyolódik az időszerkezet is, anélkül azonban, hogy többletet hozna létre a jelentés- vagy értékstruktúra szintjén. A négy napos kényszerbőjt a cselekmény jelen ideje, egyúttal bőven elég arra, hogy a pékinas átgondolja vándorútjának mozzanatait. Az abbáziai szövegszakaszokban ezért többször is hangsúlyozott az emlékezés mint az időszerkezet második síkja. A harmadik sík a regény keletkezésének hetven évvel későbbi időpontja, amelynek alapján a szerző a történelmi felé hajlítottá volna művét. A legértékesebb részletek tehát az időrendben elmesélt életrajzi történetek maradnak, amelyekbe csak ritkán szöveződik szándékos korrajz. Valamennyiük a népmesék valóságkorrekciójára emlékeztető módon, szerencsésen zárul; megmenekül a hős a ferde hajlamú apákak közül, inasként a kémkedés feladata elől, később munkaszabamis tagként a vizsgálati fogságból, s végül Abbáziából, nyomorának színhelyéről is. Esemény- és önközpontúsága folytán a riport-alany keveset törődik a helyszínnel, a társadalmi háttér festegetésével. Elbeszélésének hangja a túlélés fölényéből ered, és abból az életbölcsestől, amely egyfelől induktív összegezeként azt sugallja, hogy „minden elrendeződik”, másfelől számontartja azért az egyes esetekből hasznosítható tapasztalatokat is. A történetbe simuló, szükséztől tanulságok közül itt is kivirítanak az író bőbeszédű, felszínes reflexiói, akárcsak a magánélet kereteiből a hitelesítés kulisszateremtő eszközei. Mert a szerző nemcsak riport-alanyának hangját nem tudja észrevehetetlenül utánozni, hanem beavatkozásaival, verifikáló gesztusaival tönkreteszi az események, emlékek természetes hitelét is. Pontosan megnevez utcákat, szál-

lodákat, kirakati újságokat, dátumokat, abbáziai leírásai is a pillanatnyi látvány benyomását keltik, noha az elbeszélte anyag 1909–12-ből való.

Mindez viszont azt bizonyítja, hogy jól látja a riport felhasználásának lehetőségeit, csak egyikhez sincs elég ereje. Közreadhatta volna az anyagot eredeti formájában (legfeljebb annyi módosítással, hogy befejezi a félbehagyott történeteket, pl. Žilinsky Betkáét), s lett volna a szövegből a népi önéletírásnak egy szép darabja; kidolgozottabb korrajzal, a tulajdonneveken túlmenő kortörténeti vonatkozásokkal írtatott volna történelmi regényt; a történetek poénra hegyezettségéből következően alkothatott volna anekdota-, novellafüzért. Bármit, ami túlságos volt volna művét a torzó történelmiség és a hitelét vesztett önéletrajz korlátján.

FEHÉR Katalin

MINDENNYELŐ FABULA

Mirko Kovač: *Nebeski zaručnici*. BIGZ, 1987

A modern próza írói a látszatfeltetés és a megtévesztés mesterei. A maga módján mindegyikük elsősorban annak érzi szükségét, hogy minél kategorikusabban tudassa az olvasóval: nem valamiféle művészi alkotással van dolga, hanem pl. jegyzőkönyvvel, krónikával, életrajzzal, szótárral, naplóval stb. A műalkotás vállalása alóli kibúvás nem az olcsó hatásvadászat kedvéért uralkodott el. Mélységes gyökerei a valósághoz való immár vállalhatatlan, hamis viszonyulásformák tagadásában van. A tradicionális műfajoktól elidegenítő effektusok, a vegyes határműformák kitaszítják az olvasót kényelmes és elringató, beidegződött elvárásainak, patetikus áhítatának köréből, s bizonytalanságban, zavarban hagyják.

Mirko Kovač *Nebeski zaručnici* (Égi jegyesek) című, legújabb elbeszéléskötete a maga sajátosan szervezett és egységessége által felfokozott hatású világában szintén erőteljesen explicálja a modern prózaírói attitűdök különösségét. Elbeszélései műfajukat tekintve egyvelegeseek; egy íróember esszéisztikus vallomásaiként csendülnek fel: „Sokszor írtam már a halálról, de nem mint valami borzasztóról, sem mint a némaság helyéről, hanem inkább úgy, mint egy izgató tényről, amely arra ösztökél, hogy mindenre másképp tekintsek. Lehet, hogy Letbrigdenek van igaza, amikor azt mondja, hogy a halál az abszolút világosság állapota.” Ámde mindez csak egy disszonáns fogás a nyersanyagot megmunkáló irodalmi eljárások sorában. Ugyanis e próza nem helyezkedik az esszéisztikus vallomás síkjára, hanem tovább bonyolódik azzal, hogy az író szerepét felöltő elbeszélő egyes szám első személyben megszólalva főhősként vonul be az elbeszélések világába. E világ végül is para-

dox módon mimetikus alapanyagként szippantja föl a szerző szerepében megjelenő narrátort, a vele együtt feltűnő metanyelvi szegmumentumokat. Ezzel az ironikus fogással Mirko Kovač korántsem fosztja meg prózáját a valóságanyag bőségétől és fordulataitól. Ellenkezőleg. Az íroléttel, irodalommal, művészetekkel, filozófiával foglalkozó metaanyag ürügy lesz arra, hogy az elbeszélésbe élettörténetek, különös események, epizódok épüljenek be, mégpedig a szövegekben szintén hősként felbukkanó, az íróhoz sorsszerűen kötődő Olvasó által. Az elbeszélések alapképlete: az író beszélgetésbe keveredik egy (legtöbbször erőszakos, riasztó és kellemetlen) ismeretlennel, aki viszont őt ismeri, olvassa műveit. Az Olvasó elmeséli viszontagságos életét. Ezekben a mesékben rajzolódnak ki Mirko Kovač emlékezetes figurái: az Olvasó szerepében fellépő alakok az író-narrátor-főhős egyenrangú partnerei, sőt, dominálnak az elbeszélések világában, hisz elsősorban az ő egyéni sorsukról, konkrét történelmi helyzetükről, különös világnézetükről kapunk információkat. Mindannyian a lét peremére szorult remeték, kísérteties emberroncok, de valamiféle furcsa rögeszme vagy kudarc szenvedélyes rabjaiként felmagasztosulnak. Betegesen felfokozott, gazdag benső életet élnek. A szerelem, az irodalom, a filmművészet téves értelmezései emészti fel őket. A történelem sötét erői is összekuszálják e sorsvonalakat: az informbírós sztálini idők vagy az usztasák kora. Iszákosság, betegség, perverzió vezeti e hősöket az életből a halál felé. A beékelődő élettörténet képezi a hagyományos értelemben felfogott, tiszta fabulát. Az írói leleményesség magas fokáról tanúskodik, hogy a mozgalmas, eseményes anyag képes zökkenőmentesen összeilleszkedni a számára idegen szöveggel, a metanyelvvvel, amely tulajdonképp keretszituációként tűnik fel az elbeszélésekben. Ezt csakis az a szerepvállalás teszi lehetővé, hogy az elbeszélő mint író lép fel a történelem színpadára. Mivel az írói vallomás oly megtévesztően közvetlen és kötetlen nélküli, hangsúlyoznunk kell, hogy mindenképpen szerepjátszásról van szó, hisz műalkotás csakis megformált tartalomként nyerhet esztétikai érvényt. Ezért van csak bizonyos fokig igaza Novica Milićnek, amikor azt írja, hogy a modern prózai művekben a hős ellenében a narrátor, a szerző problematikussága kerül előtérbe, s hogy az autentikus értékek keresése nem az ábrázolt világban bontakozik ki, hanem mint az író egyéni alapproblémája, viszonyulásmódja a feldolgozandó mimetikus alapanyaghoz. Mirko Kovač elbeszéléseiben az jelent fordulatot, hogy a probléma hangsúlyozásán túl (idézetek, az éppen íródó műre vonatkozó megjegyzések, művészeti eszmefuttatások stb.) maga az író-narrátor csúszik át az ábrázolandó mimetikus anyagba (főhősként jár-kelel, olvasóitól leveleket, meghívókat kap, író—olvasó találkozókra megy stb.). A világban testet öltő hősként tükröződik ő is, önmaga elé is ugyanazt a tükröt tartja, mint a többi hős elé. Ezzel az írói fogással nyit Kovač egy széles sávot, amelyen nemcsak kiélezhetsi, hanem parodizálhatja is az írói léthelyzetet és műgondokat. Paradox helyzet alakul ki: az egy-

szerű, közvetlen, megmunkálatlan írói vallomás látszata mögött artizsitikum rejtőzik. Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a *metanyelv* és a *metaanyag* (az irodalomra és az íróra vonatkozó utalások) *fabulaként való kezelése* egy újszerű mozzanat Mirko Kovač prózájában.

E mozzanat következményei azonban ezzel nem merülnek ki.

A metaanyag lényegileg kötődik az előadott élettörténethez, az író-narrátor-főhős az Olvasóhoz. Az író ugyanis az Olvasóban a *hasonmását* fedezi föl. Együttlétük nyomasztó, misztikus fordulatoktól terhes. Az Olvasó az aktív fél, aki indítványozza a találkozást, a beszélgetést, ő az, aki ismeri a másikat, míg az író számára mindez egy ismeretlen zaklatásának tűnik. Ismétlődő motívum az Olvasó riasztó agresszivitása, veszélyérzetet kelő az íróban, aki attól fél, hogy az ismeretlen külön magával rántja önmérsztő tébolyába. Az Olvasó számára élethalálharcot jelent az íróval való találkozás, létének alapkérdéseivel szembesül beszélgetésük során. Mintegy a hasonmással való értekezés következményeként az Olvasó élete véget ér: megöli magát vagy betegség végez vele. Az író a halálhír megdöbben, annál is inkább, mert már felismerte sorsdöntő összekötöttségüket.

A *hasonmásmotívumot* nemcsak fabulaként, hanem explicit eszméi vonulatként is beépíti a szerző, mintegy értelmezi. Mirko Kovač a parodizálásig törekszik explicálni a szöveg világnézeti üzenetét. Az *Áttetsző test* című elbeszélésben pl. szinte az olvasó szájába rágja a történet jelentését és hasznát: „Egy önmagadról alkotott kép után nyomozol! De erről ennyit, az elbeszélés már összeállt, akaratom ellenére is. Ha sikerült és az Áttetsző test címet viseli, akkor az áttetszőség jelenségének van szentelve, és ez sokak számára hozzáférhetetlenné teszi... Az elbeszélés a képzelgés adaléka és a lelki embert a saját halál-elbeszélésének a megalkotására ösztönzi.” Az ilyen parodikus novellabefejezések után a kritikusként már igazán semmi dolga nincs... Az elbeszélések explicációiból össze lehet állítani az író ars poeticáját. Így derül ki, hogy a *hasonmásmotívum* nemcsak létbölcseleti kérdés, hanem alkotói is, amely az elbeszélések fabuláját alapvetően meghatározza: „Nem hiszek a csodákban és a titkos erőkből, mégis valamiféle *misztikus törvényszerűségekre* gondolok, valami *kettősségekre*, amely különböző formákban mutatkozik meg. Ám lehetséges, hogy mindezek az események természetesek és nem érintkeznek, csak épp egy picit hihetetlenek, s én magam csinálom belőlük történetet, magam kötődök valami másféle valóságformához.” Az alkotói módszernek és világképnek ugyanerre a sarkpontjára világít rá egy másik kijelentés is: „S most jöjjön az, amit irodalomnak vagy legalábbis különös eseménynek hívnánk, hacsak ez a kettő nincs közeli kapcsolatban.” Ebből az irodalomfelfogásból kiindulva válik érthetővé, miért kockáztatja meg Mirko Kovač azt, hogy az olcsó sztoriíró vádjával illessék: „Megkockáztatva, hogy olyan vélemények alakuljanak ki, miszerint annak az irodalomnak a hatása

alatt állok, melyet még mint olvasó sem értékelttem, áttérek az elbeszélésre.”

Ezzel e próza még egy sajátosságához jutottunk el: a szinte *dokumentumszerűen reális* hangütéshez („...visszatérünk a történethez, amely egy 1963-as találkozással kezdődik”), és az izgalmas elbeszélések *cselekményességéhez*. Ugyanerre a törekvés irányra hívja fel a figyelmet az író-narrátor főhőssé való előléptetése és a metanyelv cselekményes fabulaanyagba való átbillentése. Íme egy példa, hogyan történik ez utóbbi az ironia mellézköngéitől megemelve: „Abban az időben, amikor ezen az elbeszélésen dolgoztam, sok hiányosság aggasztott, különösen a megbízhatatlan befejezés, ám akkor segítségemre szaladt a véletlen, az elbeszélő védőszentje. Egy nap találkoztam a Tribün egykori műsorvezetőjével...”

Az a szabadság, amellyel Mirko Kovač az eredendő metaanyag és az eseményes fabulatív elemek tartományával manipulál, még egy tünetben regisztrálható. Ez pedig a „*történet a történetben*”, „szöveg a szövegben” jelensége, illetve továbbfejlesztése. Láttuk, hogyan alakul át az esszé- és vallomásíró főhőssé, hogyan lép be az elbeszélés világába, amelynek síkját, múltbéli történetek valósággrégei törik meg. Fontos észrevennünk, hogy a hősök e prózavilágban a különböző síkokból és síkokba ki-be lépkednek. Ezek a fordulatok e szövegek poénjaiként tűnnek fel: az elbeszélés végén a cselekmény részeként áll előttünk a korábban elmesélt élettörténet kulcsfigurája.

Mirko Kovač elbeszéléskötete a hasonmáselmélettel a kapcsolatkérés könyve. Kapcsolatteremtési kísérlet a halállal, a megvilágosodás pillanatával, a lét lényegével, önmagunkkal, másokkal, mások gondolataival, testével. A látszólag egymást kizáró jelenségek közt rejtőző kapcsolatok felismerése élet és halál, ébrenlét és álom, jó és rossz, anyagi és démoni, tiszta és piszkos egymásban élésének markánsan sajátos, különös ízü művészi felmutatása. E reális talajú, józan világban nyomatékos ellentétként domborodik ki a *valóság és a képzelet*, melynek összekuszálódott gyökereit tartva az író ismeretlen erők, életveszélyek közt hanyódvá, hidegrázásos lázba esve hőkölne vissza önnön megvilágosuló arcmásai elől: „Egész hosszú életemet az önnönmagamról szóló adatok gyűjtésével töltöttem.”

CSANYI Erzsébet

HÁNYÓDÓ DIÓHÉJAK

Két dióhéj. Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózaírók. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987

Milyen is legyen egy antológia? Milyen is lehet?... Úgy tetszik, szükségképpen és lényegéből adódóan „vegyes”, elvégre ez a dolga,

mert így is mondhatnánk. Azaz hát ilyen ez is, részben színvonala, de még inkább a benne foglalt írások jellege tekintetében. Mivel találunk benne a valóságot közvetlenül megmutató, realiztikus írásokat éppúgy, mint áttételes mondanivalót hordozó, allegorikus-parabolikus szövegeket, sőt szürrealista víziókat vagy éppen képzeletbeli országba telepítetter, antiutópisztikusan modellszerűt. Vagyis ahány ház, annyi szokás, ahány szerző, annyiféle törekvés, de hát ez így is van rendjén.

Más kérdés, hogy benne, lévén szó nyugat-európai és tengerentúli magyar prózaírók kötetéről, az együvé tartozás összefűző szálaikat akaratlanul is keresni kezdjük. Annak ellenére, hogy az egybegyűjtött prózaírókat „idegenbeszakadtságukon” túl, első pillantásra legalábbis, semmi sem kapcsolja össze. Kortársi kötelék, nemzedéki összetartozás sem, amint azt az alábbi, nem kevesebb, mint huszonnégy név melletti évszámok is tanúsíthatják: Szabó Zoltán (1912—1984), Szélpál Árpád (1897—1987), Hendi Péter (1943), Kabdebó Tamás (1943), Márton László (1943), Sárközi Mátyás (1937), Ferdinándy György (1935), Czigány Lóránt (1935), Domahidy András (1920), Gömöri György (1934), Major-Zala Lajos (1930), Karátson Endre (1933), András Sándor (1934), Thúry Lajos (1896), Cs. Szabó László (1905—1984), Tűz Tamás (1916), Csiky Ágnes Mária (1918), Vajay Szabolcs (1921), Sári Gál Imre (1923), Lökkös Antal (1930), Lehoczky Gergely (1930—1979), Nagy Pál (1934), Halász György (1935), Határ Győző (1914). A nevek többsége, öthattól eltekintve ismeretlen vagy alig ismert, ám közülük jó néhány nagyon is megismerni érdemesnek tetszik számunkra.

Talán még az „elszakadtság” életérzésétől is függetlenül, ami, ha meggondoljuk, ehhez az antológiához mégiscsak elégséges összetartó erőnek tűnik.

És amit talán „ötvenhatos életérzésnek” is mondhatnánk. Mivel a derékhatat érzhetően, egyben pedig érthetően is, ötvenhat élményével a hátuk mögött mindenképpen ők képviselik, azzal együtt, ami szükségképpen kapoccsá, sőt elszakíthatatlan kötelékké avatja ezt az elszakadtságot, nem utolsósorban az otthon maradtak ötvenhat-élményével való rokonsága következtében, szembetűnően mindig utóélettől, na és a mindinkább sápadni kezdő ideológiai előjelektől függetlenül is. Figyelembe véve, hogy az az 1956 októbere meghatározta életérzés, amelynek kicsapódásával nem egy e kötetben fellelhető írásban találkozhatunk, sokszor mintha alig különbözne attól, ami az otthon maradtak írásaiból sugárzik felénk. Annyira nem, hogy még eldönteni sem látszik könnyűnek: vajon az otthoniak vagy a kiszakadtak lereagáló alapállását minősítsük-e paradoxnak. Inkább csak látszólagosan persze, hiszen ami itt ellentmondónak látszik, abban végső fokon a történetek alapvető kényszerítő ereje tükröződik csak: vagyis hogy a történetek, ami a lényegre illeti, irodalmilag másképpen nem élhetők meg.

Mert akárhogy is nézzük is, mindenképpen meggondolkodtató, hogy az elbeszélőhősök egyharmada fejezi be itt földi pályafutását öngyilkossággal. Látszólag annak jegyében, hogy Ferdinándy György *Szarvasok* című írása szerint: „felszarvazott minket ez a vadnyugat”, ám egyúttal bonyolultabb alapképletre utalóan is. Mivel az alábbiakat is e szép, lírai novella egyik, történelmi epizód szerepe emléken túllépni nem tudó szereplőjének szájából halljuk: „... milyen hamar elmúlt az élet! Emlékszel? Micsoda karnevál volt! Micsoda forradalom!” Ámde ötvenhat „karneváljának” pontosabb diagnózisát sűríti magába András Sándor *Hazatérés* című elbeszéléséből az alábbi mondat töredék: „... azért fogalmaztuk meg azt a forradalmat minálunk otthon, hogy utána élhessünk vágyaink szerint, de drága, drága lány: nem olyan jó ez az én megfogalmazásom, mint ahogy az a nagy forradalom is félrefogalmazás volt.” Amit követően magától adódna a kérdés, ugyan melyik forradalomról nem mondható ez el valamennyire legalábbis, csak hát egy ilyen ismertető feladata mégiscsak a kötetben rejlő értékek számbavétele. Nem utolsósorban éppen András Sándor 1966-ban született elbeszélését illetően, mivel az, éppen teljessége miatt hősné, Kis Zoltán festőnek külső és belső világa feltárulása által válik több vonatkozásban is a kötet legreprezentatívabb írásává. Éppen mert a távolba szakadt és kibontakozni nem tudó fiatal festő „ötvenhatossága” szervesen kapcsolódik ahhoz a radikális-romantikus életérzéshez, ami olyanira jellemezte — alighanem égtájtól függetlenül is — az ötvenes, ám még inkább a hatvanas évek fiatalosságát. Leginkább abban tükröződve, amit az ötvenhatban szerepet vállaló és több állomás után Kali forniában kikötő Kis Zoltán mond tulajdon hányódásáról: „Uraim, talán meg kellene jegyeznem, hogy sorsom következetes, mert alighogy az Algériával hadakozó Franciaországból elmenekültem, az Egyesült Államok megkezdte a vietnami háborút, és ez még egy ok, amiért szívesen hagynám el a földet. Olyan országba nem mennék, amelyik efféle háborút folytat, békés országba pedig, ha van még ilyen, nem merek menni. Fogadok, megérkezésem után vagy megtámadják, vagy megtámad másokat.” Abban a meg nem írt levélben szólva ekképpen, amelyet holdutas-önjelöltként intéz fikcióként képzeletbeli illetékesekhez: „Hát uraim, kapjanak rajtam, hadd írjam alá a szerződést, hadd növezzek porerdőket, szedjek poravarban porgombákat, heverjek porágakról lógó porlevelek alatt ott fenn és benn a koponyámban.” És mert ez a szöveg képzeletében tovább fogalmazódva a későbbiek során is ott kísért benne, voltaképpen már az elbeszélés indításakor is Bach h-moll miséjének hangjai mellett kinyitott gázcsapot előlegezi végkifejletként. Érezhetően ugyanabból a hazavágyódásból, illetve világból való elvágyódásból fakadóan válva irodalommal, amilyenből Gömöri György mesterien felépített *Patetikus szimfóniája* is kibontakozik. Azzal a különbséggel, hogy itt a Kanadában tanítónősködő lengyel Eva és a favágótelepen dolgozó magyar siheder tragikus végű egymásra találása válik megszó-

laltatójává egyfajta közép-kelet-európai patetikus közérzetnek. Onmagán túlmutatva, elvetélt forradalmak, bukott szabadságharcok s más nemzeti tragédiák lerakódásait is éreztetően voltaképpen annak az „Édentől keletre” honos „pannon spleennek” adva hangot, ami végül is az „Éden” okozta csalódás következtében ölt heveny formát, s lesz a fiú, a kívülálló számára egyedül „pillanatnyi elmezavarral” magyarázható öngyilkosságának okozójává. Ám mintha ugyanez bukkanna fel Vajay Szabolcs *Spleen*jében is, még ha benne egy fantomszerelmének képzeletbeli barátjáról el nem küldött leveleket író, múlt századbeli angol arisztokrata nyitja is ki ugyancsak a gázcsapot montreaux-i szállodájában, mert itt a tér- és időbeli áthelyezés, ha másért nem, hát a két előbb említett írás visszfénye következtében, óhatatlanul nyomatékossító aláhúzás lesz. Ugyanez a vissza- és elvágódás bujkál azonban tragikus végkifejlet nélkül Csiky Ágnes Mária és Nagy Pál írásaiban is, illetve ölt szelídebben nosztalgikus formát Domahidy András cím-adónak megtett, hosszabb elbeszélésében, ez esetben egy hamvaiból hasztalanul újraélesztieni kívánt szerelem életképtelenségében jutva kifejezésre. Általánosabb emberi dimenziót és egyúttal elvontabb formát öltötten mutatkozva meg Karátson Endre *De Profundis* című kisregényében: ennek az írásnak képzeletbeli országban élő (ártatlanul?) elítéltje ugyanis az örület határára jutva ártatlanságát bizonyítandó levelet intéz az ország mindenható elnökéhez, olyan gondolatokat vetve fel, hogy „Elvégre nem mindegy, hogy az ember előbb azt hiszi, szabad, s utána, elpusztul, vagy éppen azért kell elpusztulnia, hogy halála árán szabad lehessen”, hogy azután kettejük személyiségének határait mintegy összerosmosva végül is ítélet szerinti (vagy mégis valóságos?) áldozatával azonosuljon. Amiért is úgy tetszik, e zavarossága ellenére is gondolatgazdag írás esetében az elindító életérzés egy sajátos, lényegre rákérdező, de választ szükségképpen nem találó intellektuális konstrukciónak válik táptalajává. Csak látszólag csíráztatva ki egészen mást, mint ami Sárközi Mátyás *The Age of Rock n'Roll*jából vagy Márton László és Határ Győző kavargó vízióiból felénk sugárzik. Akikkel szemben Szélpál Árpád önéletrajzi regényrészlete a másik végletet képviseli, s az emlékezés nyugalomával idéz meg egy rég letűnt világot, varázsosan, de a dokumentumok erejével is hatva. Úgyhogy a kötet kiemelkedő írásai közül valahogy éppen Cs. Szabó László elbeszélése, *A görög hajó* áll a leginkább társtalanul, sőt ebben a környezetben, kicsit talán idegennek is hat. Aligha értékbeli fogyatékoságai miatt, hanem mert ez a lenyűgöző légkörű, a szerző fölényes európaiságát tükröző és idősi-kokat váltó bizarr művésztragédia esik a legtávolabb mindattól, ami ennek az antológiának bizonyos kohéziós erőt kölcsönöz.

Nem tudni, mennyire a válogatók ízlését vagy éppen tendenciózus megközelítését is kifejezve, ám úgy tetszik, mégis szükségszerűen. És

mindenképpen a magyar irodalom egy messze sodródott részének megismeréséhez kínálva bizonyos lehetőséget. Alaposabb tájékozódásra is biztatva mindjárt.

VARGA Zoltán

S Z Í N H Á Z

HIMNUSZ

— Kérem szépen! Kérem... énrajtam nem kell segíteni... énrajtam nem szabad segíteni... én egy buta ember vagyok... Én nem értem, mi ebben a jó... az ilyen butákon nem érdemes segíteni... Kérem, könyörgök mindenkinek! Tessék énrólam kimondani: ez az asszony nem érdemli meg, hogy segítsenek rajta! Én egy gonosz ember vagyok... utálok mindenkit, utálok az egész világot! Magukat is utálok! Utálok! Utálok! Utálok! Kérem... valaki... valaki mondja ki: az ilyen buta, gonosz asszonyon nem szabad segíteni... Tilos neki segíteni... — ezek Aranka szavai Schwajda György *Himnusz* című egyfelvonásosában, amelyeket egy szenesláda tetejéről idéz mindenkinek, a darab szereplőihez és hozzánk, akik körülüljük a néhány négyzetméternyi dobogóra emelt konyhát, s tanúi vagyunk Aranka és férje, Józsi meg-megismétlődő, hajnali párbeszédének. Ebből a szinte tömondatokból kialakuló, összeálló beszélgetésből értesülünk Aranka és Józsi életéről azt követően, hogy hajnali négykor csörög a vekker, egészen addig, hogy néhány perccel éjfél előtt Józsi napi 12—14 órai munka után, hogy gyárba—kocsmába—maszekhoz—kocsmába távon végigjárta mindennapjai stációit, hazaérkezve felkelti családját, Arankát és a három gyereket, és közösen éneklik a himnusz.

Schwajda György merészen arra vállalkozik, ami nem kifejezetten drámai megoldásnak tekinthető, hogy jelenetek eljátszása, megjelenítése helyett ezekről csak tudósítsa a közönséget, elbeszéljen. Mivel azonban Aranka és Józsi álmosan, fáradtan elhangzó mondatai cselekvéértékűek, nyers drámává keményedik ez a felvonásnyi párbeszéd, amely olykor ugyan nevetésre készlet bennünket, de érezzük, hogy tragédia van készülőben. A groteszk tragikomikumban egyre inkább a tragikus felhangok erősödnek fel, mígnem bekövetkezik a *Tótékat* idéző befejezés: Józsi megfojtja Polgár nénit, így áll bosszút azért a segítség-

Schwajda György: Himnusz. Tájszínház. Rendező: Kovács Frigyes. Jelmez és díszlet: Gombás Pataki Éva. Zenei munkatárs: Hernyák György. Színészek: Faragó Edit, Venczel Valentin, Arcson Rafael, Búbos András és László Sándor.

sorozatért, amit épp ez a lakótárs indított el. Különös segítség az, amittől annyira kétségbeeshet valaki, mint — ahogy idézett panaszmonológja — Aranka.

Miért akarnak Arankaékon segíteni? Mert Józsi iszik, s minden éjfélkor felkelti a családját, hogy elénekeljék a himnusz, olykor — ha „ugat” — fültövön vágja Arankát, vagy a hajánál fogva vonszolja körbe-körbe, néha az udvarra állítja ki a feleségét és pici gyerekeit, s ott kell énekelniük, hogy aztán Józsi mindenkinek boldog új napot kívánjon. Különben nem rossz ember ez a Józsi, megbánó jámborsággal beszél a feleségével, s rendre Arankámnak szólítja. Kétségtelen, hogy Aranka segítségre szorul, de gyorsan kénytelen belátni, hogy a segítséssel együtt jár megalázásuk is. Feljelentik őket, pénzbüntetést szabnak ki rájuk, mivel ezt nem tudják kifizetni, a feljelentő ad kölcsönt, önzetlenül, takarékpénztári kamatra, a gyárbeli munkatársak rendet tenni, takarítani jönnek, de leisszák magukat, s kínozzák, gyötrik Arankát, a tévé dokumentumfilmeket forgat róluk, s a világ szégyeneként mutogatják őket, a hatóságok elveszik a gyerekeket, hogy állami gondozást kapjanak... S természetesen, hogy Józsi is egyre gyakrabban veri a feleségét. Nem csoda, ha Aranka mindenkit utál, ha tiltakozik a segítség ellen, s ha hálával tekint férjére, amikor Polgár nénin bosszút áll.

Sivár világ, amely attól lesz tragikus is, szánni való is, hogy az író fonákjára állítja az emberi együttérzést, a segítő szándékot. Így válik egyszerre ez is, Józsiék szívszorítóan proli élete, s az is, a többiek segítsége, elviselhetetlenné, borzasztóvá. Kár, hogy Schwajda nem csak két szereplővel, Józsival és Arankával játszatja el a történetet, hanem fellépteti a gyári munkatársakat és a hatóság képviselőjét — az ő szövegüket is elmondhatta volna a két főszereplő, úgy, ahogy minden mást elbeszélnek —, s ezzel megtörte a dráma ívét, közhelyszereplőkkel és -mondatokkal hígította fel a sűrű drámaiságot.

Színészileg is ez a három epizódszerep a legnehezebben megoldható, könnyen jópofáskodó anekdotázássá (Búbos András és László Sándor) vagy patetikusan üres felháborodássá (Arcson Rafael) silányul, nem színezi és — főleg — nem erősíti az Aranka meg Józsi groteszken szánalmas sorsáról formálódó képet.

A két főszerep igazi színészi feladat. A legnehezebb lehet benne az, hogy egyetlen percig sem szabad színészkedni. A mindennapiság hitelével kell élni a szerepbeli életet, viselni a gyűröttiséget, nehezen forgó nyelvvel beszélni, életuntságot árasztani. Ebben nemcsak a szituáció, hanem az író lecsupaszított, egymásutániságukban fájdalmas groteszkséget kifejező mondatai is kiválóan segítik a színészeket. Faragó Edit és Venczel Valentin olykor talán túlságosan is rábízzák magukat az író mondataira, hagyják, hogy a szöveg beszéljen a színész helyett, de ekkor sem süllyed a jó előadás színvonal alá a jelenetek szintje. Azt mondanám inkább, hogy kissé leül ilyenkor az előadás, alábbhagy az a belső feszültség, amelynek megteremtéséhez a szituáció és a szöveg

mellett a színészek belső töltete, a hiteles fizikai jelenlét mellett a vele azonos hitelességű és feszültségű lelki jelenlétre is szükség van. A Tájszínház néven alakult színházi vállalkozás első bemutatója azonban a két főszereplő jeleneteiben sohasem válik érdektelenné, mindvégig megmarad elfogadható, profi szinten. Faragó Edit, akire a két hasonló feladatból a kevésbé hálás rész jutott, merészen vállalja a fásultságot, a fáradtság szürke színeit, azt a belső zavartságot, amely elbizonytalanítja a nézőt, nem tudván hogy a színész szándéka szerint konfúz vagy készületlenség következtében. Aztán kiderül, Faragó Edit ilyen akar lenni, így ábrázolja Arankát. Venczel Valentin Józsiya egyszerre romlott és tehetetlen, gyermekien ártatlan és szerepjátszóan számító, ostoba és rafinált. Példás összjátékkal teremtenek egy emberien igaz, művészig majdnem hibátlan előadást, amelyet rendezőként Kovács Fri-gyes segített közönség elé.

Jó, fontos kezdeményezésre mutat a Tájszínház megalakulása és első, jól megválasztott bemutatója, amely majd akkor kerül igazi helyére, ha szembesül azzal a közönséggel, amely számára készült — a vajdasági falvak és kisvárosok elhanyagolt közönségével.

GEROLD László

TELEVÍZIO

AZ ÁTALAKULÓ PUSZTÁRÓL — TOVÁBBRA IS FELEMÁSAN

A jugoszláviai magyar irodalom máig megvalósulatlan, nagy témája a puszta és a falu átalakulásának művészi ábrázolása. Kísérletek voltak ugyan, sőt ha jól meggondoljuk, számtalan szociográfiai jellegű munka, vers, elbeszélés és regény igyekezett hiteles képet adni a falu népének életéről, az átalakulásról, a történelmi sorsfordulókról, ennek ellenére máig sem sikerült az ún. „vajdasági valóságot” írői eszközökkel és módszerekkel maradéktalanul ábrázolni.

Herceg János 1951-ben szociográfiai jellegű krónikában elevenen mutatja be az egykori nagybirtok szocialista átalakulását, de ugyanennek

Herceg János: *Szikkadó földeken*. Rendező: Vicsek Károly. Televízióra alkalmazta: Saffer Pál. Dramaturg: Molina Udovički. Operatőr: Apró Zoltán. Főbb szerepekben: Bicskei István (Csonka Miklós), Rövid Eleonóra (Aranka), Enver Petrovci (Dušan), Ljiljana Blagojević (Milka), Eugen Werber (dr. Kamocsai), Pataki László (gróf), Venczel Valentin (Branko), továbbá Ferenczi Jenő, Czehe Gusztáv, Horváth József, Fejes György, Ladik Katalin, Karna Margit, László Sándor, Faragó Edit, R. Várady Hajnalka, Medve Sándor, Szántó Hajnalka, Páthy Máttyás, Sánta Puszta Lajos. Belgrádi Televízió, 1987. XI. 9.

a témának a regényesített változata már csak irodalomtörténetileg számon tartott szöveg. Azoknak a kísérleteknek a sorába tartozik, amelyeknek gyökerei az egykori *Kalangyába*, a régi *Híd*ba és a *Szervezett Munkás*ba nyúlnak, ahol Cziráky, Kristály és Kisbéry, majd Laták, még később Thurzó és Gál László próbálkozott a vajdasági helyzetjelentés írói megfogalmazásával. Valamennyiük kísérlete felemás: sorra megrekedtek a külsőségek ábrázolásában, életképek, hőseik gondolkodásmódját, erkölcsiségét, világukat mozgó erőket nem sikerült a valóságteremtés művészi szintjére hozniuk. Még Herceg Jánosnak sem, aki (Németh Istvánnal együtt) sok apróbb értékes írói megfigyelést adott már a vajdasági faluról. Nem véletlenül nevezte Szeli István Herceg János *Szikkadó földeken* című művét — amelynek alapján most Vicsek Károly készített tévéfilmet — regénykísérletnek, amely „nem vállalkozhatott a nagy korszakos átalakulás regényigényű bemutatására”, mert nem mozgósította azokat az esztétikai erőket, amelyek a műalkotás esetében nélkülözhetetlenek. Herceg regényében is felismerhetők azok az elemek, amelyek elegendő „anyagot” szolgáltatnak a rendező számára, Vicsek Károly azonban úgy nyilatkozott, hogy a regénnyel ellentétben ő nem Csonka Miklóst, az irányításra alkalmatlan gépészt akarja megtenni a tévéfilm főszereplőjévé, hanem a kastélyt, tehát a grófi örökséget. Az érdekelte, mit kezdenek ezzel a történelem adta hozománnyal az egykori birtok cselédei, zsellérei és parasztjai.

A filmben ennek a szándéknak csak halvány nyomát látjuk. A rendező szinte fejezetről fejezetre lapozza a regényt, mazsolálgat benne, egyszóval fényképezi a laza szerkezetű irodalmi művet, amelyben a kastély csak kulíssza Csonka Miklós gyors bukásának bemutatásához. A rendezői többlet csak a keretbe foglalásnak alárendelt expozíció. E jelenet funkcionális szerepet kap azzal, hogy előrevetíti a főhős sorsát, de megvalósulásában a mesterkéeltség jegyeit viseli magán. Aligha képzelhető el ugyanis, hogy a bőrt menteni igyekvő grófnak kedve és ideje lett volna távozása előtt még egyszer lassan végigsétálni a kastély valamennyi termén, meg-megállva a régi emlékeket idéző egy-egy bútordarab, fénykép vagy éppen vadásztrófea láttán. Ennek a bevezetőnek azonban van egy nagyon szép és hitelesnek tűnő jelenete, az, amikor a gróf a vadászteremben csupán egy kézlegyintéssel jelzi: oda minde nem! Ezek után azt reméltük, ilyen hatásos, mindig a lényegre kifejező képsorok és mozdulatok szólnak majd a többiekéről is. Annál inkább, mert Vicsek Károly járatos ebben a világban. Máig elevenen él bennünk *Kubikosok* című kisfilmje, játékfilmje, a *Parlag* és a *Fajentyák ideje* című tévéfilmje, amelyekben kiteljesedik az ábrázolt világ, súlya van a szónak, hitele a képnek.

A *Szikkadó földeken* televízió változata viszont többnyire nem sokat mondó képsorok egymásutánja, amelyben nemigen érezzük a régi

és új találkozását, a tegnapi és mai életforma egymásnak feszülését. Pedig ebben látjuk a téma mai feldolgozásának értelmét, ezzel mondhatott volna számunkra újat, továbbgondolásra készített. De a rendező is felveszi a regényíró szemlélődő pózát, és riportszerűen tudósít, ahelyett, hogy a történelem fölszabadította erőik eleven rugódzásaiból építkezne. Egy gyáva, cselekvésre képtelen ember vergődését látjuk csupán, megfutamodásra inkább az utókor véleményének s nem a valós helyzetből következőnek tekinthető. Helyének átengedése a harcokból éppen hazatérő bátrabb és merészebb Pelle Gyurinak (egyébként egykori inasának) pedig a negyvenes-ötvenes években oly divatos irodalmi optimizmus közhelyeit eleveníti föl.

Milyenek is ezek az emberek, milyen is ez a világ? Herceg regényének negyedik fejezetében olvashatjuk: „Kínlódással, gonddal, küszködéssel teli világ, de ők azért megszokottan élnek benne. Hiszen ha lett volna erejük, akkor régen se maradtak volna itt a pusztán. Elmentek volna faluba vagy városba, más munkát, más szolgálatot vállaltak volna, ahol talán több volt a kockázat, de a kilátás is nagyobb volt a boldoguláshoz. Ezek itt csak tengődnek keservesen, de azért biztonságban érezték magukat. Most megszűnt a biztonságérzetük. Megrémültek a változástól, nem hittek benne, hogy az ő javukat szolgálja majd. Bizony, a szegény emberben ott él a gyanakvás holta napjáig.”

A tévéfilm legfőbb fogyatéka, hogy a fenti idézet sugallta bizonytalanság és az óhajtott „szebb jövő” közötti út csupa sztereotípiákkal van kitéglázva, alig akad jelenet, amelyet az ember föl tudna idézni, amelynek érezné valóságfedezetét. Vicsek ezúttal nem szegődik társ-szerzővé, nem mozgatója és lelke a filmnek, csupán fényképezője.

Ha egy filmben, mint amilyen a *Szikkadó földeken* is, nem differenciáltak a szerepek, akkor az fokozott kollektív játékot követel. Vicsek filmjében viszont nagyon kétes értékű a kollektív teljesítményszint. Tömegként úgy, ahogy elfogadhatók a színészek, de megszólalásukban legtöbbször bántóan természetellenesek, mesterkéltek voltak. Bicskei István Csonka Miklósként a csupán írni tudása révén a gróf „örökébe” lépő, a feladattal megbirkózni nem tudó intéző szerepében mindvégig színtelen. Hasonló szerepkörökben más alkalmakkor meggyőzőbb, hitelesebb volt. Rövid Eleonóra nyelven, sőt néha kacérkodó feleségnek még elfogadható, de bántóak fölöslegesen hirtelenkedő, gyors mozdulatai, mert ezzel mesterkéltté teszi szerepformálását. Liljana Blagojević inkább városi tanítónő benyomását keltette, mintsem tanyai paraszt-asszonyét. Enver Petrovcinál volt legkevésbé érezhető, hogy szerepet játszik, lendületesen, kellően hozta a paraszt számító rafináltságát. Nem úgy mint Czehe Gusztáv vagy Santa Pusztai Lajos. Külön játéksíllust csak Eugen Werber ügyvédje és Fejes György tisztviselője követelt, mindketten rutinos kifinomultsággal oldották meg feladatukat. Venczel

Valentin Branko városelnök szerepében a biztosabb szereptolmácsolók közé tartozott.

A *Szikkadó földeken*, sajnos, nem nagy nyeresége a még nagyon fiatal, éppen tizedik évében levő jugoszláviai magyar tévéfilmgyártásnak.

BORDÁS Győző

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

BARÁTH FERENC PLAKÁTMŰVÉSZETE

„Baráth Ferenc született konstruktivista: tíz éve ismerem, de kócosan még sohasem láttam. Hajában a választék mindig nyílegyenes, mint a léglökéses gépek csíkjai az égen. Zsebében mindig ott hordja a függő-ónt, hogy mindig pontosan tudja, mikor van vízszintes és mikor függőleges helyzetben. Nadrágján a vasalást libellával szokta ellenőrizni. Arca is szabályos síkokból áll, két téglalap, egy négyzet meg egy-két kisebb háromszög...”

DOMONKOS István

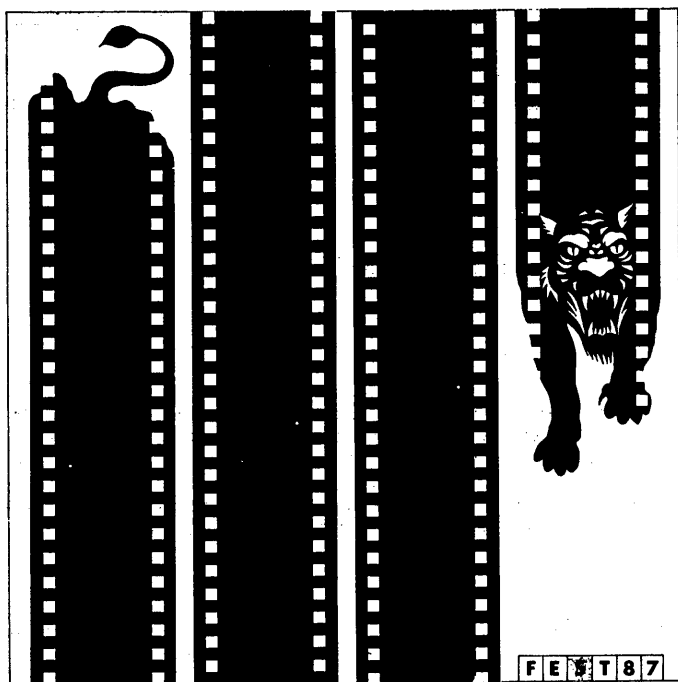
Kassák írja, hogy a jó plakát mint tiszta művészi produktum is fenntartás nélkül élvezhető és értelmezhető, illetve értékelhető, akár csak egy tájkép vagy portré.

Baráth plakátjai jók. Tőle tanultuk meg, mi a jó plakát. Olykor úgy tűnik, minden erőfeszítése éppen erre irányul: nem véteni a jó plakát kritériumai ellen, egyszerű, tiszta szerkezetű, szolid munkát készíteni. És hogy aztán minden második plakátja eseményre lesz, a műfaj maximumát érinti, az számára mintha nem is lenne lényeges.

Baráth plakátjai paradox módon tényleg tájképként szemlélhetők, a tájkép nyugalmát, csöndjét sugallják. Szinte semmit sem használ a modern reklám kelléktárából, fogásaiból. Az effektust ellengesztással: csönddel, nagy, tiszta, komor felületekkel éri el. Az utcák és kulturális rendezvényeink káoszában, zsivajában tömondattai, néma spektakulumai a szó szoros értelmében mellbe vágják bennünket.

Baráth plakátjai valójában grafikaértékűek. Grafikák. A szlovén modern grafika hőskorával tartanak rokonságot. És Benes korai linómet-szeteivel, szitanyomataival. Éppen csak fel kellene számolni, kézjeggyel ellátni őket. Szinte földre gyökerezik a lábunk, ha a hirdetőoszlop műrostos papirosai között Baráth-plakátot pillantunk meg. Hogyan keveredett eredeti grafika ide, kérdezzük. És teljesen váratlanul a minőségéről tudunk meg valami lényegeset.

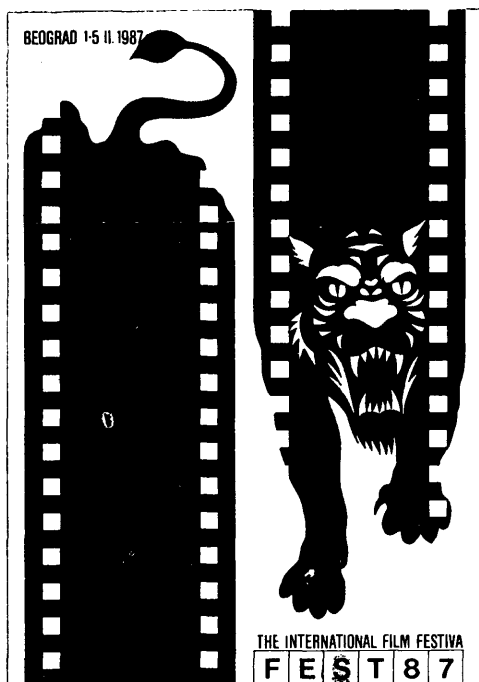
A Németh P. István és Harag György nevével fémjelzett Újvidéki Színház ideális kis laboratóriumnak bizonyult Baráth számára, bőven

Baráth Ferenc plakátterve

volt ideje, nyugalma kialakítani jellegzetes díszplakátmodelljét. Mindig csodáltam, hogyan tud a színház bemutató előtti zűrzavarából ilyen egyszerű, világos és határozott grafikai tömondatokat leszűrni, hisz akkor még se a rendező, se a színész nem látja az egészet; se a rendező, se a színész nem bizonyos a sikerben, nem biztos abban, hogy összeáll a darab. Megjelenik a próbák elmaradhatatlan fotográfusával (Dormánnal). Újraöltöztetik, átsminkelik a színészeket, élőképeket rendeznek látszólag teljesen függetlenül a darabtól, legtöbbször valamelyik klasszikus festmény alapján...

Egyik korai műve *A kör négyyszögesítése*. Ez a cím egész plakátművészi eljárására, módszerére érvényes. Ő valóban négyyszögesíti a kört, körre varázsolja a négyyszöget, csillaggá a szívet, szívvé a szürös csillagot. Baráth úgy tudja négyyszögesíteni e kellékeket, jeleket, hogy érezzük, mindent tud, amit a geometrikus, absztrakt művészek tudnak, de azt is, amit a szív művészei. Emlékszem, a 79-es években együtt zsűriztem Richterrel az ismert építésszel és grafikussal; szinte szó nélkül ítélte az első díjat *A kör négyyszögesítésének*, pedig hát ha valaki, akkor ő tényleg mindent tudott a négyyszögesítés problémáiról, titkáról...

Baráth Ferenc plakátterve

Jól figyelte meg Baráth eljárásának lényegét egyik kritikusa: „Baráth plakátjainak egyik legnagyobb érdeme, hogy sikerült lefojtania a képi stilizációt és a metaforát... Baráth — úgy tűnik — megtalálta (...) a szerencsés aranyközepet...” (Szombathy) Amikor minden így kiegyensúlyozódik, letisztul, lakonikussá lesz, egyszer csak izzani kezd plakátjain — épp az aranyközépen! — egy vörös csík. Akár valami húr. Akár valami lézersugár, ami mindent kettészeli. Vízjegye-védjegye ez Baráth művészetének. De még valami más is. Csáth Géza novelláiban kezd izzani így, ilyen váratlanul egy hasonló vörös csík. Akár valami sikoly. Metafizikus, néma sikoly.

Gerold László írja: „Egy madár — csíz? — kapaszkodik egy láthatatlan valamibe, karmait görcsösen kiereszti, szárnya legyezőként szétnyitva. Egyensúlyoz? Egy helyben röpül? Lebeg? Menekül? Nem tudni, azt sem, hogy sikerül-e neki. A képről hiányzik a folytatás... De a plakát közepén vízszintesen végigfut egy (vérvörös?) vonal, amely kettészeli a kapaszkodó (lebegő? egy helyben egyensúlyozó?) madarat, s így folytatás, a következő sztripkocka nélkül is kiderül: nem sikerül.

Nem sikerülhet. Erről szól a nőgyűlölő Strindberg kegyetlen egyfelvornásosa, a *Júlia kisasszony* amelynek bemutatójára Baráth Ferenc „madaras” plakátja készült. A próbálkozásról, a kettészelt életről s a vékony csíkot metsző borotvaéletről, amely mindent tönkretett Júlia életében.” Semmiképpen sem kevesebb zsenialitással leképezett jelenet, telitalálat *A buszmegálló*, amelyen ugyanez a lézersugár hasít végig. Az ember, a lét láthatatlan és mégis valós korlátja, rátámaszkodhat, megragadhatja, akár egy égő huzalt, tüzes drótkötelet, de át nem lépheti. Csak átbukhat rajta, át a semmibe, a pokolba. A pokol (vagy a mennyország) izzó rése ez a csík Csáthnál is...

Három darabomhoz készített Baráth plakátot (*Végeladás, Bayer-aszpirin, Briliáns*), így volt alkalmam közelről megfigyelni ezt a zseniális leképezési eljárást. Ladik Kati kinyújtott nyelvére aszpirint helyezek, mondta Baráth. Vázlatot festett, Jancsónak, a rendezőnek tetszett. Dormán munkához látott. Lefényképezte Katit. Mondta, nyújtsa ki a nyelvét. Kati kinyújtotta. Rövid, mondta Dormán. A rajzon sokkal hosszabb. Végül muszáj volt kívágni Kati nyelvét. Kivágni az énekes nyelvét — tövében! És egy másik, idegen hosszú nyelvet applikálni, dugni Kati szájába... Akkor döbbsentem csak rá, mennyi munkára, manipulációra van szükség ahhoz, hogy Baráth egyszerű, tiszta jelenetei, képei, jelei abszolúttá váljanak.

Utoljára a Tóték plakátjának készülését követtem. Muskátlis ablakot kell keresni, kis függönnyel — adta ki a parancsot Baráth. És akkor következett a zseniális fordulat: egy hosszú farkú vadállatot ültetett, applikált az ablakba, háttal, csak hosszú, csíkos farkát lógatva ki felénk. Elállt a lélegzetem a pontos, adekvát tömörítés, értelmezés látán. Annál is inkább, mivel ez a plakát nemcsak a Tóték értelmezése, hanem az egész színház metaforája is, azé a színházé, amelyről az ifjú Lukács beszélt: amelynek isten az egyetlen nézője...

Még egy korai plakátját szeretném kiemelni, a *Pozorišno dvorištét*. Baráth ezen a plakátján felszántja Újvidék központját, a városháza előtti, a Meštrović-szobor körüli teret, úgy, ahogyan azt a népdal mondja:

„Felszántom a császár udvarát...”

Befejezésül még csak egy megjegyzéssel szeretnék élni: amennyire örülök Baráth plakátművészete nagy sikerének, annyira meglepő is számomra az, hogy ezek a plakátok minden tolakodó külsőség, irányzatokhoz, szektákhoz tartozás nélkül, csupán csak sötét csöndjükkal, minőségükkel bekerülhettek a világ legjobb plakátjait bemutató párizsi, New York-i és tokiói válogatásokba.

AZ ELRUGASZKODÁS PILLANATA

Nemzetközi grafikai biennále, Ljubljana

Elképzelhető, hogy a művészet jelenlegi pillanata nem kedvez a műfaji biennáléknak? Mielőtt magam is végignézhettem volna az idei Ljubljana-i grafikai biennálét, előzetesként igen eltérő véleményeket hallottam. A vélemények túlnyomó része pedig akörül oszlott meg, hogy mennyire rossz ez a kiállítás. Némi töprengés után az azonban nyilvánvalóvá válik, hogy ez a kiállítás igenis bemutatja azt (és csak azt mutathatja be), amit a műfaj jelen pillanatban kínál. Hogy ez milyen színvonalú, s mennyire heterogén, az más kérdés, s erről nem a rendezők tehetnek. Az utóbbi időben egyesek előszeretettel temetik a grafikát mint megújulásra képtelen műfajt. Hogy ez mennyire nincs így, arra is találunk példát. A nagymértékű változás köztudomásúan a festészetben következett be, s most legfeljebb az lehet a kérdés, ezt a megújulást a grafika hogyan tudta technikailag és szemléletben követni. Nos, csatlakozott az, aki zajos, meghökkentő, megbotránkoztató újdonságoként ment Ljubljana-ba. Egyébként is erősen vitatható, hogy vajon a nyolcvanas évek végének képzőművészetében kell-e még egyáltalán ilyesmi után kutatni, pontosabban ezt előtérbe helyezni. Hiszen a művészetnek a hetvenes évek végén hirtelen felszökött „lázát” képtelenség egy évtizednél is tovább azon a magas hőmérsékleten tartani, annál is inkább, mert ez akár a „beteg” életébe is kerülhet. A lázas állapot mesterséges fenntartása helyett vajon nem az elmúlt évtized ellentmondásokban is rendkívül gazdag tapasztalatainak letisztulása, rendszerezési törekvése, illetve az ide vezető szándék megléte jelenti-e inkább az előrelépést? Úgy tűnt, a biennále erre ad igenlő választ. A hetvenes és a nyolcvanas évek minden jelentős képzőművészeti irányzatának megfelelőjét megtalálhattuk még, de például a festészetben még itt-ott dívó hullám már nem volt uralkodó, csak egy, és nem is a legszámottevőbb kifejezési forma a sok közül. Alapjában véve jónak tekinthető ez a kiállítás azért is, mert a rendezők igen nyitottan viszonyultak a grafika sajátos, értéket teremtő forrásaihoz, „új embereket” kerestek és találtak (meglepően sok a fiatal alkotó), valamint vele párhuzamosan a grafika műfajában kiemelkedőt alkotó „ismert és elismert” művészeket is megnyerték, akik kiállítási részvételükkel emelték a tárlat rangját, ezzel mércét és mértéket teremtve a fiatalabb alkotók, ötletes rendezést és elfogdható minőségű anyagot biztosítva a látogatók számára.

Egy ilyen méretű és jellegű kiállítástól alighanem felelőtlenség lenne egységes szemléletet vagy stílust számon kérni. Ha az egészét akarjuk jellemezni, amely egyébként is hálátlan, mi több kilátástalan feladat, akkor elsősorban egyfajta stíluspluralizmust, avantgárd utáni állapotot említhetünk. A nemzeti szelekciótól függően alapjában véve átfogó képet nyújt a biennále, s szubjektív megítélés vagy inkább ízlés

Kimiko Kojima (Japán): Őszi hold

dolga, hogy ki mit emel ki, mi marad meg, s mi az, ami kihullik a látogató emlékezetéből, amint kilép a galériából.

A japán anyag ezúttal is vezeti a mezőnyt (a biennáléval egy időben tart nyitva a két évvel ezelőtti díjasok, közöttük a most is szereplő Sonoyama Harumi önálló kiállítása). Nagyfokú szakmai igényesség, pontos kidolgozás jellemzi úgyszólván a teljes kollekciót. A japán grafikusok sokszor mellékesnek, jelentéktelennek tűnő dolgokat mutatnak be (Susumu Endo, Takashi Ikezawa, Akira Murakami), villanykörtét, ágról aláhulló vízcsepp, a fa lombjának falra vetülő árnyékát, festékkel lecsorgatott konzervdobozt, becsomagolt üveglapot —, ám mindezt akkora műgonddal teszik, hogy az már-már a mítoszteremtéssel azonos. Aki tud olvasni a köznapi tárgyakkól, anyagokból és színekből, s akit vonz ezek titokzatossága, azzal kommunikálnak ezek a munkák, melyek természetesen nemcsak a technikai sokoldalúság, a mindent kipróbálni akarás igényéből és meglétéből születtek, hanem sokkal inkább a gondolati igényességből, a lényeg megidézésére irányuló törekvésből. A rendkívül finom felületek jellemzik az absztrakció jegyében alkotó japán grafikusokat is. A különböző esztétikai minőségeket hordozó foltok és a vonalban rejlő lehetőségek együttes kihasználása ezeknek a grafikáknak a legfőbb ismérve (Ariga Shinobu, Miyoshi Koji, Morimoto, Junichi, Sawada Yuishi, Shibatako Kozo). Mások amorfi, pontosan nem meghatározható részletekből építik az egészet, hogy azután egy-egy apró motívummal vagy akár magával a kompozícióval konkretizálják mondanivalójukat (Tetsuo Noda, Koichi Kanno, Taika Kinoshita).

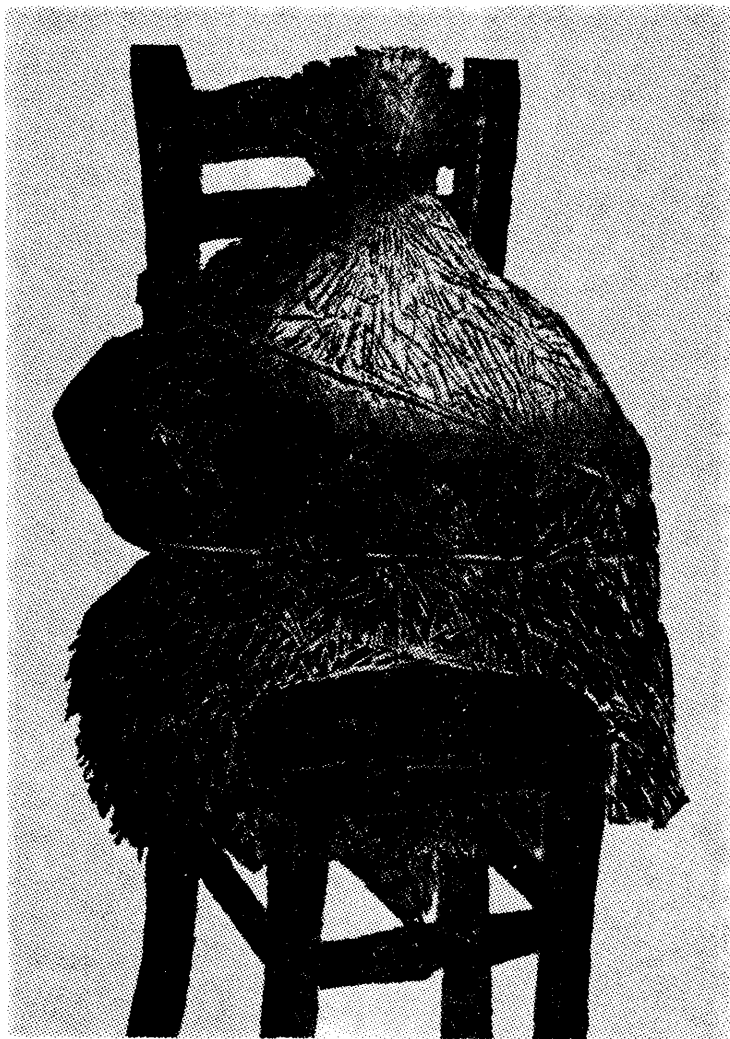
A kortárs kínai grafika még mindig elsősorban az évszázados hagyományokból építkezik. Olyan jelképekkel, sajátos motívumvilággal fejezi

ki gondolatait, amely egyszerre tud elvont és konkrét, bizakodó és peszsimista lenni. Sajátos nemzeti hangulatuk van ezeknek a grafikáknak, ugyanakkor nemzetközi értéket is képviselnek, s mindenképpen a kortárs grafika gazdagodását jelentik.

A műfaj tökéletes ismeretével, a kifinomult formaérzéssel és a vele párosuló, elmélyült gondolatisággal tűnik ki az olasz válogatás, amely éppen a hetvenes-nyolcvanas évek festészetének eredményeit szuverén művészetükbe integráló alkotók egész sorát mutatja be (Angelo Casciello, Fabio Pradarelli, Mario Dall' Aglio, Luigi Pagano). Elsősorban fiatal művészekről lévén szó, elképzelhető, hogy a grafika gyökeres megújulása a közeljövőben innen fog kiindulni, legalábbis ezek a bizalmat ébresztő, szokatlan kezdeményezések, szokatlan, új és eredeti kifejezőeszközök erre (is) engednek következtetni.

Mindenképpen ki kell emelni a belga, a holland, a francia, a norvég és a svéd válogatást. Érdekes, hogy ezek a művészek alapjában véve azonos vagy legalábbis nagyon hasonló módon szemlélik a világot. Mégpedig azt a világot, amelyben az egészel szemben egyre nagyobb szerep jut a részleteknek, a kifakadások helyett a csendes monológoknak, a felkiáltások helyett a tömondatos kijelentéseknek. Tömörségüknél fogva rendkívül erőteljes alkotások ezek (Anne Dykmans, Claude Sinte, Sylvie Germian, Jean Messagier, Jack Prins, An Willemen, Alf Ertland, Egil Roed, Börje Almquist, Mats Lindberg, Stefan Sjöberg, Lena Petterson). Noha a körülmények folytán s egyéni adottságokból adódóan természetesen eltérően dolgozták fel, élték meg a világot, formavilágukban, szellemiségükben az az eredendően közös vonás, hogy úgy analizálnak, hogy közben azt sem tagadják, hogy éreznek. Csöndes hangú, meditatív alkotások ezek, a művészek mintegy a maguk számára tudatosítják a világ összefüggéseit. Mondtuk, elemeznek és éreznek egyszerre, s ennek a kettősségnek az eredménye a munkáikban megnyilvánuló derű, olykor groteszkbe hajló humor vagy éppen a tragikum.

Figyelemre méltó, noha erősen megosztott az angol szelekció. Az új festészet kelléktárából és érzésvilágából merítő alkotók (Joé Tilsón, Maichael Rothenstein, Susan Porteous, Paul Norton, Michael Martin) munkáin az expresszionizmusra jellemző felfokozottság uralkodik. Megkísérlik egyszerre láttatni az ábrázoltak külső formáját és a mögöttük felsejlő belső tartalmakat. Grafikáikat erősen expresszív, néha szürrealisztikus látásmód jellemzi, olykor groteszk felhanggal. Hogy az egymást merőben keresztező művészi törekvések divatját éljük, annak ékes bizonyítéka az angol válogatás másík, Susan Jameson, William Kidner, Mark Millmore, Angela Newberry, Andrew Price és Francis St. Claire Miller képviselte vonulata, amely a technikai bravúrok révén tűnik ki. Magas fokú szakmai tudással átitatott racionalizmusuk azonban nem torkollik öncélú művészetbe, mert formaalakításuk, komponálásmódjuk az egyszeri helyzeteken túli, általános érvényű mementóvá emeli a témát.

Adriana Maraž (Jugoszlávia): Ki kicsoda?

A fenti csoportosítás nem alkalmazható az amerikai szelekcióra, mert ott ahány alkotó, annyiféle törekvés figyelhető meg. Az individualizálódó, esetenként identitászavarral küzdő korszak, amelyben az egyén számára adott azonosulási lehetőségek is igen nehezen körvonalazhatók, talán az ő műveikben tükröződik leginkább. A legszélsőségesebb megol-

dások formájában a minimal arttól tanultak, a popos motívumok, a neo-és absztrakt expresszionizmus eszköztárának összetevői, tüskés, bozontos gesztusokra és grafikus hatásokra építő alkotások egyaránt megtalálhatók. Jeleképességük is felfogható hát a zsúri döntése, mely szerint a biennále nagydíját is amerikai művész, Dan Allison kapja, másfelől az is sejthető, hogy a kiadott díjak nem mindig tükrözik a minőséget.

Végül szóljunk a hazai mezőnyről, amely a közepesnél jobb, egyenletes színvonalú munkákból tevődött össze. Megnyugtató, hogy a legaktívabb és leggyakrabban szereplő középgeneráció, Safet Zec, Branko Miljuš, Joše Ciuha, Hysni Krasniqi, Emir Dragulj mellett olyan ígéretes, fiatal grafikusok is jelentkeztek, mint Boge Dimovszki, Marija Ilić, Dimce Nikola vagy éppen Klavdij Tutta, az előző biennále egyik díjazottja, akik itt prezentált alkotásaik színvonalát és tematikáját tekintve egyaránt megállják helyüket a kiállítás anyagában.

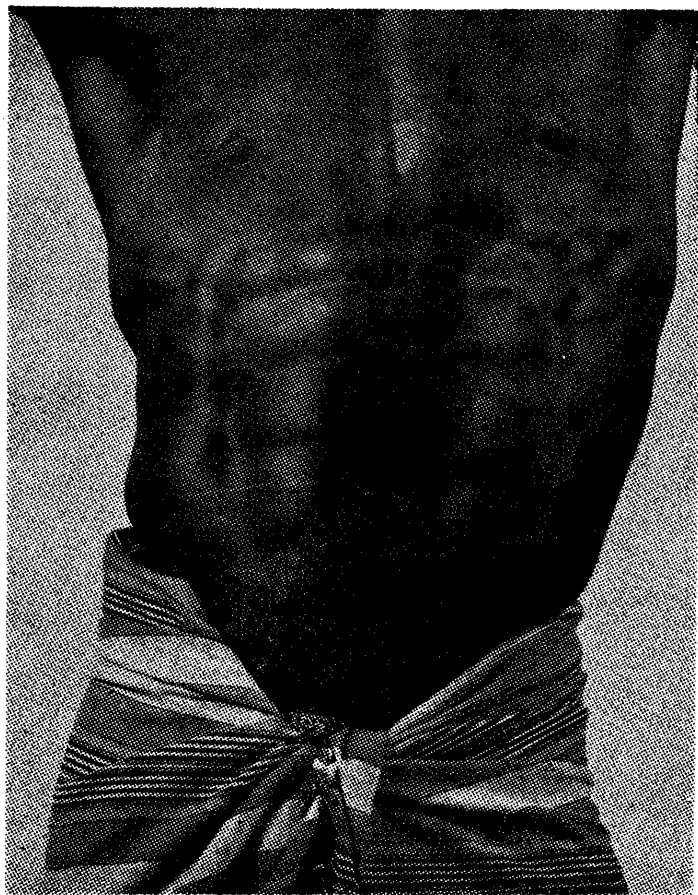
Összegezőképpen mit is mondhatnánk? Elképesztő tarkaságában is vonzó és figyelemre méltó ez a tárlat, de mindenekelőtt reális: tükrözi a kortárs művészet iszonyú sokféleségét, sejteti talán a tanácstalanságot is, ezek a tetszeni vágyó, szép összhangzatú és a mellettük egyszálós nyers, kifordított esztétikai köröket leíró alkotások tükrözik kicsiben azt, amit az egész kiállítás sugall: az itt kiállítottak még nem mutatják ugyan egyértelműen az új irányzatokat, de már felvillantják a meglévő továbbfejlődésének lehetőségét, mutációját. Híven tükrözi a grafika avantgárd utáni, de még a következő lépés előtti állapotát. Az elrugaszkodás sokat ígérő, újat érlelő pillanata ez.

P. NÁRAY Éva

A MESTERSÉGESSÉG SZÉPSÉGEI

Robert Mapplethorpe kiállítása a belgrádi Modern Művészetek Múzeumában

Kezd beigazolódni Oscar Wilde *Eszményi férjének* jóslata: „A természetesség túl nehéz póz ahhoz, hogy huzamosan kitarthassunk mellette.” Legalábbis első pillantásra ez jut eszünkbe Robert Mapplethorpe-nak a belgrádi Modern Művészetek Múzeumában megrendezett ötven fekete-fehér fotókból álló kiállításán. Az amerikai művész motívumaiban ugyan is mindig van valami természetellenes, valami csinált és eltúlozott: ha izmos kart fényképez, azon föltétlenül érződik, hogy főleg proteinkészítményekkel fújták fel, ha egy virágon akad meg a szeme, biztosak lehetünk benne, hogy nem a mezőn, hanem egy virágcserepben találta, ha pedig arcot kap lencsevégre, annak viselője kötelezően a legtermészetlenebb emberi teremtmény, a sztár lesz. Szinte mindegy, hogy melyik sztár: a lényeg az, hogy eléggé menő legyen ahhoz, hogy a fotóról önnön idézőjelbe tett változataként tekintsen le ránk. Mapple-

Robert Mapplethorpe: Derric Cross, 1983

horpe ugyanis a fényképezőgép lencséjén keresztül lehetőleg idézőjelben lát, vagyis mindent egyfajta szerepjátszó létezőnek tekint. Ennek alapja minden bizonnyal abban a zseniális fölismerésben kereshető, hogy a világon semminek sincs alapja: a felszíni látszatok összességében kimerül a dolog lényege, s aki e velejéig mesterséges világban a lényeget valahol a látszat mögött keresi, az utazzon vissza a múltba, mert a modern korban csak csalódások fogják érni.

Nyilván mondanunk sem kell, mennyire warholi ez a szemlélet, a párhuzam pedig egyáltalán nem véletlen, hiszen Mapplethorpe Warhol *Interview* című lapjának fotósaként indult (mellesleg ezen a kiállításon

magáról a Mesterről is látható egy portré, méghozzá glóriával a feje körül!). Útjaik azonban a kiindulópont tantós azonossága ellenére csakhamar elágaztak: Warhol egészen a haláláig azon dolgozott, hogy az alapjukat vesztett dolgokat gépies ironiával még inkább kizsákmányolja, Mapplethorpe pedig szemérmetlenül elkezdett gyönyörködni érzéki felületükben textúrájukban és szofisztikált eleganciájukban. Míg Warhol egy-egy hűvös mozdulattal megpróbálta túlfokozni a modern világ monoton zajait, addig Mapplethorpe mintegy mindent színpadra helyezett, még merevebb, még túlzóbb pózba rántott, hogy azután túlnyomórészt hagyományos fotóművészeti módszerekkel ragadja meg szépségét.

A tárlat tematikailag három részre osztható: az első gondosan beállított csendéletekből, a második emberi testekről készített fölvételekből, a harmadik pedig sztárportrékból áll. A csendéleteken afféle bemelegítésképpen „végigzongorázza” mindazt, amit egy fotósnak a fény és az árnyék elosztásáról, a fontos részletek kiemeléséről, a tónusok játékáról és például a képek komponálásáról tudnia lehet. Mégis csak annyiban különböznek ezek a felvételek a szokásos mesterfotóktól, hogy már-már bántóan hibátlanok, sterilen tökéletesek, ami igencsak színpadias hatásúvá teszi őket. Az egész akkor válik érdekessé, amikor a kókadózó virágok helyét ruhátlan és hiányosan öltözött fiúk-lányok foglalják el: izmos négerek, dagadó fenekű lányok és szépséges pornóhősök, akik adott esetben természetesen nem röstellik mindenüket megmutatni. Maguk a fotók azonban a közhiedelemmel ellentétben sohasem csapnak át pornóba. Minden kép előtt az az érzésünk, hogy a modellek — bizonyára a fotós tanácsára — egy kicsit túljátsszák szerepüket: vagy túl merevek, túl természetellenesek ahhoz, hogy a nézőben szexuális gerjedelmet váltsanak ki, vagy maga a fotós gondoskodik róla, hogy a részletek ügyes kivágásával oltsa ki az erotikus töltést. Az aktfotók többségéről például épp az hiányzik, ami egy fotót igazán erotikussá tehet: az arc. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Mapplethorpe az emberi testet ugyanazokkal az eszközökkel és módszerekkel közelíti meg, mint mondjuk, a virágokat: személytelen tárgyakkak tekinti. Legjobb képeinek furcsa légiessége épp abból az ellentmondásból ered, ami modelljei túlzott izzása és a fotós hanyag, mondhatni közömbös látásmódja között feszül. A test túlhevített expresszivitását tisztán fotográfiai eszközökkel lehűti egy kisé, de ezt szemlátomást nem szeméremből teszi, hanem talán épp ellenkezőleg: így válik számára lehetővé, hogy az erotikumnak egy rafináltabb szintjét érje el. A szexuális vonzásnak azokat a legkifinomultabb, egyúttal nagyon-nagyon fanyar formáit tudja felvillantani, melyek ellentmondanak az ember nemének: egy-egy izmos férfiváll igazi szépsége ezeken a fotókon abban rejlik, hogy a bőr nőiesen hamvas, az első body building-bajnoknő, Lisa Lyon pedig azért válhatott egy gyönyörű sorozat modelljévé, mert Mapplethorpe számára a nőies nőben szemlátomást az a legszebb, ami férfias benne. Azonban akármilyen gondosan tanulmányozzuk is például a Lisa Lyonról

készült sorozatot, az égvilágon semmit sem tudunk meg a modell belső világáról. Akárcsak Mapplethorpe egyéb portréin, itt is teljesen összeegyeztethetetlen pózok sorakoznak előttünk, melyek — úgy tűnik — mentesek minden emberi tartalomtól. A tökéletes szépség mögött mindig a hermafrodita üresség kísért, ám Mapplethorpe olyan finoman egyensúlyoz a vonzás és a taszítás szélsőségei között, mint a művészet történetének legnagyobbjai.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

ÚJABB VUK-MEGEMLÉKEZÉSEK

— A Vuk Karadžić születésének 200. évfordulója tiszteletére tartott ünnepségsorozat mintegy zárórendezvényeként díszülést tartott a Vajdasági Köz-
művelődési Község Vuk-emlékbizottsága, valamint a Topolya melletti Krivaján felavatták Vuk Stefanović Karadžić szobrát. Az újvidéki rendez-

vényen Živan Milisavac a Vuk-emlékbizottság elnöke és Boško Petrović író emlékezett meg a nagy nyelvújító lingvisztikai, etnográfiai és történetírói munkásságáról. A krivajai emlékünnepeken Živan Milisavac és Rajcsán István, a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának elnöke leleplezte a Dudás Sándor topolyai szobrász készíttette Vuk-szobrot. Az alábbiakban Rajcsán István beszédét közöljük:

Elvtársnők és elvtársak!

Kétszáz évvel ezelőtt született Vuk Stefanović Karadžić nyelvész és etnográfus, történetíró és műfordító, a szerb nyelv törvényhozó reformátora. Országszerte és Európa nagyvárosaiban, de a tengeren túl is jegyzik ezt az évfordulót. Tudományos tanácskozásokon, történészek és nyelvészek, írók és tanárok megbeszélésein értékelik és tanulmányozzák Vuk Karadžić életművét. Annyit beszélnek róla, mint soha korábban egy nyelvújítóról és tudósról. Nem véletlenül és nem ok nélkül. Mert általánosan elfogadott a megállapítás, hogy Vuk élete és munkássága során többet tett, mint — akár kedvezőbb történelmi korszakokban — egész nemzedékek. Érvényt szerzett az irodalomban az akkora már szinte holt egyházi nyelv helyett a nép nyelvének. Mégpedig úgy, hogy műveivel bizonyította: a nép nyelve kivételesen alkalmas a legmagasabb irodalmi értékek megalkotására és a legösszetettebb gondolatok kifejezésére. Összegyűjtötte a nép ajkán élő lírai dalokat és hősi énekeket, de a népmeséket a népi szólásokat és mondásokat, a szokásokat is. Ezzel együtt kidolgozta a népnyelv grammatikáját és helyesírását. Gazdag gyűjtőmunkája eredményeképpen megírta a szerb nyelv szótárát. Közben történeti munkákat írt: az első és a második szerb felkelésről szóló könyvei ma is forrásértékűek. Munkája során persze beláthatatlan ellenállásokkal kellett küzdenie. A hatalom gyakorlóit, az egyház, a régi nyelv őrzőit, a gyanakvókat és a kiváltságokat védők egész sorával kellett megvívnia, hogy a népi forrásoknak, a nép teremtette értékeknek érvényt szerezhesen, és ezzel együtt az irodalom és a tudomány művelését a nép számára is elérhetővé tegye. Nem volt könnyű ez a harc, de Vuk Karadžić elveit nemcsak Vuk személyes kitartása és szívóssága, ha-

nem az egyre gyarapodó hívek támogatása, a nép mind fokozottabb érdeklődése és tudásszomja győzelemre vitte.

Vuk nemcsak nyelvújító volt, munkásságát aligha lehet akár a lingvisztika, akár az etnográfia vagy a történetírás kereteibe zárni. Munkásságának jelentős társadalmi vonatkozásai vannak. Annak az elvnek teremtett kibontakozási lehetőséget, miszerint a népi nyelv érvényesítése az irodalomban és a tudományban felszabadító hatású. Vuk látta, hogy a nép miként vívja ki szabadságát az évszázadokig tartó török uralommal szemben az első és a második felkelés során, és felismerte, hogy a felszabadító mozgalmakkal párhuzamosan a nép kivívja szabadságát a szellemiek terén is. A szellemiekért vívott népi szabadságharcnak a szerves része Vuk Karadžić munkássága. Eredményei elévülhetetlenek, hatása és példamutatása máig időszzerű.

Vuk munkásságának egyik alapvető tapasztalata, hogy a népi nyelv nemcsak a megértés, a beszélgetés nélkülözhetetlen eszköze, hanem közösségi és társadalmi tényező, semmihez sem mérhető érték, amely megőrizte a múltat, egy nép egész kultúrájának és életének történetét, és amely mindig együtt alakul a nép sorsával. Ezért olyan nagy az érdeklődés ma is Vuk Karadžić élete és munkái iránt. Munkássága élő és példamutató hagyomány.

Elvtársnők és elvtársak!

Ez az évfordulói ünnepség is jó alkalom arra, hogy az egyenjogúan és együttműködésben élő vajdasági nemzetek és nemzetiségek még jobban megismerjék a szerb nemzet kulturális örökségét és Vuk életművét. Egymás kultúrájának megismerése mindannyiunk érdekében elősegíti az egymás közötti jobb megértést és megbecsülést.

Az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében november 13-án és 14-én Vuk-értekezletet tartottak. Bosnyák István *A folklorista Vuk a magyar folkloriztika távlatában*, Papp György *Vuk szövegyűjteményének általános és magyar vonatkozásai*, Csányi Erzsébet *A szerb és a magyar erotikus népdalok*, Csorba Béla *Pasja nedelja — kutyajárás*, Lánosz Irén *Vuk helyesírási elvei és a korabeli magyar elméletek*, Bori Imre *Vuk „emberi színjátéka”*, Jung Károly *Vuk meselejegyző módszere*, Pató Imre *Vuk lexikográfiai jelentősége*, Csáky S. Pirokska *Vuk és az Egyetemi Nyomda*, Turi Márta *Csuka Zoltán és Nagy László a szerb népköltészet fordítója*, Juhász Erzsébet *Nagy László a szerb népköltészet fordítója*, Harkai Vass Éva pedig *Egy szerb népmese struktúrája* címmel tartott előadást. A tanácskozás anyagát hamarosan külön kiadványban is közzéteszik.

SENTELEKY-NAPOK — November 7-én és 8-án tartották meg Szivácson a Szenteleky-napokat. A rendezvény Oláh Sándor kiállításának megnyitójával kezdődött, a képzőművész munkásságát Baranyi Anna és Bela Duranci méltatta. A Szenteleky-napok tanácsának díszülésén átadták Tomán Lászlónak a Szenteleky-, Jung Károlynak a Bazsalikom-díjat. A résztvevők megkoszorúzták Szenteleky Kornél sírját, majd a kulai, szabadkai, gombosi, a becsei és a kishegyesi általános iskolások, valamint az Újvidéki Rádió gyermekszíntészei bemutatták a Vuk gyűjtése alapján készült *Sárkányölő királyfi* című mesekötetet. Bosnyák István *Sinkó Ervin Októbere* címmel tartott előadást. Sor került a sziváci Szenteleky Kornél Művelődési Egyesület alkalmi műsorára, a *Jó Pajtás* élőűjságára, valamint a kikindai Egység Művelődési Egyesület előadásaira.

Az alábbiakban a Szenteleky- és a Bazsalikom-díj bírálóbizottságának jelentését közöljük:

Csordás Mihály, Sinkovits Péter és Bori Imre (elnök), a Szenteleky-díjat odaítélő bizottság tagjai 1987. október elsején egyhangú döntéssel a Szenteleky-díjat Tomán Lászlónak ítélte oda.

Tomán László a jugoszlávai magyar irodalom megújulási folyamatában, pontosabban 1950-ben, a nevezetes ifjúsági—áprilisi *Híd* körüli időkben esztétikai gondolkodásával a faltörő kos szerepét játszotta a merev, a dogmatikus irodalompolitikai-esztétikai szemlé-

lettel kezdődött vitákban, és őt érték a leghevesebb támadások is akkor. A modern értékek iránti szenzibilitása közismert volt, s ismert ma is, aminek példáit sorolni lehetne. Ennek tényei ott vannak kritikáiban, amelyek első-sorban a *Híd* hasábjain jelentek meg — már a Majtényi Mihály, majd a Herceg János szerkesztette *Hídnak* becsült és keresett kritikusa volt, aki főképpen a délszláv irodalmakról közölt fontos irodalmi-esztétikai információkat. 1961-től a Fom Könyvkiadó szerkesztője, s eddig több mint háromszáz Forum-kiadvány jegyzi a nevét. E kiadványok között vannak irodalmunk ma már klasszikusnak számító értékei, ezek java éppen Tomán László kezdeményezésére, az ő sokirányú szerkesztői munkájának eredményeként születtek, jelentek meg. Többek között az ő nevéhez fűződik a háború utáni egyetlen Szenteleky-kiadás (az 1963-as) is. Ki kell külön is emelni, hogy ő volt a *Symposion-könyvek* első köteteinek szerkesztője, frissen pedig a *Jugoszláviai magyar regénykönyvtár* elgondolója és realizálója. Közben próbát tett mind az eredeti költészetben, mind a műfordításban — intellektusa sokoldalúságának bizonyágaként. Végezetül pedig szervezői tevékenységére lehet rámutatni. A Szenteleky-napok kezdeténél az ő irodalmi-titkári tevékenysége nélkül e rendezvény, amely most húszéves, mai szervezeti formáját, tevékenységi rendjét nem kapta volna meg: kezdeményezője és realizátora, egyszóval „kitalálója” volt munkaformáknak, azoknak is, amelyek ma hagyományosan a Szenteleky-napok lényegét teszik. Ő a Szirmai-napok lelke is, ami ismét csak arról vall, hogy irodalmi életünknek ma is motorja Tomán László. A Szenteleky-díj mindezekért joggal megilleti!

A Bazsalikom-díjat odaítélő bizottság tagjai, Csordás Mihály, Sinkovits Péter és Bori Imre (elnök) 1987. október 1-jén egyhangú döntéssel dr. Jung Károlynak ítéltek oda a díjat, mind gazdagabb műfordítói tevékenységének megjelölésére, méltányolva munkásságát.

Jung Károly műfordítói-fordítói tevékenysége sokoldalú, sokirányú: fordított ifjúsági regényeket, verses „regét”, nehéz veretű szépprózát, mint amilyen Aleksandar Tišmáké, és tudós tanulmánykötetet, amelynek Rehák László a szerzője. Itt a fordítónak nem csupán nyelvi feladatokat kellett megoldania, hanem gondolatilag is a megállapításokhoz kellett alkalmazkodnia. S mert dr. Jung Károly nem csupán folklorisztikánk jelese, hanem a jugoszláviai magyar költészetnek is — versei olvashatók a *Gyökeér és szárny* című válogatásunkban is, érthetően a délszláv költészetnek is tolmácsa — egészen frissen többek társaságában Slavko Mihalić költészetét szolgáltatta meg magyar nyelven abban a kötetben, amely pár héttel ezelőtt jelent meg *Atlantisz* címmel. Ebből idézzünk fel egy versszakot Jung Károly fordításában:

Fölforgattuk a sírokat s most
[otthonokat]
kellene építenünk
Egy kissé még ne siessetek, a játék
hadd végződjék önszántából
Egy kissé még hadd legyünk madarak
[is]
kígyók is virág is (egy távoli [mezőn])
Egy kissé még beavatatlan álom
(Egy kissé még hadd legyünk)

Műfordítói kedvének magasan lobogását pedig éppen 1987-ben figyelhetjük meg. Emlékeztetni szeretnénk a fordító esztétikai játékos kedvére, hogy az *Ovčar i devojka* című szerb regedal három fordításváltozatát kínálta fel a *Hídnak*, s hogy a *Létünk* ez évi, 3—4. számában *Enek Sziget viadaláról 1566-ban* című műfordítását olvashattuk, s ebben, ha jól láttuk, szerencsés módon ötvöződött a filológusi érdeklődés az esztétikai igénnyel, a munkában találkozott a filológus a műfordítóval.

BORI Imre

SZERBIAI ÍRÓK TALÁLKOZÓJA
— November 2-ától 5-éig tartották meg Újvidéken a Szerbiai Írók Találkozója című rendezvényt, amelynek házigazdája az idén a Vajdasági Író-

egyesület volt. A találkozó megszervezésének ötlete tavaly született meg Prištínában. Célja, hogy elmélyítse és gazdagabbá tegye az irodalmi együttműködés különféle formáit.

A Szerbiai Írók Találkozásán első ízben ítélték oda az egymás irodalmának fordításáért járó díjat. Ezt az elismerést Borbély János érdemelte ki Mirko Kovač *Európai költésrothadás* című kötetének fordításáért, amely nemrégiben jelent meg a Forum Könyvkiadóban.

A szerbiai, a vajdasági és a kosovói íróegyesületek képviselői a rendezvény keretében közös irodalmi cseteken léptek fel és számos író—olvasó találkozót tartottak.

KÉPZŐMŰVESZETI RENDEZVÉNYEK — 1987 szeptembere óta ismét megjelenik az *Umetnost* című képzőművészeti és kritikai folyóirat (amely 1965 januárjától kezdve későbbi megszűnéséig több mint egy évtizeden át jelent meg Belgrádban, olyan főszerkesztők irányításával, mint Stojan Čelić, dr. Lazar Trifunović, Živojin Turinski...). Az „új sorozat” kettős számának előszavában olvashatjuk, hogy a szerkesztőség szándéka „följegyezni s egy tematikus számban közölni mindazt, ami időközben történt”. Természetesen ez lehetetlennek bizonyult, ezért több tematikus számot jelentenek be a felújított folyóirat folyamatosan megjelenő, rendszeres számain kívül. A most közölt érdekes, idősebbi cikkek és a következő szám bejelentett tartalomjegyzéke arról tanúskodik, hogy az *Umetnost* méltó, ugyanakkor sajátos folytatója lesz a korábbi, azonos nevű folyóiratnak. A belgrádi Turistička štampa e kiadványa a Forum nyomdájában készült.

Az októberben megrendezett kiállítással Zenta városa megemlékezett az 1952-ben létrehozott művésztelep harmincötödik évfordulójáról. E kiállítás arra is emlékeztetett bennünket, hogy itt kezdődött, majd a topolyai, a becsei és a zrenjanini művésztelepen folytatódott a vajdasági képzőművészeti élet újjászülése. Az elmúlt három és fél évtized alatt új központok jöttek létre, számos új alkotó tűnt fel,

s a képzőművészet korábban még csak nem is sejtett hatása valósult meg. A másik képzőművészeti központ, Szabadka (amely elmulasztotta, hogy a művésztelepek 1950-ben Palicson felvillant ötletét megvalósítsa) az idén jóvátehetetlenül késik, hogy megemlékezzenek az 1962-ben létrehozott Képzőművészeti Találkozó huszonötödik évfordulójáról. 1962 szeptemberének végén ennek az intézménynek sikerült összehívnia A Jugoszláv Festők Első Találkozóját, az ország művésztelepeinek munkájában részt vevő alkotók sajátos tribünjét, és megrendeznie közös kiállításukat is. Az első vajdasági művésztelepek jugoszláv irányvételre adott az ország minden részéből érkező művészeknek, s mozgatóerőként hatott, hogy a művésztelepi mozgalom az ország több mint száz helységében kibontakozhasson. A mai sokrétű és gazdag képzőművészeti történekek gyökerét természetesen nem csupán a művésztelepi mozgalomban kell keresnünk, de mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy a művésztelepek voltak a modern képzőművészeti áramlatok elindítói, s legjobban azzal tisztelgünk e jubileumon, ha felsoroljuk, mi minden történt az idei, rendkívül gazdag képzőművészeti őszön. Kezdhetjük éppen Zomborral, ahol azonos nevű intézmény működik.

A zombori XXVII. Képzőművészeti Ősz keretében nyílt meg október 17-én A modern jugoszláv rajz IX. triennáléja. A tárlaton 97 szerző 126 művét mutatták be, de közülük csupán 36 rajzot készítettek a meghívott művészek, a többi kilencvenet 75 más művész 420 beérkezett alkotása közül válogatták ki.

Október 19-én Topolyán ünnepélyesen megnyitották a felújított szélmalom. A korábban helyreállított régi falusi ház és a kovácsműhely mellett ez már a harmadik rájellegrő muzeális épület, amely a topolyaiak konkrét műemlékvédő tevékenységét dicséri. A közösség áldozatkészsége mellett mindenképpen fel kell jegyezni Harkai Imre építész-mérnök önzetlen, hozzáértő segítségét. A szélmalom átköltöztetése eredeti helyéről a mostanira, va-

lamint restaurálása és revitalizálása nem tartozna ugyan a képzőművészeti krónikába, de mégis itt a helye, mielőtt a „kis színtézisre” gondolunk, amely az ötvenes évek közepén a művésztelep kezdeményezésére bekerült a község Statútumába is mint az országban akkor egyedülálló 162. szakasz. Ez a határkönek számító akció lényegesen meghatározta a közösségnek az épületekkel, a környezet és a műemlékek iránti viszonyát.

A szabadkai Franzer magánképtárban október 22-én nyílt meg Edo Murtić ismert festő kiállítása. Első ízben láthattuk kombinált technikával készült nyolc alkotását, amelyek a művész idei chicagói útjáról vallanak. Három és fél évtizeddel ezelőtti első amerikai útja kolonista robbanást váltott ki belőle, és képeinek absztrakciójával feltűnést keltett a jugoszláv művészetben. Az akkor jóval fiatalabb festőt az ifjúság spontaneitásával és a szabadság sajátosság értelmezésével vállalta a „megkövézt”, amiért szembefordult környezete esztétikai megszokásaival. A művész idei Chicagója viszont már nem elvont! A motívumok felismerhetősége azonban nem gátolja alkotói sajátosságát, hogy az aktivista őszinteség változatlan hevességével fejezze ki magát. A pasztellekről szorongásos sejtés áramlik felénk a nyirkos, sűrű városi ködből, a beton, üveg és acél közül a hideg neonfényben felnyúló virágok fanyar békétlenséget mutatnak. A festő változatlan maradt: az ifjúkori lázadás elvont expresszionizmusát átömlesztette a mindig időszerű pillanattal való tapasztalati szembesülés sajátos megformálásába.

Az újvidéki Művelődési Központ Képtára nyújtott otthont a város művészeinek október 22-e és november 5-e között, a XVI. Újvidéki Szalon megrendezésének idején. Az idén egy-egy szakértőt bíztak meg a tárlat egyes részeinek az összeállításával, minek következtében főleg meghívott művészek állítottak ki, ezúttal tehát az egyesületi tagság nem jelentett egyúttal „védjegyet” is. A képzőművészeti szekcióban olyan szerzők alkotásait

láthattuk, akiket az úgynevezett nyolcvanas évek művészetének időszerű kihívásai ösztönöztek. Az építészet terén nem volt nagy választék, ezért helyet kaptak mindazok, akik „túlhaladták a térformálás mindennapi standardjait” — a válogatónak tehát nem lehettek túl nagy igényei. A formatervezés „elveszik a felelőtlen piacutatásban”, ezért az idei válogatás sem mutathatott sokoldalúságot. Az iparművészeti alkotások szelvére olyan műveket választott ki, amelyek „jellegükben fogva több ágazatot ölelnek fel”, s igyekezett elkerülni azokat az alkotókat, akik a művészet természetével ellentétben csak „kiállításokra dolgoznak”. Gordana Šarčević művészet-történész ezért olyan műveket választott ki, amelyek már valamilyen funkciót betöltöttek a tavalyi tárlat óta, mint amilyenek például a színházi jelmezek. Habár a válogatók idei módszere és elképzelése nem felelt meg mindenben az elvárásoknak, a bírálóbizottság által díjazott alkotások közül emlékezetes marad Szombathy Bálintnak az Új Symposion műszaki-képzőművészeti kivitelezése, Slobodan Kuzmanović és Miodrag Lozić építészek lakóházterve, Branislav Petrić szobrai és Vera Zarić „megfestett szarkofágja”.

Október 29-én a pancsovai Olga Petrov Művelődési Központ Modern Képtárában nyílt meg a Milan Konjović harminc képe elnevezésű kiállítás. Ebben az egyik legszebb vajdasági kiállítóteremben a képeket szinte beraagyogta az őszi napsütés, s maga Konjović is lelkesülten jelentette ki: „Képeimet itt látom igazi fényben!” A művek az elmúlt öt év terméséből válogók, a legtöbb az úgynevezett „bizánci ciklusba” tartozik. „Milan Konjović ismét bizonyította kifogyhatatlan alkotói energiáját. Opusa több mint hét évtizede tart, festészete pedig, meggyőződésünk szerint, örökké fennmarad” — olvashatjuk ennek a páratlan pancsovai kiállításnak a katalógusában.

A Topolya melletti Krivaján október 31-én alkalmi ünnepség keretében avatták fel Vuk Stefanović Karadžić mellszobrát a nevét viselő iskola előtt.

A szobor Dudás Sándor (1948) topolyai művész alkotása, aki 1981-ben végzett a zágrábi képzőművészeti akadémián. A fiatal szobrász merész megoldású, dinamikus, meggyőző és erőteljes művet alkotott. A környezet eszméi megoldása Budai László szabadkai építésztől származik, aki Dudással együtt nyerte meg ez év áprilisában a meghívásos pályázatot.

A szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem előcsarnokában november 5-én nyílt meg Ivan Jandrić (1931) helybeli keramikus retrospektív tárlata. Jandrić, aki a szervezők meghívására részt vett a portugáliai Obidosban az I. nemzetközi kerámiai biennálén, s akit az idén Szabadka Októberi díjával tüntettek ki, nemzetközi hírnevét „a csodálatos növények kertjével” alapozta meg. A mester virtuozitásáról tanúskodó hiperrealista „gyümölcsök” nem a természetben, hanem Jandrić benső, tudat alatti világában teremnek. A törekény szirmok és a pompás koloritás a természetes környezet iránti ösztönös vágyódásról árulkodnak, s ugyanakkor emlékeztetnek bennünket az 1959-ben megalakult első kishegyesi kerámiai művésztelepre is, amely Dévics Imre nevét viseli. Ebből nőtt ki 1968-ban a szabadkai kerámiai triennále, s ezt követően irányult a figyelem a századforduló szabadkai épületeire is, amelyeken a kerámia volt „az építészet és a képzőművészet szintézisének” alapvető tényezője.

A Szenteleky-napok keretében november 7-én nyílt meg Szivácon Oláh Sándor (1886—1966) mintegy húsz festményének kiállítása, amelyet a Szabadkai Városi Múzeum gyűjteményéből válogattak össze. A két háború közötti vajdasági képzőművészet e kiemelkedő alakjának festői értékei mellett a kiállítás egy közelgő jubileumra is felhívja a figyelmünket: jövőre lesz hatvanöt éve, hogy 1923. november 29-én Szabadkán megalakult a Képzőművészek Egyesülete, amelynek Oláh Sándor volt a lelke. A tagoknak s főleg Oláhnak köszönhetően számos kiállítást rendeztek a vajdasági városokban, s létrejött 1931-ben a csupán

egy nyarat megélt Becskerek Művésztelep.

Az újvidéki Művelődési Központban nyílt meg november 10-én a Baráth Ferenc tízéves plakáttervezői munkásságát bemutató kiállítás. „Érdekes, hogy ezeknek a grafikai egységeknek — írja Miloš Arsić művészettörténész még 1980-ban — a plakát műfajától szokatlan, nosztalgikus, kissé érzelmes felhangjuk van, amely szinte minden plakátján észrevehető, függetlenül a bejelentett esemény jellegétől.”

Tolnai Ottó Baráth Ferencről szóló írását a Kritikai szemlében olvashatják.

A vajdasági képzőművészeti élet gazdag őszi termésének tetszőleges válogatását Sava Halugin (1946) önálló szoborkiállításával fejezzük be, amely november 12-én nyílt meg a szabadkai Képzőművészeti Találkozó épületében. Márvány- és bronzszobrai a törökkanizsai szülőföldről nőttek ki, azonban többé már nem a helyi meggyökerettség jellemző rájuk. Akárcsak a vajdasági művésztelepek, amelyek a vajdasági táj csodálatától nőttek fel a regionális határok nélküli alkotóműhelyekig. Halugin szobrászata is a jövő nemzedék szenzibilizása, alkotói nyugtalansága felé fordul.

Bela DURANCI

K. N. ford.

A SZERB NEMZETI SZÍNHÁZ KÜLFÖLDÖN — Október folyamán a Szerb Nemzeti Színház Operatársulata Irakban vendégszerepelt, Rudolf Bruči *Gilgames* című operáját mutatta be az egy hónapig tartó Babiloni Nemzetközi Zenei Fesztiválon, amelyen ötven ország zenekarai, táncscsoportjai és előadóművészei léptek föl. A *Gilgamest*, az arab földön született legenda sajátos feldolgozását kedvezően fogadta az iraki közönség.

A Szerb Nemzeti Színház öt jeles művésze januárban moszkvai vendégszereplésre utazik. Branislav Vukašinović, Branislav Jatić, Branka Oklješa, Slavoljub Kocić és Toplak Imre karmester a Sztanyiszlavszkij Színházban mutatkozik majd be.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Szeli István: *Lapmonográfia* (Hornyik Miklós: *A Délbácska története* (1920—1929) 1536
Fehér Katalin: *Önéletrajz vagy történelem* (Beder István: *Nagybőjt Abbáziában*) 1541
Csányi Erzsébet: *Mindennyelő fabula* (Mirko Kovač: *Nebeski zaručnici*) 1543
Varga Zoltán: *Hányódó dióhéjak* (*Két dióhéj. Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózairók*) 1546

S z í n h á z

- Gerold László: *Himnusz* 1550

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző: *Az átalakuló pusztáról — továbbra is felemásan* (*Szikkadó földeken, tévéfilm*) 1552

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tolnai Ottó: *Baráth Ferenc plakátművészete* 1555
P. Náray Éva: *Az elrugaszkodás pillanata (a ljubljana-i grafikai biennáléről)* 1559
Sebők Zoltán: *A mesterségesség szépségei (Robert Mapplethorpe biállításáról)* 1563

KRÓNIKA

Újabb Vuk-megemlékezések; Szenteleky-napok; Szerbiai Írók Találkozója; Képzőművészeti rendezvények; A Szerb Nemzeti Színház külföldön 1567

Számunkat Baráth Ferenc plakátjaival illusztráltuk

Az 1493. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

Híd — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1987. december. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj: belföldön egy évre 5000, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 400, kettős szám ára 800 dinár; külföldre egy évre 10 000, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 2500 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában, Ujvidéken.

YU ISSN 0350-9079